caiete critice

Revistă editată de Fundația Națională pentru Știință și Artă

Director: Eugen SIMION

NR. 3 – 4 (413-414) • MARTIE-APRILIE 2022

LAURA BĂDESCU:
O EDIȚIE DE *OPERE*, NICOLAUS OLAHUS

FLORENTINA NICOLAE:
CONSIDERAȚII PRIVIND TESTAMENTUL LUI NICOLAUS OLAHUS

GISÈLE VANHESE:
LE SÉMINAIRE «PENSER L'EUROPE» ET LA GÉOGRAPHIE DU POSSIBLE

SIMONA MODREANU:
DE LA LITERATURA „NEWTONIANĂ" LA LITERATURA „CUANTICĂ". RUPTURI DE NIVEL ȘI CONTINUITATE (III)

LIGIA TUDURACHI:
PEISAJE VERTICALE, PEISAJE TOTALITARE: NORII LUI PETRU CREȚIA

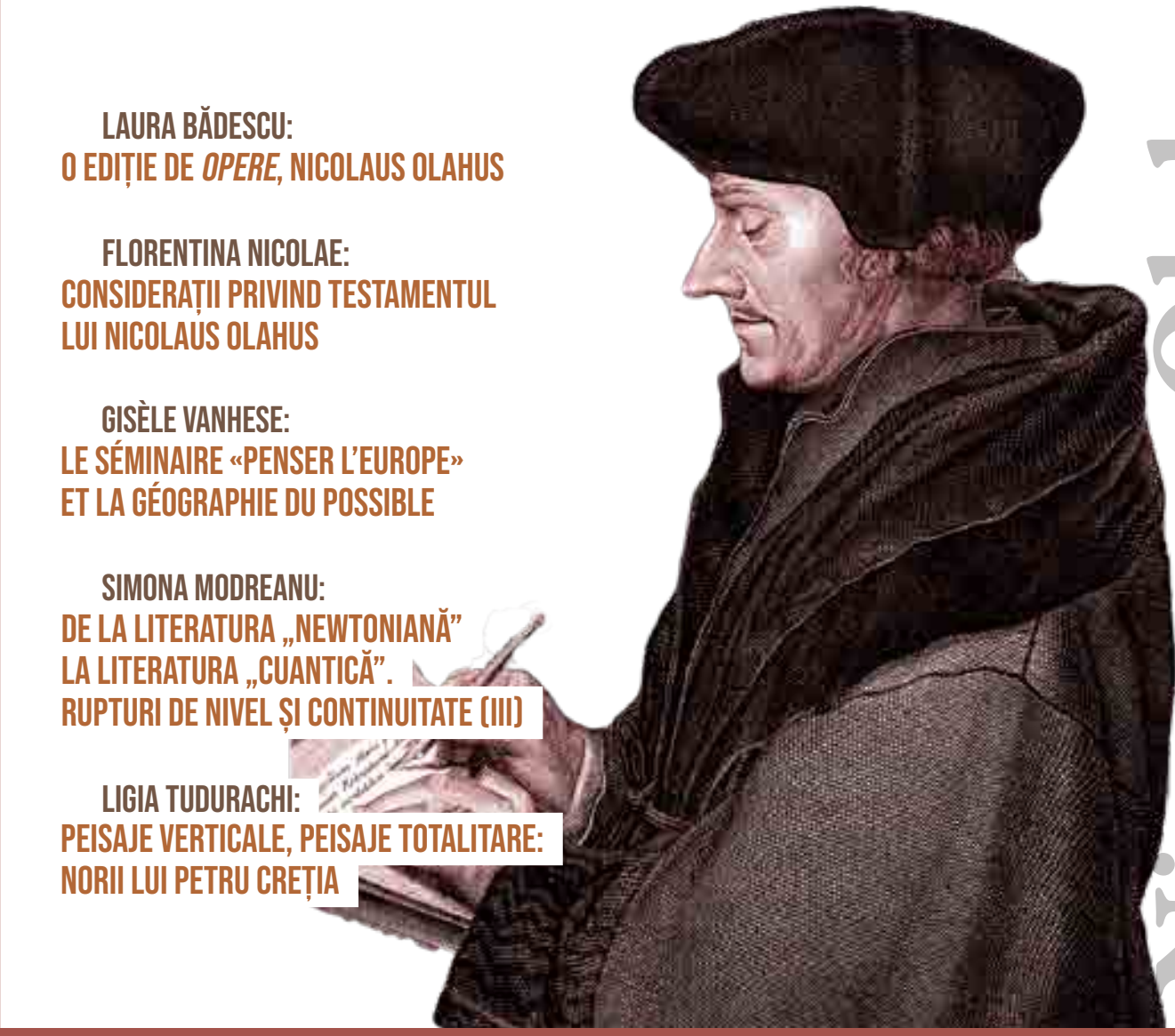

Nicolaus Olahus

Nicolaus Olahus (1493-1568)

Fragmente critice de Eugen SIMION

FUNDAȚIA NAȚIONALĂ PENTRU ȘTIINȚĂ ȘI ARTĂ
FNSA

caiete
critice

Numărul 3-4 (413-414) / 2022
ISSN: 1220-6350 / ISSN (on-line): 2285-5041

REDACȚIA:

Eugen SIMION
director

Valeriu IOAN-FRANC
redactor-șef

Lucian CHIȘU
coordonare editorială

Mihaela BURUGĂ
secretar de redacție

Bianca BURȚA-CERNAT

Oana SOARE

Paul CERNAT

DTP: Mihăiță STROE

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC:

Mihai CIMPOI

Serge FAUCHEREAU (Franța)

Valeriu IOAN-FRANC

Jaime GIL ALUJA (Spania)

Radivoje KONSTANTINOVIĆ (Serbia)

Michael METZELTIN (Austria)

Thierry DE MONTBRIAL (Franța)

Evanghelos MOUTSOPOULOS (Grecia)

Basarab NICOLESCU

Eugen SIMION

Virgil TĂNASE

Dumitru ȚEPENEAG

Revistă editată de
Fundația Națională pentru Știință și Artă,
Grupul interdisciplinar de reflecție și **Editura Expert**,
sub egida **Academiei Române**

site: caietecritice.fnsa.ro
e-mail: office@fnsa.ro

CUPRINS

3–4 / 2022

FRAGMENTE CRITICE

3 Eugen SIMION
Nicolaus Olahus (1493-1568)
Nicolaus Olahus (1493-1568)

NICOLAUS OLAHUS

24 Florentina NICOLAE
Considerații privind testamentul lui Nicolaus Olahus
Considerations Regarding the Testament of Nicolaus Olahus

31 Laura BĂDESCU
O ediție de Opere, *Nicolaus Olahus*
An edition of Works, *Nicolaus Olahus*

SCRISORI DIN PARIS

36 Virgil TĂNASE
Tovarășa cu calul de la colectivă
The Comrade with the Horse from the Collective

PENSER L'EUROPE

41 Gisèle VANHESE
Le Séminaire «Penser l'Europe» et la géographie du possible
Seminarul „A gândi Europa" și geografia posibilului

COMENTARII

47 Simona MODREANU
De la literatura „newtoniană" la literatura „cuantică". Rupturi de nivel și continuitate (III)
From "Newtonian" Literature to "Quantum" Literature. Level Breaks And Continuity (III)

62 Ligia TUDURACHI
Peisaje verticale, peisaje totalitare: norii lui Petru Creția
Paysages verticaux, paysages totalitaires. Les nuages de Petru Creția

INTERVIU

74 Mihăiță STROE
Mihail Soare: „Trăiesc pentru următorul poem, pentru următorul eseu, pentru următorul roman și tot așa"
Mihail Soare: "I live for the next poem, for the next essay, for the next novel, and so on"

CULTURĂ ȘI ECONOMIE

87 Napoleon POP, Valeriu IOAN-FRANC
Un divorț prelungit între economiști și politicieni
A Prolonged Divorce Between Economists And Politicians

EUGEN SIMION
Academia Română, președintele Secției de Filologie și Literatură,
directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu"
Romanian Academy, President of the Philology and Literature Section,
Director of the "G. Călinescu" Institute for Literary History and Theory
e-mail: eugen.simion@fnsa.ro

Nicolaus Olahus (1493-1568)

Abstract

Textul evocă portretul lui Nicolaus Olahus, istoric, teolog, poet și moralist născut la Sibiu, personalitate apreciată în lumea umaniștilor europeni din secolul al XVI-lea. Cel care avea să devină mitropolit primat al Ungariei desfășoară o amplă activitate, atât catehetic-religioasă, cât și educativ-laică, în spațiile sale de influență. Calitățile sale morale și spirituale îi atrag nu doar aprecierile liderilor politici, cît mai ales prietenia elitelor intelectuale. Vasta sa corespondență ne descoperă, pe lângă esențiale indicii cu privire la fondul comun al românilor din diferite regiuni, figura unui bărbat virtuos, prudent în acțiuni și fidel prieten, cum îl găsim de exemplu în schimbul epistolar cu Erasmus, un veritabil discurs al prieteniei.

Cuvinte-cheie: *Olahus, umanism, secolul al XVI-lea, corespondență, Erasmus*

The text evokes the portrait of Nicolaus Olahus, historian, theologian, poet and moralist born in Sibiu, a personality appreciated in the world of European humanists in the 16th century. The one who was to become the Primate Metropolitan of Hungary carried out a wide range of activities, in both catechetical-religious and educational-secular domains. His moral and spiritual qualities attract him not only the appreciation of political leaders, but especially the friendship of the intellectual elites. His vast correspondence reveals, in addition to essential clues about the common ground of Romanians in different regions, the figure of a virtuous man, prudent in actions and a faithful friend, as we find him in the letter exchange with Erasmus, a true discourse of friendship.

Keywords: *Olahus, Humanism, 16th Century, Correspondence, Erasmus*

Un umanist european din Răsărit - urmaș al Drăculeștilor din Argeș

Printre scriitorii de limba latină, contemporan cu umaniștii Erasmus din Rotterdam, Machiavelli, Baldezar Castiglione și erudiții latiniști și eleniști de la Universitatea din Louvain, trebuie citat și românul Nicolaus Olahus, născut la Sibiu (în ianuarie 1493 și mort la 17 ianuarie 1568, la Tyrnavia). Tatăl său, Ștefan Olahus, se trăgea din Argeș și făcea parte din familia Drăculeștilor. Ștefan era, după mamă, văr primar cu Regele Matei Corvin și, după cum ne spune Nicolaus în

cartea sa cea mai importantă (*Hungaria*, 1536), *stirpea lui valahă* cuprinde mai mulți voievozi, începând cu *Dragula* (Draculea), adică Vlad Dracul, fiul lui Mircea cel Bătrân și tatăl lui Vlad Țepeș, apoi Mihnea cel Rău și Iancu de Hunedoara. Iată de unde începe *stirpea* românească a cărturarului umanist Nicolaus Olahus, prietenul lui Erasmus, și unde duc ramurile ei. După obiceiul timpului, autorul este bucuros s-o prezinte, ca semn al nobleței sale:

„Manzila de la Argeș, din soția sa Marina, sora aceluiași voievod Ioan (e), a avut, între alți copii, doi băieți: unul s-a numit Stanciul, care a avut fii pe Dan și pe Petru, iar celălalt s-a numit Stoian, asta înseamnă Ștefan. Acesta m-a născut pe mine și pe Matei, fii, pe Ursula și pe Elena, fiice. Punând, așadar, mâna pe domnie Vlad Dracul, pe Stanciul, unchiul meu după tată, l-a prins în capcane și l-a izbit cu securea. Iar Ștefan, copil încă, scăpând de tirania acelui voievod și venindu-i în ajutor Dumnezeu, a fugit la regele Matei. După cum am auzit după aceea chiar de la tatăl meu și de la Ioan Bornemiza și de la Ambrosie Șarkan, conți în Ungaria, care au luptat împreună cu tata sub comanda regelui Matei, acesta se hotărâse de multe ori să-l readucă la domnie cu armata, dar tata, văzând că tulburările care se produc acolo pentru putere sunt periculoase, a preferat s-o ia de soție pe mama mea, Barbara Hunzar, în Transilvania și să ducă o viață neangajată politic, ca simplu particular, decât să aibă puterea într-o tiranie și, înfruntând mii de primejdii, să fie ucis precum înaintașii săi. Trecând apoi timpul, Mihnea, rudă din obligație, legat cu noi prin sânge cum este posibil născut din neamul dănuleștilor, bărbat statornic în hotărâri și spornic în luptă, a fost făcut voievod. Fiindcă acesta împreună cu soția și cu fiul Mircea și cu fiica – după aceea luată în căsătorie de voievodul moldovean, după cum am aflat – cam prin anul Domnului 1510, a fost alungat de la domnie de boierii perfizi, uniți cu Turcul, și fiindu-i dată lui încredințarea publică din partea regelui Vladislav, tatăl lui Ludovic, Mihnea s-a refugiat împreună cu ai săi la Sibiu, cetate a Transilvaniei. În această cetate, nu după mult timp, într-o zi, pe când era condus de la biserică spre casa de oaspeți de către tatăl meu și de Ioan Horvath din Wingarth, spre a-l onora, un oarecare Demetrius Iaxith, de neam slav, zbucnind pe neașteptate din ascunzătoare, l-a răpus cu trei sau patru lovituri – pe cel care nu se aștepta la nimic rău și nu se temea de nici un atac, fiind sub protecția publică – aproape printre mâinile celor care-l conduceau împreună cu un mare număr de curteni, neînarmați din porunca aceluiași domn Mihnea, care

„...devotatul și eruditul consilier Nicolaus Olahus se manifestă și se impune în lumea politică occidentală ca mesager al reginei Maria de Hamburg, sora lui Carol Quintus – cu acces la cercurile înalte ale puterii din epocă, dar nu-și uită preocupările sale ecleziastice și, după cum vom vedea, are mare succes în lumea umaniștilor europeni, ca istoric, teolog, poet și moralist... Intră în corespondență cu Erasmus – aflat atunci la Friburg, apoi cu eruditii timpului, ambasadori, oameni influenți de la curțile principilor, călugări învățați și are relații, de asemenea, cu Papa Clement al VII-lea”

se temea să nu lase impresia că disprețuiește ocrotirea publică. Acest criminal, săvârșind isprava, a fost fugărit cu agitație mare până la adăpostul apropiat și, fiindcă gloata era cuprinsă de furie din cauza jurământului de credință – regal și public – violat și era aţâţată până la nebunie de un poporan din mulțimea care asedia clădirea, luând o bombardă a pierit în mod mizerabil. Aceste două familii până în ziua de astăzi se atacă reciproc, străduindu-se fiecare din toate puterile ca din familia lui să fie numit voievodul, când cu ajutorul turcilor, când cu al ungurilor. Care este mai puternic îl ucide pe altul, suspectat că dă târcoale puterii – și nu numai din gruparea adversă, ci chiar din familia sa – și, fiind prins, adeseori îi taie aceluia nasul sau alte mădulare. Fapt este că ceea ce s-a întâmplat altădată adeseori s-a întâmplat și acum. Petru de la Argeș, fiul lui Stanciu despre care am amintit, vărul meu bun după tată, mi-a scris (f) zilele astea din Ungaria că el a fost numit voievod în Țara Românească de către Mahomed Bassa, sultanul turcilor și că după puțin timp, a fost trimis de Turc un altul, din tabăra adversă, ca să ia puterea și să ocupe scaunul domnesc cu armata, după ce-l va fi alungat pe el; că el, între două armate, s-a înfruntat cu dușmanul într-o singură ciocnire și că acela a căzut de pe cal rănit de el; că pe acela, pe când Petru voia să-l ucidă, baronii Valahiei – care în limba lor, adăugându-se două litere, se numesc boiaroni (g) – folosindu-se de perfidie, l-au eliberat pe cel învins și l-au prins pe el și, tăindu-i o parte din nas, l-au alungat; că el nădăjduiește, totuși, în îndurarea lui Dumnezeu și că, alungându-l pe dușman și suportând dezonoarea, are de gând să se răzbune cu armele și să pună mâna pe domnie, prin vitejie. Așa îl momește speranța pe om și în asemenea măsură s-au obișnuit ei să schimbe împrejurările destinelor omenești! Dar cu greu poate fi în siguranță instituția domniei undeva și cu atât mai puțin în Valahia care în vremea noastră în cea mai mare parte este subjugată de turci. Valahii sunt creștini: afară de faptul că, urmându-i pe greci, se deosebesc de biserica noastră cu privire la premergerea Sfântului Spirit și în câteva puncte dintre cele mai tolerabile. Acestea am vrut să le adaug în treacăt, ca să fie mai bine cunoscute obiceiurile celor de dincolo de munți."

Ștefan (Stoian), om modest și chibzuit, refuză propunerea vărului său, Matei Corvin, de a deveni voievod al Țării Românești, mulțumindu-se doar cu postul de *jude crăiesc* la Orăștie, funcție care devine proprietatea familiei sale. Fiul, în schimb, are o carieră uluitoare. Învață, întâi, la Sibiu și, apoi, la Școala capitulară din Oradea, în 1510 este paj la Curtea Regelui Vladislav al II-lea, în 1518 este hirotonisit preot și canonic la Pécs, iar în 1522 este canonic de Strigoniu. În 1526 este promovat secretar și consilier al Regelui Ludovic al II-lea și, în același an, regele, pregătindu-se de confruntarea cu invadatorul Soliman Magnificul, îl numește secretar și consilier al soției sale, Regina Maria de Hamburg, sora lui Carol Quintus. Regele piere în bătălia de la Mohács și Regina Maria pleacă în exil. Fidel, Nicolaus o urmează în toate peregrinările ei

în Occident (mai întâi în Bratislava, Viena, Linz, Ausburg, apoi Grand, Bruges, Mons, Louvain, Bruxelles, unde, în 1531, este de față la întronarea Mariei de Hamburg ca regină a Țărilor de Jos, prin bunăvoința fratelui său, puternicul Carol Quintul). De aici încolo (timp de 16 ani), devotatul și eruditul consilier se manifestă și se impune în lumea politică occidentală ca mesager al reginei – cu acces la cercurile înalte ale puterii din epocă, dar nu-și uită preocupările sale ecleziastice și, după cum vom vedea, are mare succes în lumea umaniștilor europeni, ca istoric, teolog, poet și moralist... Intră în corespondență cu Erasmus – aflat atunci la Friburg (prima scrisoare este din 1530, iar ultima – cunoscută – este din 25 iunie 1534), apoi cu erudiții timpului, ambasadori, oameni influenți de la curțile principilor, călugări învățați. Are relații, de asemenea, cu Papa Clement al VII-lea. Chemat în 1542 la Curtea Regelui Ferdinand I de Hamburg (urmașul lui Ludovic al II-lea), frate cu Carol Quintul și cu Regina Maria, vrednicul și de toți iubitul Olahus – cum îi spun corespondenții săi – își reia cariera ecleziastică, fiind numit episcop de Zagreb, apoi la Episcopia de Agria, iar în 1553 ajunge arhiepiscop de Strigoniu și mitropolit primat al Ungariei. În această calitate, deschide școli catolice, organizează eparhiile și, în genere, spun cei care au studiat această latură a acțiunilor sale, pune bazele catolicismului activ, „în spirit umanitar". Pe lângă multe inițiative, este și aceea de a aduce pe lângă orice parohie câte un învățător. Ca om al bisericii, este un spirit drept, statornic în credința sa, bun teolog (au rămas de la el câteva sute de pagini de reflecții religioase (*Catholicae ac Christianae religionis praecipua quaedam capita, de sacramentis, fide et operabus, de ecclesia, justificatione ac allis*), de ordin teologic, dar și referitoare la ritul catolic. Tânăr de tot, scrisese un tratat de alchimie sub pseudonimul Nicolaus Melchior.[1]

Pentru toate aceste calități morale și spirituale, dar și ca o răsplată a acțiunilor sale în domeniul ecleziastic și administrativ, vrednicul și cinstitul, prietenosul Olahus a fost înnobilat în 1538 de către Regele Ferdinand – împărat al romanilor, al Ungariei, Boemiei, Dalmației, Croației, Slavoniei, Ramei, Serbiei, Galiției, Ladameriei, Cumaniei și Bulgariei, *rege veșnic august* etc., pentru *fidelitatea neîntreruptă*, pentru *grija, râvna, efortul, veghea* sa. Nu este uitată noblețea și strălucirea neamului valah:

„Căci în privința neamului tău, am fost, într-adevăr, temeinic instruiți, printr-o cercetare demnă de încredere a unor fideli siguri ai noștri, că tu îți tragi originea chiar din cel mai vechi neam al principilor valahilor; că născut fiind din tatăl Ștefan Olahus, bărbatul distins din familia căruia, chiar în vremea ta, ar fi fost principi în Dacia Transalpină care acum este patria valahilor. Dar cu atât mai puțin a fost învestit cu dregătorii el însuși, cu cât se întâmpla ca sufletul lui să aibă aversiune față de orice confruntare ambițioasă și, de fapt, el a devenit foarte dornic de liniște și siguranță. Și astfel, după nenorocirea serenisimului rege Matheus, din cauza cruzimii și tiraniei voievodului Dragula, pe atunci principe al Transalpinei, cu siguranță rudele lui de sânge în acea vreme și-au părăsit patria; și nici prin sprijinul celor devotați dănulești, grupări care cereau stăruitor, pe întrecute, întoarcerea acestuia, nici prin autoritatea și ostile serenisimului rege Matheus, mai înainte pomenit, deseori oferite, părintele tău n-a putut fi înduplecat să accepte ca în acest fel să fie reașezat în

[1] Cf. *Dicționarul General al Literaturii Române*, vol. 5 (M-O), ed. a II-a și Nicolaus Olahus, *Opere*, vol. I-II, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2022.

drepturile părintești; bărbatul, de o singulară moderație a spiritului și înzestrat cu prudență, a preferat să-și ducă viața ca simplu particular la vecinii transilvani, unde atunci se considera că doar se retrăsese, decât să păstreze o domnie prin dezbinare. Cu toate acestea el a viețuit și în Transilvania cu demnitate, după cum era îndreptățit de cinstea lui. [...] Noi, din unica noastră gratitudine și din imboldul oarecum spontan al inimii noastre, mai întâi ție, Nicolaus Olahus, fiul tatălui tău *Ștefan Olahus* și al mamei tale *Barbara Chasar*, îți recunoaștem toate drepturile strămoșești ca și însemnele nobiliare, și prin tine extraordinarului odinioară Matei, fratele tău bun, care pe când trăia, după cum ni s-a spus, Magnificul a administrat foarte cinstit însemnata Judecătorie Regală a cetății

„...ajunge arhiepiscop de Strigoniu și mitropolit primat al Ungariei. În această calitate, deschide școli catolice, organizează eparhiile și, în genere, spun cei care au studiat această latură a acțiunilor sale, pune bazele catolicismului activ, „în spirit umanitar". Pe lângă multe inițiative, este și aceea de a aduce pe lângă orice parohie câte un învățător. [...] Pentru toate aceste calități morale și spirituale, dar și ca o răsplată a acțiunilor sale în domeniul ecleziastic și administrativ, vrednicul și cinstitul, prietenosul Olahus a fost înnobilat în 1538 de către Regele Ferdinand [...], pentru fidelitatea neîntreruptă, *pentru* grija, râvna, efortul, veghea *sa"*

noastre Zazwaros și Prefectura Salinelor din Transilvania; de asemenea fiilor săi, Toma și Mihail, și fiicei sale Ana Olahus și surorilor tale bune și soților acestora: desigur Ursula, care acum este căsătorită cu George Bona și Elenei care este căsătorită cu Nicolae Oloz, fiilor Ursulei, Nicolae Chazar pe care îl are de la soțul dintâi, Christofor Chazar, și George Bona pe care l-a născut din al doilea soț și care poartă același nume și prenume ca ale tatălui său. Ție, Nicolae, îți confirmăm în mod sigur cele afirmate și întărite mai înainte, iar prin tine, numitelor surori și soților acelorași, și nepoților proprii tuturor și fiecăruia dintre copiii acelorași și tuturor descendenților lor născuți ca și acelora care se vor naște în mod legal. Și fiindcă este necesar, prin autoritatea noastră regală, datorită căreia am fost înălțat de înțelepciunea divină ca rege al romanilor, Ungariei, Boemiei etc. vă dăruim o nouă noblețe; și prin noua donație, vă conferim toate acele însemne ale nobleței strămoșești și autentice, privilegiile, libertățile, imunitățile și drepturile pe care le-ai primit de la numiții generoși părinții tăi, la care adăugăm altele ale noastre și ale Sfântului Imperiu Roman, ale Ungariei, Boemiei etc. și ale altor regate ale noastre, privilegii procreate de patru generații de strămoși paterni și materni de care se folosesc, se bucură și au mulțumire adevărații nobili pentru vecie: vrem ca voi să fiți astfel de nobili numiți, dedicați, menționați și cinstiți cu toții și fiecare în parte, după cum se arată prin condiția socială, caracterul remarcabil, averea, rangul și demnitatea fiecăruia."

Cu această ocazie este amintită emblema heraldică a neamului Olahus, care este inorogul, simbol al nobleței și al caracterului rectiliniu:

„Cunoscătorii spun că inorogul este cea mai cutezătoare dintre fiare, dar că aceasta este și cea mai generoasă: într-adevăr așa sunt începuturile aproape ale tuturor neamurilor

de mare laudă; între acestea valahii, strămoșii tăi, nu sunt pe ultima treaptă, ca fiind aceia pe care însăși zeița stăpână a sorții a trebuit să-i nască în orașul Roma și apoi să-i așeze în acea parte foarte bogată a vestitei Dacii, care are acum numele Transilvania, spre a împiedica incursiunile dușmanilor în provinciile romane, de unde până și acum în limba lor proprie sunt numiți romani. Prin urmare, unicornul reamintește în același timp nobletea neamului tău și caracterul tău, căci ceea ce în fiară este asprime, asta în om se numește forță prin care neamul tău a fost foarte puternic, născător al mai multor conducători dintre cei mai remarcabili, între care chiar Ioan Huniade, tatăl renumitului rege Matei și foarte apropiați strămoși ai tăi din acea epocă erau ridicați la cea mai mare strălucire. Chiar dacă este într-adevăr măreț să te ridici la strălucirea celor ce te-au născut și prin forța spiritului și prin măreție, totuși, în cele din urmă, acestea prind putere și înfloresc, dacă laurul este aducător de pace și împovărat cu boabe, adică literatura bună și celelalte studii împodobite cu fructele lor s-ar fi apropiat strâns unite cu candoarea și inocența vieții; pe acestea toate tu le-ai obținut din plin, spre lauda și gloria ta nemuritoare."

2. Despre „iubitele limanuri"

am reprodus aceste lungi fragmente din rolul etnografic *Hungaria* și, mai ales, din Diploma de *reînnobilare* pentru că sunt concentrate aici datele principale ale biografiei lui Olahus. Date noi despre biografia acestui umanist răsăritean apar în corespondență. Le vom cita la momentul potrivit cu credința că ele merită a fi cunoscute de cititorii români. Până atunci să aruncăm o privire asupra scrierilor lui istorice și literare (cu precădere asupra *Hungariei* – monografia care l-a făcut cunoscut în cercul prietenilor lui Erasmus și, în genere, în lumea cărturarilor din timpul său). Ea a circulat în manuscris și a fost tipărită de-abia în 1783, la Viena, ca atâtea alte lucrări de acest gen, într-o epocă în care, după vorba lui Eco, cultura medievală este, în esență, o cultură

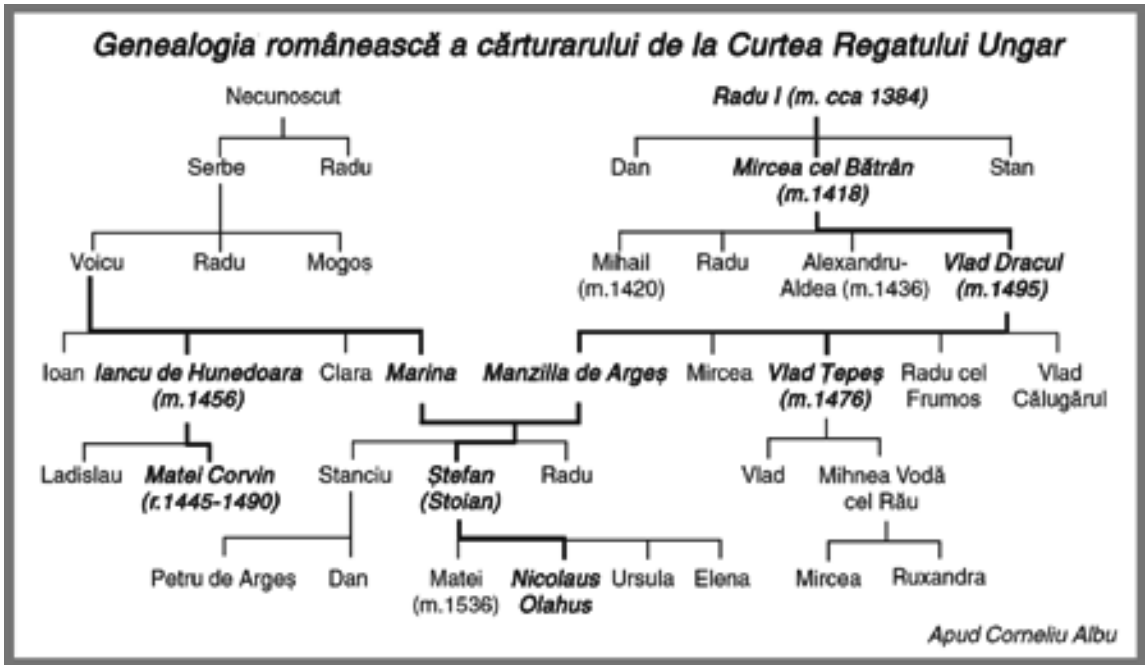

Sursa: https://culturaromana.ro/nicolaus-olahus-si-umanismul-ungar-din-veacul-al-xvi-lea

de manuscrise. Manuscrisul *Hungariei*, ca și acela despre *Atila*, a fost scris în timpul șederii lui Olahus în Flandra, dovadă scrisorile sale trimise sau primite de la prietenii săi iluștri, începând cu Erasmus, însoțite de laude multiple. Cartea se deschide cu un cuvânt *Către Cititori* (16 mai 1536) scris la Bruxelles, în care, potrivit retoricii curente, se scuză în versuri de posibilele erori („Dacă ceva inexact e-n nume de locuri, mă iartă / Căci departe-i de țărm getic bărcuța mea"), promițând ca, atunci când va atinge „iubitele limanuri" și va cunoaște o mai mare liniște, să corecteze mai senin erorile...

Studiul debutează cu începuturile neguroase ale hunilor, adică cu sciții din Asia și Europa. Ce urmează este o istorie în care datele pe cât posibil reale, bazate pe documente, se însoțesc cu legende, dar și cu referințe dese la istoricii vechi. Se observă ușor, citindu-i narațiunea, că Nicolaus Olahus are darul povestirii. Vorbește de „Amazoanele scitice" și de obiceiurile crude ale războinicilor huni, acela, de pildă, pe care îl folosesc atunci când sunt chemați la război: crainicul poartă prin taberele hunilor o sabie mânjită cu sânge și-i avertizează că aceia care nu se supun edictului vor fi despicați cu cuțitul sau vor deveni pe veci sclavi. Mai ciudată, mai pitoresc-grotescă, de un fantastic asiatic monstruos este schița despre viața orbilor și șchiopilor din ținutul Șimand, așezat între Mureș și Crișul Alb. Ținut, precizează naratorul, situat „în afara Transilvaniei", nu se știe de ce. Aici trăiesc indivizi care, în majoritate, sunt orbi, cu brațele sau gambele răsucite sau cu alte semne dezgustătoare ale trupului. Ei nu acceptă oameni întregi printre ei și își schilodesc pruncii pentru a-i pregăti, astfel, pentru a câștiga cu infirmitățile lor. Ca să-și sporească șansa cerșitului, și-au inventat o limbă pe care o înțeleg numai ei. „Limba orbilor", zice – oripilat – Olahus. *Hungaria* lui se încheie cu această poveste demnă de bestiarul Evului Mediu, nu înainte, totuși, de a vitupera această „nemăsurată ticăloșie"... Alte date despre cei care o înfăptuiesc istoricul nu dă, pentru a nu întoarce – zice el – nelegiuirea împotriva întregului regat. Oricum, asemenea relatări dau culoare narațiunii istorice...

Exceptând aceste legende și mentalități specifice intercalate în text, *Hungaria* seamănă până la un punct cu *Descrierea Moldovei* scrisă de Cantemir peste două secole, cuprinzând o descripție sumară a regiunilor, cetăților, orașelor, râurilor, castelelor – însoțite, toate, de comentarii personale. Iată, de pildă, cum este înfățișată Buda (Alba Regalis civitas):

„Venind din afară, din orice parte vei fi cercetat de la distanță cetatea și fortăreața, vei avea o mare plăcere pe de o parte din farmecul locului și pe de alta din somptuoasa măreție a clădirilor și a turnurilor, astfel încât ți se va părea că nu admiri splendoarea locului și edificii făcute din materiale, ci că privești vreo pictură celebră. Dimpotrivă, dacă vei fi privit de sus, din cetate, locurile foarte frumoase așternute la picioarele ei, vei fi transportat într-o extraordinară stare de admirație, și astfel, de oriunde ai privi, ochii se desfată și se odihnesc. Stânca însăși, în care stă înfiptă cetatea, a fost scobită pentru pivnițe de vinuri, așa încât sub orice casă te închizi, poți vedea în măruntaiele acelei stânci tot atâtea construcții câte clădiri sunt la suprafață; din această cauză, aici oamenii se tem foarte tare de cutremure."

Monografistul nu trece cu vederea obiectele de artă (*Fântâna muzelor*) sau Biblioteca lui Matei Corvin, scaunul arhetipal, abațiile, Lacul Balathan, târgul de la Mohács, Cetatea Tyrnavia sau ținuturile viticole. Ce ne interesează pe noi, românii, în această narațiune este modul în care prezintă în douăsprezece capitole Țara Românească, numită „Valahia Mare", și

NICOLAI OLAHI
METROPOLITÆ STRIGONIENSIS
HVNGARIA ET ATILA
SIVE
DE ORIGINIBVS GENTIS, REGNI
HVNGARIÆ SITV, HABITV, OPPORTVNITATIBVS ET REBVS BELLO PACEQVE
AB ATILA GESTIS
LIBRI DVO
NVNC PRIMVM EX CODICE CÆSAREO
OLAHI MANV EMENDATO CONIVNCTIM EDITI
VINDOBONÆ,
Typis IOANNIS THOMÆ TRATTNER
CÆS. REG. AVLÆ TYPOGR. ET BIBLIOP.
MDCCLXIII.

Hungaria et Atila*, de Nicolae Olahus, Ediție princeps, Vienna, 1763*

„Este prima oară când într-o lucrare istorică reputată în Europa se spune, limpede, acest adevăr privitor la latinitatea românilor și la unitatea și continuitatea lor și a limbii române în provinciile locuite de ei. Vorbind despre cele patru națiuni din Transilvania, Olahus citează și pe români, dar nu le acordă un subcapitol special. Păcat! Am fi vrut să știm cum îi vede un cărturar, care se trage după tată din neamul lor”

Moldova, iar în trei capitole – Transilvania cu Maramureșul, Țara Someșului, Țara Crișului, Nyr și Țara Timișului. Prezentarea începe cu „Valahia și aici introduce textul biografic despre *Stirpea lui Olahus* citat mai înainte. De reținut în el este faptul că, atunci când îl redactează (1936), el este la curent cu ceea ce se petrece în acest timp în istoria Țării Românești. Știe, de pildă, că „zilele astea” (zilele în care el scrie *Hungaria*), vărul său, Petru de la Argeș, fiul lui Stanciu (domnitorul Radu Paisie), poate mobiliza la nevoie patruzeci de mii de luptători. Tot de aici aflăm că valahii sunt creștini ortodocși („urmându-i pe greci”). Ajungând la moldoveni, istoricul notează un fapt memorabil, și anume că:

„Moldovenii se folosesc de aceeași limbă, ritualuri și religie ca și cei din Valahia; prin felul de a se îmbrăca, cel puțin într-o oarecare zonă, ei se deosebesc. Moldovenii consideră că ei sunt valahi, dar mai generoși și mai harnici; le sunt superiori acelora prin cai. De mai multe ori ei s-au despărțit de regele Ungariei; de mai multe ori au purtat război cu regele Poloniei. Se spune că pot chema la oaste ca la patruzeci de mii de oameni înarmați, ba chiar mai mulți. Limba moldovenilor și a celorlalți români (i) a fost odinioară cea romană, dat fiind că sunt urmași ai romanilor; în epoca noastră, vorbirea lor se deosebește foarte mult de aceea, cu toate că multe cuvinte ale moldovenilor pot și înțelese de alți latini.”

Este prima oară când într-o lucrare istorică reputată în Europa se spune, limpede, acest adevăr privitor la latinitatea românilor și la unitatea și continuitatea lor și a limbii române în provinciile locuite de ei. Vorbind despre cele patru națiuni din Transilvania, Olahus citează și pe români, dar nu le acordă un subcapitol special. Păcat! Am fi vrut să știm cum îi vede un cărturar, care se trage după tată din neamul lor. De reținut, dintre descripțiile pe care le face Olahus, este

tabloul Sibiului de pe vremea sa, în timp ce, în cetatea Orăștiei, fratele său – Matei – îndeplinește funcția de *jude crăiesc* („acordată din tată-n fiu nouă"). Dar să revenim la Sibiu și la podoabele lui magnifice:

„Mare este orașul acesta, dar mai ales puternic și nu numai datorită edificiilor sale, magnifice în privința podoabelor, ci și fiindcă este el însuși în situație înfloritoare prin negustoriile de tot felul și afacerile bancare. în plus, în afară de zidurile foarte bine întărite, care sunt groase și solide, cu turnuri dese, cetatea este înconjurată din fiecare parte, mai puțin cea răsăriteană, cu un șanț plin cu apă și lat și adânc. Șanțul acesta, pe dinafară, îl înconjură pe toată întinderea orașului heleștee foarte lungi și foarte adânci, pe trei sau patru șiruri, undeva ca la o milă romană: din cauza acestor heleștee, accesul dușmanilor la ziduri nu se mai deschide din altă parte, decât pe căile de la răsărit care, venind din diversele ținuturi, duc la porțile orașului. Chiar și porțile sunt destul de bine asigurate cu un parapet, cu încuietori și alte mijloace de apărare, așa încât cu greu s-ar putea cuceri orașul prin alt mijloc în afară de înfometare sau prin dezbinare, căci adesea orașe puternice au fost primejduite cu astfel de mijloace. Nu departe de aici, la poalele munților care se întind către Țara Românească, există un turn foarte bine întărit, care se cheamă Turnul Roșu și este sub autoritatea sibienilor. Prin acest loc, din cauza trecătorilor prăpăstioase ale munților, turcii au atacat adeseori Transilvania cu cel mai mare dezastru pentru ei."

Din acest fragment și din altele se poate remarca faptul că istoriograful Olahus însoțește narațiunea obiectivă cu propria biografie și, în genere, cu o decentă confesiune despre originile sale, semn că nu le-a uitat, și – caracteristică importantă – nu are complexe.

*

3. Corespondența cu prietenii săi iluștii - eleniști și latiniști

Trecând peste alte scrieri, pe care ar trebui să le consulte îndeosebi specialiștii (mă refer, în primul rând, la meditațiile religioase ale arhiepiscopului de Strigoniu), să citim cu atenție vasta lui corespondență (400 de scrisori, dintre care 29 cu Erasmus din Rotterdam), pentru a înțelege mai bine, ideile și caracterul omului ce le scrie. Ce putem spune, înainte de orice, este că ele prefigurează personalitatea unui mare spirit umanist european într-o istorie disputată de principii Occidentului, de felul lui Carol Quintus, și amenințată de expansiunea Imperiului Otoman ajuns, acum, până la Viena. În 1541, ei ocupă Buda și transformă Ungaria în pașalâc. Consilier al regilor Ludovic al II-lea și Ferdinand I, Olahus participă direct sau indirect la aceste evenimente, începând cu bătălia de la Mohács, unde armata maghiară este înfrântă și protectorul său, Regele Ludovic al II-lea, este ucis. Ia parte, de asemenea, la confruntările de la Muhberg și Ovar (1558). Participă, în genere, la mai toate evenimentele politice care se petrec în timpul domniei lui Ferdinand I. Este foarte devotat patriei sale de adopție și nu prididește, când are ocazia, s-o elogieze sau să se plângă prietenilor din Occident de nenorocirile ei. Regăsim referințe la toate aceste acțiuni diplomatice și politice ale acestor evenimente și în corespondența lui din timpul pribegiei, care abordează mai puțin chestiuni spirituale, cum ne-am aștepta de la un om al bisericii, și mai mult întâmplări din viața obișnuită a clericului – consilier regal, diplomat – angajat într-o misiune plină de responsabilități. Nu lipsesc nici referirile la viața personală, ceea ce este bine, pentru că, prin ele, aflăm mai multe despre biografia sa. Scrie, într-un rând (5 august 1531), din Bruxelles, *prepozitului*

Albertus despre treburile lăsate acasă și este îngrijorat de soarta lor. Este, din această cauză, „așa de trist și de obosit în toate ceasurile". „Treburile" lui îl preocupă și mai târziu (treburi legate de bunurile sale materiale și ale bisericii pe care o păstorește!), dovadă că Olahus nu este doar un teolog de clasă și un diplomat abil, este – cum am zis – și un spirit practic.

Nu este mulțumit nici de lumea în care a ajuns și, într-o epistolă (27 mai 1532) adresată aceluiași prieten prepozit, se plânge de comportamentul gazdelor din Brabanția și Flandra, nerușinat de profitoare:

„Acestea sunt până într-atâta nu numai de nerușinate – scrie el –, ci chiar, într-un anumit fel, sunt niște oameni cruzi și sălbatici, încât pe cei pe care îi primesc în gazdă – chiar de un neam cu ei – îi jecmănesc sau, ceea ce este și mai rău, îi torturează. Ce socotești că fac aceștia cu străinii și mai ales cu mine, un ungur, care nu cunoaște obiceiurile lor? Mai multe lucruri m-au impresionat pe mine în găzduiri până într-atâta încât mi se pare că sunt chinuit cu saboții de tortură sau cu foc, sau cu altceva, dacă poate fi altceva mai chinuitor ca asta."[2]

Revine cu insistență asupra chestiunii bunurilor sale cu un mesaj din 18 iunie 1538, în care își ceartă prietenul Albertus de indolența și tăcerea lui: „Tu ai uitat cu desăvârșire de bunurile mele cărora trebuia să le porți de grijă și să mă încunoștiințezi și pe mine [...] De aceea, te rog, întrerupe odată amânarea și tăcerea ta de atâta amar de timp. Și faci să pot cunoaște [...] care este starea bunurilor mele particulare și celor publice."

Fiului lui Ștefan de la Argeș, ajuns prefect (*jude crăiesc*) la Orăștie, îi este dor de patrie, dar nu atât de mult încât să-și neglijeze prietenii din exil. Este, desigur, și multă retorică (*o retorică a prieteniei*) în rândurile ce urmează și în altele, multe, în care își copleșește prietenii cu laudele și iubirea lui incoruptibilă, dar este – în mod sigur – și multă sinceritate și adevăr în ele. De altfel, prietenia este o valoare fundamentală în codul Renașterii. Se spune chiar că prietenia prețuiește mai mult decât iubirea. Mercutio, personajul lui Shakespeare, moare apărând o cauză străină (cauza prietenului Romeo). Olahus confundă, deliberat, prietenia cu iubirea și mai toate scrisorile sale încep cu declarații de prețuire absolută și de prietenie indestructibilă. Iată ce scrie el (23 noiembrie 1933), din Bruxelles, „preastrălucitului bărbat" Ammonius, monah carthusian, unul dintre cei mai importanți și mai prodigioși corespondenți ai exilatului de la Bruxelles:

„Eu, dragul meu Ammonius, desigur că aș minți, dacă aș tăgădui că nu sunt stăpânit de dorul de a revedea pământul meu natal și de a mă reîntoarce, pe cât îmi este îngăduit, mai degrabă, în bune condiții, acolo unde m-am născut, am crescut și am fost dăruit cu multe bucurii. Dragostea de preaiubita mea patrie, oricât ar fi de mare, nu mă stăpânește, totuși, până într-atâta, încât să uit de prieteni – asemănători ție în cea mai mare parte – și să nu-i vizitez personal sau printr-o scrisoare, înainte de a trebui să plec. Când, așadar, voi hotărî să mă întorc în Ungaria, n-am s-o fac, în niciun caz, fără să te anunț. Se pare, într-adevăr, că iubirea noastră reciprocă pretinde aceasta de la mine. În ce privește faptul că dorești foarte mult să-l vezi pe Erasmus, desigur dorința mea este aceeași ca și a ta. Și nu știu dacă am să mă las mai prejos în această chestiune. Chiar tu însuți știi, din convorbirile intime cu mine, ce simțăminte am nutrit totdeauna față de Erasmus. Dorința mea nu poate fi îndestulată nici prin scrisori, nici prin vreun alt lucru, decât prin ședereа față în față cu el. Facă, așadar, Dumnezeu, ca, dispărând

[2] Nicolaus Olahus, *Opere*, vol. II, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2022, p. 983.

această iarnă și apropiindu-se primăvara, să-l putem vedea, după cum singur a promis! Cu regina am vorbit și astăzi despre micșorarea impunerii cu care este împovărată comunitatea voastră, căci ieri n-am putut să merg la curte din pricina unor ocupații ale mele. Mi-am dat osteneala fără vreun folos. Administratorul casei voastre înțelesese pe de o parte, de mai înainte, din cuvintele lui Panormitanus care este cauza acestui refuz, iar pe de alta i-am explicat eu cu de-amănuntul. El îți va putea vorbi mai pe larg despre întreaga situație. Dorești ca eu *să elinizez* în chip fericit. O, dacă aș avea parte de asta în asemenea măsură! Dar cât de lipsit de rod «am elinizat» până acum, o constat eu în fiecare zi. Ți-am trimis aceste cărți tipărite de curând. În scurt timp am să-ți trimit și *Meditațiile* lui Clenardus și omilia lui Ioan Hrisostomul, *Despre folosirea vinului în cantitate mică*, pentru care am scris la Louvain."

Monahul Levinus îi dorește „să elinizeze în chip fericit", iar Nicolaus îi promite să-i trimită *Meditațiile* lui Clenardus și omilia lui Ioan Hrisostomul, *Despre folosirea vinului în cantitate mică*, voind astfel să-l convingă că amândoi prețuiesc, „cu aceeași râvnă cele sfinte și cele profane", în afară de admirația comună față de ilustrul Erasmus (temă recurentă în corespondență). Ce urmează este un veritabil cult, întreținut de toți prietenii lui Olahus, pentru învățatul Erasmus aflat, în acest timp, la Friburg. Admiratorii săi – printre cei mai fervenți este chiar Olahus – îl socotesc, am notat deja, „Principele umaniștilor" și-l vor întors acasă, în țara lui. Mai toată corespondența valahului nostru, instalat într-un loc strategic, se învârte, vom vedea, în jurul acestui subiect. Erasmus întârzie însă să dea un răspuns, amână, pune condiții și, când le primește, amână din nou întoarcerea. La 16 aprilie 1534, când Levinus scrie lui Olahus despre această întoarcere profetică a înțeleptului

„...ar trebui [...] să citim vasta lui corespondență (400 de scrisori, dintre care 29 cu Erasmus din Rotterdam), pentru a înțelege mai bine, ideile și caracterul omului ce le scrie. Ce putem spune, înainte de orice, este că ele prefigurează personalitatea unui mare spirit umanist european într-o istorie disputată de principii Occidentului, de felul lui Carol Quintus, și amenințată de expansiunea Imperiului Otoman ajuns, acum, până la Viena"

în locurile unde s-a născut, ne găsim în faza preliminară a acestei conjurații a ucenicilor. Dorința lor este plină de îndoieli. Levinus pricepe și judecă bine faptele:

„Mă tem ca dorința de a se reîntoarce în patrie să nu se răcească la dragul nostru Erasmus, fie că, survenind vreo boală, ar împiedica-o, fie că ar curma-o de-a dreptul moartea, care până în cele din urmă, trebuie să fie îndurată odată și odată de o ființă trecătoare. Căci, dacă trebuie să moară și a venit acum vremea și ziua hotărâtă de soartă (ca să spun așa), desigur eu aș prefera să ajungă la deznodământul vieții, mai bine în patrie decât *în emigrație*, iar noi să auzim din vecinătate cuvântul lui din urmă «rămâneți sănătoși și aplaudați». Și, dacă lui Hristos i se pare astfel cu cale, aș prefera să moară acasă, cu toate că, în ce îl privește, sufletul îi este atât de întărit în credință, încât nu-l interesează deloc în ce parte a lumii își dă duhul său Domnului. Sufletelor pioase li se întinde din orice loc un drum drept către ceruri. Cine n-o știe? Dar reputația noastră

este interesată, în mare măsură, ca un bărbat atât de însemnat să-și aibă mormântul la noi, în patrie, atunci când Hristos îl va socoti demn să-l cheme. Iată, este de acum multă vreme de când doresc, cu nepotolită ardoare, cartea lui *Despre pregătirea pentru moarte*, pe care o aștept după târgul de la Frankfurt, care are loc acum."

Olahus, preocupat acum mai mult de „frumoasele litere" (traduce din elinește în latină), dă semne de liniște, iar Levinus îl ceartă – prietenește, desigur –, amintindu-i că nu trebuie să neglijeze din această pricină rolul său esențial, și anume acela de „patron al tuturor studioșilor". Deducem de aici că secretarul Reginei Maria, om din Răsăritul tulburat al Europei, își câștigase prestigiul printre tinerii umaniști. Oricum, discipolii lui Erasmus și, în genere, admiratorii lui răspândiți prin toată Europa Occidentală îl cultivă, îi laudă competențele lui Olahus (în domeniul elinistic și latin) și bunăvoința. Un termen ce revine în această serie de panegirice. El însuși, Olahus, este un strălucit panegirist. Discursul pe care îl ține despre Carol Quintus este un exemplu demn de remarcat de oratorie renascentistă. Dar nu singurul. Este un gen frecvent în epocă. Scrisorile dintre acești erudiți clasiciști și moraliști înțelepți încep sau se încheie cu formule flatante („bărbate preaîmpodobit de virtuți" sau „binecuvântate bărbat", „o, bărbate în toate chipurile preaîmpodobit" ori „mărețule și distinsule senior, prieten demn de toată stima" etc.), iar când se adresează Regelui Carol, Olahus epuizează superlativele... Este, repet, stilul epistolar al epocii, e retorica care glorifică individul și-i preamărește virtuțile. Am putea spune că, în timp ce retorica medievală răsăriteană cultivă umilința ca semn de respect și supunere, retorica occidentală pune accent pe personalitatea destinatarului și, pentru aceasta, convoacă sublimitățile, virtuțile majore. O politețe în care intră, regește, și o dorință sistematică (nu știm cât de inocentă!) de a flata.

Să reținem însă din corespondența lui Nicolaus Olahus mai ales spiritul camaraderiei, curiozitatea lui sinceră pentru opera confraților și, în genere, bunătatea lui. Pe Erasmus îl divinizează și-i află toate calitățile intelectului și ale sufletului. Îndeamnă și pe cei care vor să-l cunoască pe marele umanist să facă același lucru, respectând adevărul:

„Cu admirație – scrie el lui Brassicanus Responsio – am slăvit eu virtuțile lui Erasmus nu numai în amfiteatru – după cum scrii tu singur – ci oriunde și ori de câte ori am avut prilejul. Căci se cuvine ca virtutea lui rară și divinul său talent să fie predicate de toți. Și atunci cum să nu admir eu virtuțile, doctrina și uimitoarea lui erudiție? Care din numele atâtor bărbați iluștri, proslăviți odinioară, mai trăiesc și acum pe buzele tuturor oamenilor cinstiți? Dacă n-aș face ceea ce fac, aș părea că sunt mai necivilizat ca oricine. Am de gând să-i trimit o scrisoare, după cum dorești. Tu și fratele tău veți ști ce să-i scrieți despre mine. Cred că amândoi aveți de gând să-i scrieți lucruri care vor fi adevărate, Și nu este nevoie să vă atrag eu atenția asupra celor ce veți scrie, căci îmi

„...în timp ce retorica medievală răsăriteană cultivă umilința ca semn de respect și supunere, retorica occidentală pune accent pe personalitatea destinatarului și, pentru aceasta, convoacă sublimitățile, virtuțile majore. O politețe în care intră, regește, și o dorință sistematică (nu știm cât de inocentă!) de a flata"

respectați cât se cuvine numele – și chiar mai mult – și îmi sunteți foarte buni prieteni."

Elenistul Petrus Nannius – prieten apropiat și discipol fidel al lui Olahus –, traducător reputat din grecește în latină (corespondența cu el este cea mai numeroasă și mai apropiată de preocupările literare), îi mărturisește o mare iubire spirituală și-l previne să fie atent la lingușitorii care, nici aceștia, nu stau degeaba:

„Dacă aș avea atâta trecere în fața ta cât te iubesc și te apreciez eu pe tine, ți-aș porunci să împărtășești lumii întregi cunoștințele tale care, după cum știi, s-au întors, de la savanții consultați miruite cu un însemnat panegiric și sunt acum răsplătite prin laude zilnice. Eu, pe Hercule, înăbuș cât pot ceea ce simt pentru tine, deși, fără voia mea, unele aprecieri ies la iveală; căci totdeauna mă tem să nu răspândesc vreo laudă care să-ți pară inferioară meritului tău, fiindcă nu știu ce aduc laudele lingușitorilor. Așa se face că ție îți vorbesc atât de rar despre tine, pe când altora le vorbesc din belșug, căci în fața lor aprecierile mele nu sunt constrânse de nicio sfială, de nicio bănuială. [...] În sfârșit alții te admiră, pentru că într-o situație atât de strălucită păstrezi un suflet complet străin de fast și atât de modest, că oricine te-ar vedea nu-și poate da seama, din purtarea ta, cât de mare ești. Eu nu admir separat aceste calități, ci pe toate laolaltă și în contemplarea atâtor virtuți – ca și când m-aș afla în atelierul lui Fidia Parrhasianul – nu mă hrănesc cu pictura lui abstractă, ci cu imagini vii. Te rog să-mi dai voie să vorbesc deschis și să nu poruncești să-mi încorsetez cuvântarea între limitele modestiei tale, căci sfiala mea a micșorat și așa destul de mult aceste limite. Nu este Nannius omul care să poată linguși pe cineva și chiar dacă ar putea s-o facă, n-ar vrea."

Nannius se dovedește a fi un prieten sincer, crede în ceea ce spune și, vigilent, veghează asupra patronului său spiritual, ajutându-l, când este cazul. Este și el, ca și *son maître à penser*, „nu numai un om cult, dar și un om indulgent și blând". Străinul Olahus i-a câștigat, cum se observă, prin disponibilitatea (bunăvoința) sufletească și prin decizia de a nu se amesteca în controversele din interiorul Bisericii Catolice (este epoca în care luteranismul se afirmă puternic în Europa catolică). Deși slujește indirect pe Carol Quintul, ezită, ca și Erasmus, să se manifeste pe față pentru o tabără sau alta. Mai mult, sfătuiește pe elevii săi să facă, discret, același lucru, temându-se de represalii. Nu se simte totdeauna bine printre principi și curtezani, se plânge într-un rând de „tirania ceremoniilor" și, când ungurii – imprudenți – se ceartă între ei, în timp ce turcii se pregătesc să-i ocupe, cumpătatul și împodobitul cu multe virtuți (cum îi zic prietenii) se plânge prietenului Cornelio Sceppero de ingratitudinea principilor pe care îi servește:

„Dacă în zilele noastre virtutea ar avea vreo valoare sau măcar o umbră de valoare, ea ar îngădui oamenilor de ispravă să întreprindă ceva. Dar cum nu există niciun semn că ea ar avea vreun preț acuma, ce trebuie să facem? Dacă nu preferăm, desigur, să uităm preceptele filosofiei și să fim acum, mai mult ca oricând, chinuiți și roși din cauza ingratitudinii principilor. De aceea îți scriu aceste lucruri cu toată sinceritatea, cum îmi scrii și tu mie. Și să nu crezi că la început n-am fost și eu revoltat de această ingratitudine a vremurilor noastre, când vedeam în fiecare zi, mai clar ca lumina soarelui, cum principii noștri, fără nicio justificare, răsplătesc pe mulți oameni incorecți și sunt pe nedrept ingrați cu cei cinstiți. Totuși, fiindcă m-am folosit de aceeași filosofie, după care te conduci și tu, fiindcă disprețuiam averea, lucrurile trecătoare și deșarte, ca și răsplata viciilor, și astăzi nesocotesc aceste lucruri, desigur cu inimă vitează, dar prețuiesc

Portretul lui Nicolaus Olahus,
pictură pe pânză, sfârșitul secolului al XVI-lea

virtuțile, care nu pot fi răsplătite cu lucruri trecătoare, ci cu cele veșnice. Și după cum îți povestisem ție, în chioșcul grădinii tale din Bruges, deși mi-au fost făcute promisiuni multe și mari, socotesc totuși, că dacă vor îi luate în considerație se va vedea că ele nu depășesc limitele cinstei. Dacă vor fi neglijate, fiindcă nu sunt în acord cu conștiința și cu adevărurile de nedezmințit referitoare la principi, atunci îmi voi aduce aminte că sunt om – și încă unul care ușor poate așeza filosofia însăși înaintea tuturor acestor lucruri trecătoare."

*

4. Corespondența cu Erasmus din Rotterdam

Perla scoicii în vasta și atât de importanta corespondență a lui Nicolaus Olahus, ieșit, cum precizează el, amintind de „patria părintească" a biografiei sale, este schimbul de scrisori cu Erasmus din Rotterdam. La data când începe această corespondență, 1530, autorul *Elogiului nebuniei* era un nume celebru în mișcarea de idei a timpului. Avea prieteni peste tot și era respectat și admirat de mulți oameni învățați ai timpului, iar principii din vestul Europei doreau să-l aducă la curtea lor. Erasmus se afla, atunci, la Friburg – cum am precizat deja – și va rămâne în continuare aici, deși presiunile de a se întoarce în Țările de Jos – țara de origine – sunt mari. Are însă reticențe și câteva dintre ele se pot deduce din scrisorile adresate lui Olahus. *Tema întoarcerii* în patria natală este, de fapt, tema principală în acest dialog foarte animat între doi umaniști ieșiți din cele două părți ale Renașterii europene. Olahus este un *străin* și se socotește ca atare (cum mărturisește: „sunt străin și veșnic călător pe aceste meleaguri"), Erasmus trăiește în 1530 și până la dispariția sa (1536) într-un fel de exil (la Friburg și la Bâle), păstrând „o prudență egală cu știința sa". Unii îl consideră un Voltaire al Renașterii. Carol Quintus îl dorea la curtea sa, iar Vaticanul îi propune titlul de cardinal. „Prințul umaniștilor" refuză însă sistematic și, în genere, evită să ia parte la certurile teologice din epocă. Este un spirit independent și un observator fin, deseori caustic, al moravurilor din epocă, inclusiv al celor de natură politică. Olahus, „trezorier de Alba, secretarul și consilierul serenisimei regine Maria", îi trimite, la 1 iulie 1530, din Augsburg salutări și ține să-l asigure de prietenia și respectul ce-i poartă. Debut oarecum abrupt, într-un limbaj colocvial:

„Deși tu nu m-ai văzut niciodată la față, îmi ești atât de drag și atât de bine cunoscut din cărțile tale, pe care le țin ore întregi în mâinile mele, citind fără întrerupere, încât cel puțin în această privință nu m-aș putea socoti nedreptățit, chiar dacă mă compar cu cei care trăiesc zilnic cu tine și se bucură de fermecătoarea ta companie."
urmat, deja, de ideea obsedantă a întoarcerii fiului risipitor la casa părinților săi (Flandra):

„Dacă preabunul și atotputernicul Dumnezeu te va readuce aici sănătos, după cum sper, sau dacă mi se va oferi o altă ocazie de a te vedea, vei remarca tu însuți acest lucru și te vei convinge personal de stima pe care o nutresc față de tine, încă mai de mult, pentru talentul tău divin și pentru virtuțile tale strălucite."

Este începutul unei prietenii într-adevăr, puternice și, totodată, începutul unui *discurs encomiastic* memorabil la care răspunde, uimitor de repede, destinatarul. Căci, iată ce-i scrie, la 7 iulie 1530 (după o săptămână, deci), Erasmus străinului Olahus sosit dintr-o zonă tulbure a Europei: „Bucuros acopăr cu sărutări acest minunat suflet al tău umanisme Nicolaus; am de gând să înscriu numele tău între cei mai aleși prieteni ai mei." Nu uită să-i semnaleze faptul că este „încă firav" („în această stare desperată a bolii mele") și, în plus, scrie multora. Primise de la Regina Maria o scrisoare și un dar (*pocalul*) – semn de prețuire și recunoaștere – și mulțumește pentru acest semn de mângâiere. Darurile făcute oamenilor de cultură celebri intră în codul moral al Renașterii. Olahus primește de la un prieten *fructe zaharate* și, el însuși, îi trimite lui Erasmus *o linguriță* și *o furculiță*, gest ce face multă plăcere înțeleptului. Acesta promite să comunice bucuria sa prietenilor: „Voi putea spune totdeauna dragilor mei prieteni: acesta este iubitul meu Olahus."

Elogiile, declarațiile de iubire spirituală și semnele de prietenie durabilă continuă în același stil, din ambele direcții și cu aceiași locutori și destinatari: „Prin umanitatea, virtutea și noblețea unică a sufletului tău încă mai demult ai meritat ca toți oamenii să te cultive, să te stimeze și să te venereze. De aceea mergi înainte pe drumul acesta, cum ai început.", iar Erasmus îi răspunde, la 9 octombrie 1530, printr-o lungă confesiune (poate cea mai importantă din această ilustră literatură epistolară), în care se vaită de nestatornicia oamenilor și de nefericirile veacului său. Merită s-o reproducem în bună parte pentru a ne face o idee dreaptă despre dialogul și relațiile dintre doi intelectuali de elită din sfera umanismului european într-un secol în care se pune chestiunea unui nou model uman (acela pe care Neagoe Basarab îl numește „omul perfect și deplin") și a unei noi educații a Principelui. Erasmus este cel care dă tonul (prin *Panegiric pentru Filip*, 1504, și *Educarea principelui creștin*, 1516). Întristat de comportamentul semenilor și de pierderea virtuților fundamentale, el laudă prietenia dintre oamenii cinstiți, deschiși la inimă și statornici în relații. Olahus îi pare a face parte din această categorie:

„Dragul meu Nicolaus, este o mare mângâiere pentru mine faptul că se mai găsesc, totuși, câteva spirite sincere și cinstite în acest secol, care naște pretutindeni tot felul de monstruozități din partea oamenilor, un secol în care credința, caritatea și umanitatea nu numai că îngheață, dar se pare că sunt definitiv omorâte și îngropate. Din existența acestor câteva spirite sincere și cinstite mi se înfiripă speranța că odată și odată tot se va închega mult râvnita generație de aur a muritorilor. Am avut câțiva prieteni atât de devotați și de strâns legați prin jurământul de credință, încât păreau că ar fi gata să-și dea și viața pentru binele meu, dacă ar fi fost nevoie. Pe toți aceștia îi suport acum ca dușmani, chiar mai aprigi ca cei de moarte; și până într-atât au încetat să-mi mai fie prieteni, încât au încetat chiar să mai fie oameni. Nici

amintirile vechilor legături de prietenie și a înlesnirilor făcute, nici respectul credinței, nici simțul umanității, nimic nu-i oprește de la ticăloșii. Dar după cum starea aceasta de lucruri a făcut ca vechii prieteni, care mi-au rămas credincioși, să-mi fie și mai dragi, tot astfel ea mi-i recomandă într-o măsură mai mare pe cei noi, pe care îi voi câștiga de acum înainte. Eu însumi m-am născut cu o fire deschisă și mă desfată prietenia oamenilor cinstiți, precum mi se pare că ești și tu, după cum am înțeles limpede și din scrisorile tale și din relatările prietenului meu Quirinus, astfel că nu mai era nevoie de micile tale atenții, de altminteri foarte drăguțe și cu totul pe placul meu."

Și încheie acest *discurs al prieteniei* împodobit de metafore glorioase, invitându-l pe episcopul din Răsărit „cu purtări alese și caracter cinstit" să se ia la întrecere „în această preafrumoasă prietenie": „Chipul lui Olahus – scrie el – s-a întipărit atât de adânc în sufletul meu, încât nu mai poate fi scos sau șters, de acolo; mi-a făcut, totuși, o mare plăcere solicitudinea ta stăruitoare, care îmi dau seama că pornește din preaplinul dragostei tale."

Răspunsul lui Olahus privitor la nestatornicia oamenilor și la nesiguranța secolului – dovadă că mentalitățile se modifică greu și că noul model propus de Renaștere, după o lungă perioadă de închidere a spiritului medieval, se face greu – Olahus, vreau să spun, îi răspunde lui Erasmus printr-o mărturisire tot atât de sinceră. Prietenia nu rezistă, totdeauna, schimbărilor, așa că nu trebuie să ne doboare ingratitudinea, felonia, scrie el:

„Îmi scriseseși – zice el, voind să-l consoleze – că acest secol a născut multe monstruozități omenești, care te-au adus la foarte mare suferință, că nu mai are trecere acum nici caritatea, nici umanitatea, că prieteniile sunt false, că mulți, pe care i-ai socotit prieteni credincioși, cărora le-ai făcut bine și care trebuiau să-ți fie recunoscători, lăsând la o parte orice urmă de omenie, s-au lepădat de tine în mod rușinos și, din prieteni, ți-au devenit dușmani de moarte. Nu e de mirare, dragul meu Erasmus, dacă în vremea din urmă, în acest secol, oamenii se schimbă odată cu timpurile, deși statornicia celor buni este totdeauna aceeași, aceeași virtutea și umanitatea și bunăvoința față de prieteni. Se întâlnește însă prea adesea acel soi de oameni, care își permit să se schimbe în mod rușinos, când timpurile ajung nesigure. Soiul ăsta de oameni mai bine nu se năștea, sau mai bine murea înainte de a-și schimba moravurile! Nu trebuie, așadar, să te amărăști din cauza nestatorniciei unora ca ei. Mai curând să te bucuri că tu ești un astfel de om, pe care Dumnezeu vrea să-l înalțe chiar față de cei care au fost ingrați cu tine — deși le-ai fost prieten — și prin ei Dumnezeu vrea să facă încă și mai strălucită răbdarea ta în ochii celorlalți."

Erasmus se arată bucuros, desigur, de această declarație de admirație și prietenie și-i urează admiratorului său statornic să continue „a fi, nimic altceva, decât Olahus – căci în acest nume sunt cuprinse toate binefacerile, așa cum socotea învățatul acela, că într-un singur adverb se pot exprima regește". Dușmanii lui Erasmus vin din rândurile călugărilor (mai ales călugării *dominicani furioși* din Spania, pe care nu-i poate stăpâni nici Regele). Nici, el, Erasmus, nu-i poate suferi și nu vrea să aibă de-a face cu ei, știindu-i invidioși, clevetitori și nestatornici în comportamentul lor. Nu-i plac nici lui Olahus, căci iată ce scrie el lui Erasmus, la 26 iulie 1537, voind să-l consoleze și să-l hotărască mai repede să se întoarcă în țară. Și cum filosoful se plângea că, la Friburg, îi lipsește vinul de Burgundia, Olahus îi promite, bucuros, toate vinurile, inclusiv acelea din Ungaria.

Propunere amuzantă într-un dialog cu o temă foarte serioasă:

„De fapt, te temi de călugări, ca nu cumva să te calomnieze și să te jignească. Dar de asta nu vei scăpa oriunde vei fi și cât timp vei trăi, mai ales din pricina multor scrieri, pe care le-ai publicat, pe drept, împotriva călugărilor fățarnici. Dar care dintre muritori poate scăpa de clevetirile altora? Și Hristos le-a îndurat și a fost chinuit și fizicește până la moarte. De aceea, ca să nu te chem numai eu, ți-a scris și seniorul Panormitanus. Văzând că n-am putut să am de la tine un răspuns precis, i-am arătat scrisorile pe care mi le-ai trimis; așa că hotărăște-te și înștiințează-mă, în caz că vrei să revii. Vei avea aici nu numai vin de Burgundia, care te reține acolo, ci toate celelalte vinuri, pe care le-ai avut mai înainte și cu care ți-ai susținut sănătatea odinioară. Vei avea câteodată și vin unguresc, nu mai rău, nu mai puțin gustos ca cel burgund și care se aduce aici cu navele pentru regină. Iar dacă se va face pace în Ungaria mea, se va aduce în fiecare an."

Sunt adversari mai de temut decât călugării. Printre ei se află și arhiepiscopul de la Brundusi, Albertus Pius – autorul unei cărți „de o tâmpenie remarcabilă" (autorul îi adusese obiecții lui Erasmus privitor la claritatea scrierilor sale) –, mai este – dintre impostori – esteticianul Julius Caesar Scaliger, care – și acesta – ar fi publicat o *fițuică* plină de *minciuni nerușinate și injurii*. Autorul *Elogiului nebuniei* scrie despre toate acestea o pagină polemică savuroasă despre ingratitudinea și dezonoarea teologilor sorbonarzi:

„La voi – zice el, cu referire la călugări și la cei citați mai sus – domnesc călugării — mai ales în Brabant — acest soi de oameni cum nu se poate mai prost și mai crud. Pe mine mă consideră dușman, fiindcă am arătat în ce anume constă adevărata pietate, iar ei preferă ca poporul să fie cu desăvârșire ignorant. Prezența mea acolo nu numai că nu le va impune tăcerea, dar mai degrabă le va ațâța huiduielile. Ei sunt înarmați cu edicte oribile. L-am văzut pe cel tipărit la Anvers. Aleander, arhiepiscopul de la Brundusi, odinioară n-a scăpat nicio ocazie, ca să mă piardă și nu mă îndoiesc că ar face-o din nou oricât de bine reușește să se prefacă acum. Au așternut frumos calea pentru ceea ce urmăresc: a apărut cartea lui Albertus Pius, de o tâmpenie remarcabilă, dar în care îmi aduce mie obiecții cu privire la claritate. Au trecut-o prin cenzurile Sorbonei, spre marea dezonoare a teologilor. Totuși cei mai mulți membri ai facultății mă copleșesc doar cu invidia, fiindcă lucrurile nu se pun la cale de facultate, ci de un decan nebun și de Bedda[122], un om pur și simplu turbat. Am răspuns și lui Pius și facultății. A urmat apoi, la Paris apariția altei fițuici, sub numele Iulius Caesar Scaliger, plină toată de minciuni nerușinate, de injurii furioase, așa fel ticluite încât nici minciuna însăși n-ar fi putut minți cu mai multă nerușinare și nicio furie nu s-ar fi putut dezlănțui mai furios. Stilul, în întregime, îl trădează pe Aleander ca autor, așa cum îl trădează pe un om chipul lui.

„Olahus are un caracter statornic și o fire domoală, cumpănită, e foarte devotat și serios în funcția lui de secretar și consilier al Reginei Maria și, dacă ne dăm seama, este un bun diplomat atât în chestiunile religioase, cât și în treburile publice. Nu pare a fi un spirit dogmatic, nici un reformist radical. Nu vrea ca autoritatea Romei să fie contestată, de aceea, ca și interlocutorul său din Friburg, se ferește să se afișeze ca partizan al unei tabere. Poate că și condiția lui de străin *îl obligă să păstreze această prudență. Când se revoltă, se revoltă doar în mesajele către prieteni"*

De altfel, îmi sunt prea bine cunoscute și stilul și chipul lui."

Și pe *evangheliști* îi ține la distanță pe motiv că sunt vorbăreți și îngâmfați. Erasmus este, în genere, suspicios față de secte. Când împăratul vrea să-i încredințeze – la sfatul unui călugăr consilier – spinoasa chestiune luterană, filosoful, precaut, refuză. Refuză și alte propuneri, cum ar fi aceea – s-a văzut și se va vedea în continuare – de a se întoarce în Brabantul cu vin bun și printre erudiții locali, fransciscanii și dominicanii certăreți. Amână *sine die* invitația stăruitoare și prietenoasă a lui Olahus, chiar dacă acesta îi face mari promisiuni de liniște și bună stare, ca de pildă:

„Seniorul duce de Arschoth te iubește de minune. Pe toți i-am făcut să te iubească și să te dorească. De aceea, dragul meu Erasmus, nu mai ai niciun motiv să întârzii acolo. Dacă vrei să fii îngrijit în cele mai bune condiții, spre înlesnirea, tihna, sănătatea și liniștea ta, la o vârstă de acum înaintată, și încă în patrie, unde ai o climă prielnică, printre rude, prieteni și vechile tale cunoștințe, caută să vii cât mai repede. E mai bine să-ți petreci ultimele zile ale bătrâneții pe pământul unde te-ai născut, unde și principii și toți oamenii de bine te doresc, decât acolo unde puțini principi îți sunt binevoitori și unde mulți cetățeni sunt ingrați față de tine. Știi că eu, încă de pe vremea când am aruncat prima punte a prieteniei și familiarității noastre prin scrisori, niciodată nu m-am purtat față de tine nechibzuit; cu atât mai puțin aș stărui acum să te reîntorci, dacă aș socoti că lucrul acesta n-ar fi spre folosul liniștei și al vârstei tale, de acum tot mai plină de greutăți. De aceea, fă tot ce poți, ca să te reîntorci cât mai curând. Fiindcă am socotit că totuși nu se pot scrie toate într-o scrisoare, am avut grijă ca regina să-l trimită la tine pe Levinus. Tot ce am făcut, ce știe și ce a aflat de la mine cu privire la chestiunile tale personale și ce nu ți s-a putut comunica altfel, îți va povesti Levinus cu atât mai fidel, cu cât, dacă nu mă înșel, ne este devotat amândurora. Poți avea încredere în spusele lui. Quirinus al tău a plecat de la mine în Anglia, dar nu s-a întors până acum; îl aștept, însă, din clipă în clipă."

5. O „întoarcere" mereu amânată. „Prudența" lui erasmus este tot atât de mare ca și știința sa

Tema întoarcerii continuă cu noi solicitări din partea bunului Olahus și noi, prietenești eschivări din partea lui Erasmus, cu argumente, s-a observat în răspunsurile date de acesta din urmă, în care morala religioasă vine în sprijinul diferențelor teologice. Sunt și momente comice în această tergiversare: convins – s-ar părea – de admiratorul său de la Bruxelles că nu-i bine să moară „sub cer străin", Erasmus îl anunță

că se pregătește de călătorie și că își face bagajele (23 august 1533). Olahus este, în fine, fericit, dar fericirea lui durează puțin, pentru că la 7 noiembrie 1533 primește un mesaj prin care este înștiințat că pe Erasmus îl împiedică „trupușorul [său] mai fragil ca sticla" să revină sub cerul patriei. Își face în aceste condiții testamentul și se pregătește să publice tratatul *Despre pregătirea pentru moarte*. Olahus nu-și pierde de tot speranța și revine cu alte rugăminți și îndemnări, dar fără succes. Rămâne, totuși, ceva important, și anume acest dialog epistolar care, luat la un loc, așa cum am precizat, este *un discurs prietenos* sau, mai degrabă, *un discurs despre prietenie*, opera a doi umaniști originari din cele două părți ale Europei. Dialogul inteligent, sincer și colocvial se încheie la 25 iunie 1534, cu o confesiune făcută de Olahus, prin care îl încredințează încă o dată pe Desiderius din Rotterdam că „oriunde îl va chema soarta [va] rămâne pentru el același devotat Olahus" și, ușor sceptic, se va supune „hotărârii trupului". Nu și-a pierdut de tot speranța că va putea până la urmă să-i convingă pe maestrul lui spiritual să revină acolo de unde plecase, dar, trebuie să spunem, nu va reuși. Nu-i rămâne decât să mai regrete o dată și să-l îndemne să nu se teamă de „trăgătorii de sfori" și de luptătorii luterani. Erasmus, care nu pare, totuși, înfricoșat de ei, ci numai iritat, nu mai are timp să-l contrazică:

„Dacă te temi de defăimările oamenilor din vremea noastră – îi scrie el –, să știi că de asta nu poți scăpa nici tu, nici alții, toată viața. Și după părerea mea, aici ești mai puțin expus răutăților decât acolo unde te afli, mai ales dacă ai în vedere vremurile în care trăim. De aceea, păzește-te de luptătorii luterani, a căror ură va pătrunde — zeii să ne ferească de asta! — până în teritoriile acelea, în care trăiești tu. Pentru serviciul pe care ți-l fac și despre care îmi scrii, nu-ți cer în schimb nimic altceva, decât mărturia dragostei tale pentru mine și să-l iubești pe Olahus al tău."

Așa se încheie acest dialog epistolar memorabil din mai multe puncte de vedere. Îl cunoaștem din el, mai bine, pe omul Erasmus, un mare spirit al Renașterii, șef de școală filosofică și morală, *Prinț* – într-adevăr – *al umaniștilor* în epoca în care reformiștii – în frunte cu Martin Luther – pun în discuție principiile formale ale catolicismului și dau semne de independență față de Vatican. Care este atitudinea lui Erasmus în acest conflict, s-a reținut. Este prudent și-l îndeamnă pe dragul de Olahus să facă la fel. Ceea ce, remarcăm chiar în ultimul fragment citat, face, recomandând, la rândul lui, amicilor teologi același lucru. Regăsim, aici, dincolo de omul de spirit, pe omul care dă lecții morale contemporanilor săi și se ceartă, când este cazul, cu ei, apărându-și cu înverșunare ideile, dar și bucuriile vieții curate. Tânjește, de exemplu, după vinul burgund de acasă, se vaită de bolile sale, cere dragoste frățească și se gândește la moarte scriind un tratat despre felul în care omul trebuie să întâmpine moartea. Nu-i totdeauna senin, imperturbabil, retras în turnul de ivoriu ale filosofiei sale morale, este sensibil la ce se scrie și se spune despre el, cere lămuriri de la prietenii fideli și, în genere, evită locurile în care dușmanii l-ar putea înjosi cu ura lor. Prințul umanist are, ca orice om de carte, s-ar putea spune, problemele lui de existență.

Corespondentul său, Nicolaus Olahus, pribeagul, le are pe ale lui, dar nu face mai deloc caz de ele. Este dornic de prietenie și, când o primește, o cultivă și o respectă (faptul se vede în toate epistolele sale, nu numai în acelea adresate lui Erasmus). Are un caracter statornic și o fire domoală, cumpănită, e foarte devotat și serios în funcția lui de secretar și consilier al Reginei Maria și, dacă ne dăm seama, este un bun diplomat atât în chestiunile religioase, cât

și în treburile publice. Nu pare a fi un spirit dogmatic, nici un reformist radical. Nu vrea ca autoritatea Romei să fie contestată, de aceea, ca și interlocutorul său din Friburg, se ferește să se afișeze ca partizan al unei tabere. Poate că și condiția lui de *străin* (pe care o evocă uneori) îl obligă să păstreze această prudență. Când se revoltă, se revoltă doar în mesajele către prieteni. Așa face, de exemplu, atunci când află (de la Erasmus) ce se petrece în Anglia lui Henric al VIII-lea, regele care și-a părăsit soția legiuită, a desființat mânăstirile și le-a dat baronilor săi, în fine, emite edicte prin care constestă vehement papalitatea. Olahus este, pur și simplu, indignat de ceea ce află și-i scrie înțeleptului Erasmus în ceea ce privește viitorul:

„Dacă așa stau lucrurile, mi se pare că aceștia l-au întrecut cu mult pe Martin, schimbându-și soțiile după cum le vine pofta și cum e obiceiul la popoarele păgâne și barbare. Ce se va întâmpla nu se știe. Nu putem spera nimic bun din lucruri care au început rău."

Olahus pare a avea, într-o lume în mișcare (cum este lumea Renașterii europene) o mentalitate, totuși, de învingător, pune pasiune și stăruință în tot ce face și cere prietenilor săi (latiniști, eliniști) consecvență și cinste în tot ceea ce fac. El însuși face elogiul cinstei (ca virtute esențială) și, ca om de acțiune, arată multă fidelitate față de mai marii săi. Nu-i un om dezinteresat – cum am semnalat deja –, are o avere pe care vrea s-o chibzuiască bine. Întors în țara de adopție, se ocupă cu insistență de această problemă. Înainte de urcarea pe tron a lui Ferdinand, *a avut multe beneficii în acea țară* și, tot așa, părintele său le-a lăsat, în Transilvania, lui și fratelui Matei, o moștenire bună. Fiind încă la Bruxelles (1534), roagă, în continuare, pe Cornelius Scepius – spirit gospodăresc și om, se pare, de bună-credință – să vegheze asupra acestor bunuri: „În numele lui Dumnezeu și a prieteniei noastre reciproce, te rog, ai grijă de bunurile mele despre care ți-am scris și în scrisorile anterioare, insistând, poate, chiar până la dezgust".

Grijile materiale îl preocupă pe urmașul Drăculeștilor nu numai în ceea ce privește bunurile, *beneficiile* sale acumulate, dar și atunci când este vorba de viața privată a ucenicilor lui Erasmus și, inclusiv, ai săi. Când Livius, tânăr promițător spiritualicește, se îndrăgostește de o fată care are purtări onorabile și *multe doruri sufletești*, dar n-are zestre, Olahus intervine, stă de vorbă cu el, îi arată dezavantajele unei căsătorii sărace și-l sfătuiește pe îndrăgostitul Livius să facă cercetări la Yent, acolo de unde este fata, să vadă care este situația ei materială. Când află că este vorba doar de 15 ducați pe an, îngrijorările lui Olahus cresc. Intervenția lui nu reușește, așa că Livius se însoară fără să țină seama de previziunile sumbre ale bunului și dreptului Olahus. Acesta îl ceartă cu blândețe („Fă, îi zic, însoară-te cum ți-ai băgat în cap; mă tem însă că îți va părea rău odată de ce-i făcut") și se plânge, într-o scrisoare, lui Erasmus de încăpățânarea tinerilor îndrăgostiți, semn că umanistul înțelept, slujitor devotat al bisericii, se gândește la toate când este în discuție viața omului religios, nu numai la vocația lui spirituală.

*

Olahus a lăsat un număr de 70 de poeme (*Carmina*), multe dintre ele epitafuri solicitate, altele, sub formă de scrisori în versuri, adresate prietenilor. Toate par niște bocete savante care amestecă în chip deliberat faptele biografice ale defunctului cu istoria și cultura. Într-unul, autorul își avertizează, tactic, cititorul, în numele celui chemat la Domnul: „Dacă te bate gândul a-mi ști, drumețule, soarta și / Țara, totul vei afla, de vei citi ăst poem". Poemul elegiac

20, scris la cererea lui Emericus de Calna, *pentru aniversarea fiului său* Gabriel, „ca să facă un distih în ziua aceasta", se întinde pe aproape 300 de versuri în care este vorba de o „ceață divină" și, în tonalitățile unui bocet cult, sfătuiește omul să nu ia în râs învățăturile sfinte:

> „Om divin, să nu iei în râs divinele lucruri
> Nu lua de bune doar pe cele ce țin de suflet.
> Ce faci cu învățăturile sfintei înțelepciuni
> Dacă nu te conduci după a Lui cerească poruncă,
> Ce faci așa, nu mă îngreuna de plâns tinerii
> Ochi și nu mai umple de lacrimi îndureratele
> gene."

*

Trecând peste scrierile sale religioase și ocazionale, să încheiem revenind la biografia cu totul specială – la propriu și la figurat – a lui Nicolaus Olahus și la locul său în cultura europeană. Originar din Țara Românească, fiul lui Ștefan din familia Drăculeștilor, văr primar cu Matei Corvin, Nicolaus Olahus a trăit cea mai mare parte a vieții sale și a căpătat demnități religioase și politice sub Regele Ferdinand I, împărat al romanilor, Ungariei, Boemiei, Serbiei... slujind cu credință Ungaria, patria de adopție. 16 ani din viața lui i-a petrecut în Țările de Jos, unde și-a scris, în limba latină, opera istorică și teologică. În aceeași limbă (devenită limba de comunicare în cultura umaniștilor) este redactată și corespondența sa cu Erasmus și cărturarii erudiți de la Universitatea din Louvain. Este, în fapt, opera lui cea mai importantă. Cu aceste date, s-a pus și se pune încă întrebarea: cărei culturi naționale aparține opera lui și după ce criterii stabilim faptul acesta? În funcție de locul în care a trăit autorul, în funcție de publicul căruia i se adresează sau după limba în care scrie? Ținând seama de toate aceste date – multiple și încurcate – din biografia intelectuală a consilierului Reginei Maria de Hamburg, putem spune că opera lui Nicolaus Olahus – scrisă în limba de atunci a umanismului european (latina) – aparține culturii europene și se adresează timpului său. Deci și românilor din „țara paternă" despre care vorbește, pe larg, cum s-a putut constata în monografia citată. Merită atunci s-o comentăm și, alături de *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, contemporanul său, opera umanistului european poate fi revendicată și de cultura română. ▪

4 aprilie 2022

Statuia lui Nicolaus Olahus aflată în cadrul Colegiului Teologic din Strigonium (Esztergom)

FLORENTINA NICOLAE
Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu", Academia Română,
Universitatea „Ovidius" din Constanța
"G. Călinescu" Institute for Literary History and Theory, Romanian Academy
„Ovidius" University, Constanța
e-mail: florentinanicolae.ovidius@gmail.com

Considerații privind testamentul lui Nicolaus Olahus

Abstract

În acest articol, ne propunem să analizăm câteva aspecte legate de testamentul lui Nicolaus Olahus. Umanist de origine română, ajuns la cele mai înalte ranguri în ierarhia ecleziastică (primat al Ungariei) și administrativă (regent al Ungariei), acesta a dovedit o energie remarcabilă, în toate pozițiile deținute. Prin testament, pătrundem în universul particular al lui Olahus, în care acesta deține case, haine, bijuterii, cărți, obiecte de argint și altele, pe care le distribuie cu grijă rudelor și prietenilor credincioși. Sumele de bani de asemenea sunt repartizate cu o precizie matematică. Uneori, umanistul lasă să transpară sentimente de afecțiune, mici ironii la adresa canonicilor dezinteresați de lectură, grija pentru fetele sărace și elevii studioși. Testamentul lui Olahus este în același timp un document istoric și o mostră de neolatină elegantă, utilizată în conformitate cu rigorile umanismului european.

Cuvine-cheie: *Nicolaus Olahus, testament, rigoare, familie, cărți*

In this article, we aim to analyze some aspects regarding Nicolaus Olahus' last will. A humanist of Romanian origin, reaching the highest ranks in the ecclesiastical hierarchy (primate of Hungary) and in the administrative one (regent of Hungary), he exibited a remarkable energy, in all positions he held. By his last will, we enter into Olahus' private universe, where he holds houses, clothes, jewelry, books, silverware, etc., which he carefully distributes to his relatives and faithful friends. The sums of money are also distributed with mathematical precision. Sometimes the humanist reveals feelings of affection, small ironies towards canons disinterested in reading, care for poor girls and studious pupils. Olahus' last will is both a historical document and an elegant neo-Latin sample, used in accordance with the rigors of European humanism.

Keywords: *Nicolaus Olahus, last will, rigor, family, books*

Nicolaus Olahus s-a născut la Sibiu, la 10 ianuarie 1493, ca fiu al lui Stoian (Stephanus) Olahus și al Barbarei Hunzar. Între 1505 și 1512, viitorul umanist urmează învățământul sistematizat, care acoperea studierea celor șapte arte liberale, la școala capitulară de la Oradea, unde deprinde la perfecție limba latină. După absolvirea acesteia, intră ca paj, în

serviciul regelui Vladislav al II-lea Jagiello al Ungariei, până la moartea acestuia, în 1516. În următorii opt ani, până în 1524, ocupă funcția de secretar al lui György Szatmári, episcopul de Cinci Biserici (astăzi Pécs). În 16 martie 1526, devine secretar și consilier al lui Ludovic al II-lea Jagiello, iar din 21 martie 1526, al soției acestuia, regina Maria de Habsburg, în slujba căreia rămâne timp de treisprezece ani. În perioada 1531 – 1539, o însoțește pe aceasta în Țările de Jos, unde Carol Quintul o numise regentă. Revenit în țară, devine vicecancelar (în 1543) și apoi cancelar (în 1546) al Curții maghiare, singura instituție care se afla permanent în imediata apropiere a conducătorului statului. În această perioadă, devine episcop de Zagreb, așa cum consemnează Olahus într-o scrisoare către Christoph Batthyány din Praga, datată 1 ianuarie 1544. În 1553, este numit arhiepiscop de Gran (Esztergom), primat al Ungariei și arhicancelar, până în 1568. Funcția supremă în ierarhia ecleziastică maghiară se va suprapune peste aceea de guvernator al Regatului Ungariei, pe care o ocupă în perioada 1562 – 1563, ceea ce îi va conferi o uriașă autoritate în plan intern. Moare la 17 ianuarie 1568, la Bratislava, și este înmormântat conform dorinței sale stipulate în testamentul asumat *manu propria*, în biserica „Sfântul Nicolae" din Tyrnavia, Slovacia.

În studiul de față vom prezenta testamentul lui Nicolaus Olahus, mărturie a personalității sale, redactat într-o latină de tip renascentist, de o eleganță desăvârșită. Documentul a fost publicat pentru prima oară de Merémyi Lajos, în revista *Történelmitár* [Magazin istoric], numărul 1, 1896. Istoricii români l-au utilizat pentru informațiile cu caracter autobiografic privind originea familiei sale (Bezdechi 38, 54-56) sau pentru acțiunile caritabile orientate spre preoții studioși și elevii școlilor tyrnaviene

TIS PERPETVI STRIGONIEN: PRIMATIS
LEGATI NATI AC SVMMI SECRETARII ET CANCELLARII REGII
TVVS SPES REFVGIVM ET PROTECTOR MEVS DNE DEVS
INSIGNIA EIVSDEM DOMINI STRIGONI ENSIS
EFFIGIES R: D: NICOLAI OLAHI ARCHIEPI ET COMI
IN HVNGARIA EC. ANNO ÆTATIS SVÆ LXVII

înființate sau reorganizate de Olahus (Firu și Albu 67, 240). Testamentul a fost tradus în română parțial, în 2011 (Antal 476), fiind redat un fragment care evidențiază „amprenta sufletească a umanistului, fiind o piesă de artă literară plină de pietate" (Antal 27). În ediția de *Opere*, apărută sub egida Academiei Române, în 2022, sunt redate fragmente ample, în variantă bilingvă, în direcțiile care i-au interesat și pe istorici: date privind originea familiei sale și membrii ei contemporani cu umanistul, precum și informații legate de actele sale de caritate și cărțile pe care le deținea. (Olahus 1826-1837)

În general, în epoca veche, testamentele erau redactate de preotul local, de un martor sau, cum este situația de față, de testatorul însuși. Din punct de vedere formal, testamentele epocii au o structură similară celei a diplomelor medievale, cuprinzând trei secțiuni distincte: introducerea, negocierea și clauza. (Lupescu Makó 193) Olahus respectă această structură tripartită: la

început, invocă Divinitatea, într-o profundă atitudine pioasă, apoi prezintă în detaliu posesiunile, valoarea lor, persoanele care le vor primi moștenire, iar în final, sunt enumerați executorii testamentari. Olahus cere respectarea cu strictețe a poruncilor sale, chiar dacă alătură acestora, rugămintea de a fi iertat pentru păcatele sale. În final, se precizează locul și data întocmirii documentului (Viena, 14 septembrie 1562), precum și martorii care au asistat la redactarea acestuia. O copie a fost realizată de notarul Hermannus Nolthaerus, la Viena, în 31 decembrie 1564.

Testamentul lui Nicolaus Olahus începe cu o invocare a Divinității[1], urmată de o mărturisire de credință catolică și o rugăciune plină de ardoare pentru iertarea păcatelor. Chiar dacă a fost cel mai puternic om al Ungariei la un moment dat, el nu își declară nici numele, nici starea civilă. Olahus se pune pe poziția celui mai umil dintre credincioși, *rob vrednic și mic vierme al Tău* (în original, „indignus famulus ac vermiculus Tuus"). După invocarea inițială, urmează o altă parte tipică, în care cere mila și absolvirea de păcate, provenite din neglijarea îndatoririlor sau din îndeplinirea neglijentă a acestora.

Partea de început se încheie cu speranța în viața paradisiacă viitoare, moment care face trecerea către prezentarea succesivă a clauzelor testamentare, cu precizările necesare și obligatorii legate de sănătatea sa fizică și psihică, pentru a împiedica o eventuală punere la îndoială a capacităților mentale ale sale ca testator: *Și astfel, pentru că am fost creat de Tine, din nimic, astfel încât prin moartea trupească să mă întorc în țărână și apoi să reînviez în belșugul vieții veșnice pe care o voi urma în ziua de apoi, după voința Ta și a Fiului Tău Unul-născut, sănătos la suflet, gândire și trup în toate, în legătură cu aceste lucruri și bunuri pe care Tu, după eforturile mele mari, mi le-ai dat cu bunăvoință în acest secol vremelnic, și acum le stăpânesc, invocând puterea Ta, a Fiului și a Duhului Sfânt, astfel îmi fac și scriu testamentul.*

Mai întâi, Olahus își încredințează sufletul lui Dumnezeu, cu speranța fericirii veșnice. Urmează precizările legate de trup, pe care îl dorește înmormântat creștinește, după toate canoanele, într-un mormânt pregătit deja, care să cuprindă și figura sa completă, făcută din piatră. La acest punct, este menționată pentru prima dată funcția sa ecleziastică: *Iar dacă îmi va fi dat să mor, la porunca lui Dumnezeu, fie la Viena, fie în altă parte, prietenii, rudele și servitorii mei să ducă la Tyrnavia trupul meu și să mă îngroape înaintea scaunului meu arhiepiscopal, din Biserica Sfântului Episcop și Mărturisitor Nicolae, care acum funcționează drept catedrala bisericii mele din Strigoniu[2]; și întru recunoașterea mormântului meu, ca toți trecătorii să știe că și ei sunt muritori, să se facă o lespede, dar nu somptuoasă, ci precum li se pare de cuvenită domnilor executori testamentari, împreună cu o efigie și cu însemnele mele, nu pentru fală, ci pentru pomenire, și să se pună peste trupul meu neînsuflețit, astfel încât, când o vor vedea, cei care vor trece, din evlavie creștină să dorească să înalțe rugăciuni către Dumnezeu, pentru păcatele mele și pentru salvarea sufletului meu, întru Domnul; și pe această piatră, dacă va părea cuvenit, să se poată inscripționa acest distih:*

Zace-n mormântul acesta răposatul Nicolaus Olahus,

Care cât a trăit, de Strigoniu arhiepiscop a fost.

[1] Traducerea în limba română a fragmentelor din testament în acest material a fost realizată de Florentina Nicolae. Vezi Nicolaus Olahus, *Opere,* Vol. II, Editura Fundației pentru Literatură și Artă, Bucureşi, 2022, pp. 1826-1837.
[2] În perioada 1543-1820, biserica „Sfântul Nicolae" din Tyrnavia a fost catedrala mitropolitană a arhidiocezei de Strigoniu.

Sunt de remarcat referințele repetate la conceptul fundamental de *smerenie*, care trebuie să domine întreaga viață a unui creștin practicant: *smerit încredințez, smerit...preot.* Grație acestor instrucțiuni, s-a păstrat până astăzi portretul săpat în piatră al lui Olahus, în biserica Sfântul Nicolae din Tyrnavia.

La finalul acestei secțiuni, sunt înșiruite prevederi legate de cei care se vor îngriji de mormânt și se vor ruga pentru el după moarte. Pentru înmormântare, pomana pentru săraci și pentru servitorii săi, Olahus a prevăzut o mie de monede ungurești. Pentru cei douăzeci și cinci de frați canonici care se vor ruga pentru el și se vor ocupa de înmormântare, a prevăzut câte doi florini, apoi treizeci pentru membrii corului și încă zece pentru clopotari.

Testamentul este întocmit cu o excepțională grijă pentru detalii, cu sfaturi și amenințări cu anatema în cazul în care cineva nu i-ar urma poruncile. Sub aspect formal, este structurat pe capitole, ale căror subiecte sunt enunțate în titluri: *De Lanser et bonis immobilibus* – „Despre Lanser și bunurile imobile", *De pecuniis* – „Despre bani", *Legata in pecuniis* – „Legate în bani", *De rebus argenteis aliis* – „Despre alte obiecte din argint", *De domibus per me aedificatis* – „Despre casele construite de mine", *De peristromatibus, tapetis ac indumentis Sacerdotalibus et aliis* – „Despre cuverturile, tapiseriile, veșmintele sacerdotale și altele", *De annulis* – „Despre inele", *De vestibus* – „Despre haine", *De libris* – „Despre cărți", *De equis* – „Despre cai", *Instrumenta plumbea* – „Obiectele din plumb", *Culina* – „Bucătăria".

Prima secțiune „laică" a testamentului este alocată castelului Lanser, pe care Olahus îl achiziționase în 11 iulie 1553, după cum consemnează în „Ephemerides", și bunurilor imobile. Olahus lasă moștenire castelul nepotului său Nicolaus Császár sau

Placa tombală a lui Nicolaus Olahus aflată în Biserica „Sfântul Nicolae" din Trnava

Oláh-Császár, fiul Ursulei Olah, sora umanistului, precum și spre folosința surorilor și altor membri ai familiei. O altă posesiune importantă este palatul său din Viena, pe care o lasă moștenire rudelor sale apropiate: o parte urma să treacă în posesia surorilor sale, a fiilor și a moștenitorilor acestora, iar cealaltă parte, în posesia Lucretiei Listhius, al cărei bunic fusese Matei Olahus, fratele defunct al umanistului (unele surse o consideră fiica nelegitimă a umanistului, vezi, de exemplu, Monok și Zvara 87). Lucretia era soția lui János Listhius, care îndeplinise funcția de secretar al lui Nicolaus Olahus. După după moartea soției (1561), a urmat o carieră ecleziastică strălucită: episcop de Veszprém în 1568, episcop de Raab (Győr)

din 1573, vicecancelar, apoi cancelar al Ungariei. (Levente 71).

Olahus lasă prin testament ca, în cazul în care nu vor mai exista moștenitori ai acestor nepoți de frate și surori, palatul să fie vândut și împărțit în trei: o parte să se dea moștenitorilor supraviețuitori ai bunicului său matern, János Huszár, a doua parte să fie donată colegiului iezuit din Tyrnavia pentru consolidarea și nevoile acestuia, iar partea a treia să fie oferită ca dotă unor fecioare orfane, în cuantum de o sută de florini ungurești de fiecare.

Conacul său, Nicoletum, pe care Olahus îl cumpărase în 1555 și îl renovase, transformând capela acestuia, a Sfintei Margareta de Antiohia, în capela sa particulară, este lăsat moștenire tot familiei Listhius. Olahus prevede ca un preot să se roage pentru sufletul său în capela de la Nicoletum, după un grafic foarte strict și de asemenea, solicită ca anumite obiecte de cult din capelă să nu fie înstrăinate sau folosite în scop profan, sub amenințarea cu anatema. (Szoliva 100-101)

Cărților sale, Olahus le rezervă un capitol distinct. Din păcate, referințele la biblitotecile sale sunt vagi și nu a supraviețuit niciun inventar al cărților, din vremea sa. (Monok și Zvara 86) Umanistul îți structurează fondul de carte în trei secțiuni: prima este cea din Viena, pe care o lasă moștenire omului său de încredere, János Listhius, soțul Lucreției, precum și fiului lor, numit tot János. Testamentul le lasă celor doi posibilitatea de a păstra pentru sine exemplarele dorite, iar restul să fie pus la dispoziția persoanelor studioase din colegiul de la Tyrnavia, instituția sa de suflet: *...să păstreze pentru ei cărțile pe care le vor, iar pe celelalte să le împartă elevilor tyrnavieni, pentru salvarea sufletului meu, ca să învețe din ele*. Legatarul lui Olahus a respectat cu strictețe instrucțiunile acestuia, deoarece va solicita același lucru în propriul său testament. (Szoliva 101)

A doua secțiune se referă la cărțile pe care le-a publicat sub autoritatea sa. Legatarul desemnat este Franciscus Naghwáthi, un apropiat al său, devenit consilier regal și, din 1597, inspector regal de alimente. În testament, apare alături de Wolfgang Pawch, în calitate de mare cămăraș (*cubicularius supremus*) al lui Olahus, ca un om crescut și educat în apropierea acestuia: *Le las lui Franciscus Naghwáthi și Wolffgangus Pawch, pe care eu i-am hrănit și întreținut din copilărie, fiecăruia dintre ei, câte o cupă și o mie de florini, care valorează laolaltă două mii de florini în monede ungurești*. Naghwáthi este unul dintre oamenii de cea mai mare încredere din preajma lui Olahus. În testament, este prezentat ca deținătorul cheii de la dulapul cu argintărie, din dormitorul arhiepiscopului (secțiunea *De rebus argenteis et aliis*). În propriul său testament, Naghwáthi făcea referire la o sabie nemțească de argint aurit, păstrată într-o cutie de catifea neagră, și la un clopoțel de argint, pe care i le-ar fi lăsat moștenire Olahus: *frameam unam Germanicam argentatam*

et deaureatam nigro purpure tectam, quae fuit olim Reverendissimi quondam Domini Nicolai Olahi Archiepiscopatus (sic!) Strigoniensis [...] campanulam argenteam, quae fuit olim Reverendissimi quondam Domini Nicolai Olahi Archiepiscopatus (sic!) *Strigoniensis*. (Gecsényi Lajos 81) Naghwáthi este desemnat pe de o parte să vegheze ca servitorii lui Olahus să primească sume de bani conform testamentului (secțiunea *Legata in pecuniis*), pe de altă parte, să distribuie cărțile a căror tipărire a fost sprijinită de Olahus, în mediile clericale interesate și nevoiașe, cu condiția ca o mică parte dintre acestea să intre în fondurile capelelor din Lanser și Nicoletum.

A treia secțiune se referă la cărțile din locuința lui Olahus din Tyrnavia. Acesta deplânge dezinteresul colegilor săi canonici pentru lectură și își donează fondul de carte lui Nicolaus Telegdinus, Nicolaus Dessyth și elevilor interesați din școlile tyrnaviene: *Cărțile care se află la Tyrnavia, în locuința mea, le-aș lăsa bisericii, pe de altă parte însă, aceasta are chiar prea multe cărți pline de praf, pe care Domnii Canonici, frații noștri, nici nu le răsfoiesc, nici nu le șterg de praf; de aceea poruncesc ca dintre acestea, să primească câteva pentru sine, profesorul Nicolaus Telegdinus, arhidiacon în Zvolen, pentru studiile sale; și la fel, profesorul Nicolaus Dessyth, canonic în Strigoniu, și celelalte să se împartă elevilor tyrnavieni săraci, care sunt studioși*. Nicolaus Telegdinus era un apropiat al lui Olahus, episcop de Cinci Biserici, prepozit de Strigoniu și consilier regal (Monok și Zvara 86). Acesta tipărise lucrările *Ordinarium officii divini secundum consuetudinem metropolitanae ecclesiae Strigoniensis, a mendis purgatum et editum, opera et expensis reverendissimi domini Nicolai Telegdini episcopi Quinqueecclesiensis, et in spiritualibus administratoris archiepiscopatus* (Tyrnavia, 1580) și *Agendarius. Liber continens ritus et caeremonias quibus in administrandis sacramentis benedictionibus et aliis quibusdam ecclesiasticis functionibus parochi et alii curati in dioecesi et provincia Strigoniensi utuntur* (pe care o și prefațase, Tyrnavia, 1583), susținând activitatea energică a lui Olahus de actualizare a ritului de la Esztergom, în dioceza strigoniană. La finalul testamentului, este consemnat pe lista executorilor testamentari, între alți arhidiaconi și canonici de Strigoniu. Grija deosebită a lui Olahus pentru ca volumele sale să ajungă pe mâini bune, adică în posesia unor oameni de cultură, care nu și le permit sau care sunt interesați, reflectă indirect, eforturile sale de a-și procura cărți de valoare și evident, erudiția acestuia.

Testamentul lui Nicolaus Olahus poate fi considerat un echivalent al unui curriculum vitae. Umanistul face referiri la originea sa nobilă și valahă, prezintă aspecte privind parcursul său profesional, atât în administrație, cât și în ierarhia ecleziastică, dă informații privind proprietățile sale, bunurile mobile și imobile. Putem remarca grija pentru descendenții familiei sale, atenta distribuire a valorilor între nepoții umanistului. O preocupare recurentă în testament se îndreaptă spre fetele sărace și orfane (*virgines pauperes orphanas, parentibus carentes*), pe care le ajută cu bani de zestre, spre preoții și elevii tyrnavieni săraci *(pauperes*) și studioși (*studiosi*), cărora de oferă cărțile sale. De asemenea, putem identifica persoane care i-au stat alături, pe care le-a format, le-a cultivat, care i-au împărtășit viziunea de prezervare a tradițiilor catolice în arhidioceza strigoniană. Nu în ultimul rând, testamentul oferă o imagine prețioasă asupra unor aspecte particulare din biografia umanistului, putând fi considerat un valoros instrument de cercetare a acesteia, alături de corespondența sa cu prieteni și oameni de cultură europeni. ▪

BIBLIOGRAFIE

Surse primare

Merémyi, Lajos, „Oláh Miklos végrendelete" [Testamentul lui Nicolaus Olahus], vezi *Történélmitár* [Magazin istoric], I, 1896, pp. 136-159. Versiune electronică: http://real-j.mtak.hu/4104/1/MagyarTortenelmiTar_1896_44_3_19.pdf

Olahus, Nicolaus, *Opere*, Vol. I-II, Editarea textului latin, aparat critic și indice de Florentina Nicolae și Dorin Garofeanu; Traducere din limba latină de Maria Capoianu, Ioana Costa și Florentina Nicolae; Studii introductive de acad. Ioan-Aurel Pop și Maria Capoianu; Dosar de receptare critică de Laura Bădescu, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2022.

Surse secundare

Antal, Gyöngyvér, *Nicolaus Olahus: permanențe umaniste*, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2011. Versiune electronică: http://genderi.org/pars_docs/refs/58/571 46/57146.pdf

Bezdechi, Ștefan, *Nicolaus Olahus primul umanist de origine română*, Cu un cuvânt înainte de I. Lupaș, Editura Ram, Aninoasa-Gorj, 1939.

Firu, I. S., Albu, Corneliu, *Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolaie Românul) (1493-1568). Texte alese*, Studiu introductiv și note I. S. Firu și Corneliu Albu, Editura Științifică, București, 1968.

Gecsényi, Lajos, „Egy kamarai tisztviselő a XVI. században Nagyváthy Ferenc", în *Turul. A Magyar Történelmi Társulat, A Magyar Országos Levéltár, A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye*, editori Kollega Tarsoly István, Nyulászíné Straub Éva, Pandula Attila, Rainer Pál, Kiadja a Magyar Történelmi Társulat Szerkesztőség: Magyar Országos Levéltár Budapesta, nr. 1-2, 1999, pp. 77-82. Versiune electronică: https://turulfolyoirat.hu/doc/Turul_1999.pdf

Lupescu Makó, Maria, „Miért? Kinek? Mit? Erdélyi középkori végakaratok szerkezeti jellemzői", în *Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában,* editori Egyed Emese, Pakó László, Weisz Attila, Societatea Muzeului Ardelean, Cluj-Napoca, 2013, pp. 191-210. Versiune electronică: https://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/29956/EME_Certamen1_015 _LupescuMakoMaria-ErdelyiKozepkoriVegakaratokJellemzoi.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Monok, István și Zvara, Edina, „Die Bibliothek von Nicolaus Olahus", în *Nicolaus Olahus 450. Proceedings of the International Conference on the 450th Anniversary of Nicolaus Olahus' Death*, editor Emőke Rita Szilágyi, Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, Balassi Institut Collegium Hungaricum, Ungarische Archivdelegation beim Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Viena, 2019, pp. 85-96. Versiune electronică: http://real.mtak.hu/103635/1/PUGW_XVII_belív.pdf

Nagy, Levente, „Genealogie der Familie Olahus von Dracula bis Pál Esterházy", în *Nicolaus Olahus 450. Proceedings of the International Conference on the 450th Anniversary of Nicolaus Olahus' Death*, editor Emőke Rita Szilágyi, Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, Balassi Institut Collegium Hungaricum, Ungarische Archivdelegation beim Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Viena, 2019, pp. 65-77. Versiune electronică: http://real.mtak.hu/103635/1/PUGW_XVII_belív.pdf

Szoliva, Gábriel, „... *Ad laudem et gloriam Dei optimi maximi. Psalterium Strigoniense* Surviving from the Viennese Residence of Nicolaus Olahus", în *Nicolaus Olahus. 450 Proceedings of the International Conference on the 450th Anniversary of Nicolaus Olahus' Death*, editor Emőke Rita Szilágyi, Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, Balassi Institut Collegium Hungaricum, Ungarische Archivdelegation beim Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Viena, 2019, pp. 97-106. Versiune electronică: http://real.mtak.hu/103635/1/PUGW_XVII_belív.pdf

LAURA BĂDESCU
Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu", Academia Română
"G. Călinescu" Institute for Literary History and Theory, Romanian Academy
e-mail: laura.e.badescu@gmail.com

O ediție de *Opere*, Nicolaus Olahus

Abstract

Textul reprezintă o recenzie a volumului *Nicolaus Olahus, Opere*, vol. I–II, apărut în cadrul colecției *Opere fundamentale* coordonată de acad. Eugen Simion, ed. textului latin, aparat critic și indice de Florentina Nicolae și Dorin Garofeanu, trad. din lb. latină de Maria Capoianu, Ioana Costa și Florentina Nicolae, studii introductive de acad. Ioan-Aurel Pop și Maria Capoianu, București, Editura Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2021.

Cuvinte-cheie: *Nicolaus Olahus, recenzie, Opere fundamentale, ediție bilingvă*

The text is a review of the volume *Nicolaus Olahus, Opere*, vol. I–II, published in the *Fundamental Works* collection coordinated by acad. Eugen Simion, ed. Latin text, critical apparatus and index by Florentina Nicolae and Dorin Garofeanu, latin translation by Maria Capoianu, Ioana Costa and Florentina Nicolae, introductory studies by acad. Ioan - Aurel Pop and Maria Capoianu, Bucharest, National Foundation for Science and Art Publishing House, 2021.

Keywords: *Nicolaus Olahus, review, Fundamental works, bilingual edition*

În cadrul Colecției *Opere fundamentale* coordonată de acad. Eugen Simion a apărut ediția concepută bilingv a operei lui Nicolaus Olahus. Sunt cuprinse textele istorice (*Hungaria*, *Atila* și *Chronicon*), religioase (*Catholicae ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita, de Sacramentis, Fide et Operibus, de utraque Justificatione ac aliis, Ordo et ritus Sanctae Metropolitanae Ecclesiae Strigonsiensis*), lirice (*Carmina*), tratatul de alchimie (*Processus sub forma Missae*), notele de jurnal (*Ephemerides*), testamentul (parțial), corespondența (selectiv) ș.a.

Efortul de traducere și revizuire aparține unei echipe de cercetători de la Institutul de Istorie și Teorie literară "G. Călinescu" – alcătuită din Florentina Nicolae, Dorin Garofeanu și Ioana Costa –, căreia i s-a alăturat doamna Maria Capoianu. Editarea textului în limba latină, revizuirea tuturor traducerilor prinse în volum astfel încât corespondența dintre textul latinesc și cel românesc să nu fie deficitară, aparatul critic și indicele de nume au fost asigurate de Florentina Nicolae și Dorin Garofeanu.

Edițiile latinești consultate sunt prezentate în *Nota asupra ediției* vădind un atent

proces de confruntare între cele *princeps* și cele moderne. De exemplu, pentru *Carmina,* care apare acum într-o traducere inedită realizată de Florentina Nicolae, s-a apelat la următoarele versiuni: Stephanus Hegedus, *Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, Budapesta, 1906; I. Fógel și L. Juhász, *Nicolaus Olahus. Carmina*, Leipzig, 1934; Șt. Bezdechi, *Carmina,* 1940; Cristina Neagu, în *Servant of the Renaissance. The Poetry and Prose of Nicolaus Olahus*, Berna și Berlin, 2003.

Precizarea surselor electronice oferă cititorilor posibilitatea lecturii unor documente altfel greu accesibile. De altfel, publicarea on-line a operelor lui Nicolaus Olahus a permis revizuirea tuturor traducerilor realizate anterior, când procurarea edițiilor din străinătate era costisitoare și ridica numeroase probleme, de la acuratețea reproducerilor până la fondul de carte inaccesibil. Unele documente și texte, cum sunt cele două diplome de înnobilare oferite lui Nicolaus Olahus de împăratul Ferdinand I în anul 1548 și în anul 1558, respectiv *Catholicae ac Christianae Religionis...* au putut fi consultate grație formatului electronic publicat pe site-urile de profil, fapt ce a permis redarea cu fidelitate a textului latinesc. Diplomele de înnobilare au stat în atenția cercetătorilor români date fiind informațiile istorice pe care le furnizau: afirmarea originii romane a românilor; genealogia familiei Olahus (însoțită în cadrul diplomei din 1548 și de o iconografie exemplară, căci cuprindea 22 de portrete din care 16 ale unor contemporani iluștri; explicații simbolice cu privire la blazonul lui Nicolaus Olahus ș.a. Traduse parțial de-a lungul timpului de I. S. Firu, Corneliu Albu, Maria Capoianu, Al. Tonk, G. Ivașcu ș.a. cele două diplome se păstrează în cadrul Arhivei Naționale a Ungariei, fondul familiei Esterházy și pot fi accesate la adresele:

https://adatbazisokonline.hu/imgview/cimereslevel-adatbazis/2317

respectiv:

https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/cimereslevel-adatbazis/adatlap/2318.

Pentru textul latin al diplomei de înnobilare acordate lui Nicolaus Olahus în anul 1548, de către Ferdinand I, editorii utilizat textul original, accesibil online la adresa menționată, pe care l-au coroborat cu versiunea publicată de Nicolaus de Rosenberg, în *De situ, moribus et diversitate Scythicarum gentium, libri singularis*, partea a treia în ediția lui Kollarius, din 1763, respectiv cu transcrierea lui Alexandru Tonk („Revista Arhivelor", Anul XII, 1 / 1969, p. 21–24), explicând diferențele de redare existente în traducerile anterioare (v. ed. citată, vol I, p. L ș.u.). Pentru a doua diplomă de înnobilare, acordată, în anul 1558, tot de Ferdinand I, rege al Ungariei, editorii s-au raportat la documentul conservat în același fond din cadrul Arhivei Naționale a Ungariei și versiunea publicată de Alexandru Tonk („Revista Arhivelor", Anul XII, 1 / 1969, p. 24–31).

Inorogul de pe blazonul cărturarului apare în prima diplomă de înnobilare însoțit de explicații realizate în spiritul alegoriilor medievale: „Se spune că inorogul este cel mai sălbatic dintre fiare, dar și cel mai nobil. Toate neamurile nobile care au stăpânit cândva lumea, au fost viteze și nobile ca inorogul. Or, printre acestea, valahii, conaționalii tăi, nu au câtuși de puțin originea cea mai de pe urmă. Într-adevăr, se știe că ei se trag chiar de la Roma, cetatea stăpână a împărăților, și că au fost așezați într-o parte foarte bogată a Daciei, care se numește Transalpina, spre a opri incursiunile vecinilor dușmani în provinciile romane. De aceea, ei chiar și acum pe limba lor se

numesc romani. Inorogul reprezintă deci noblețea, dar în același timp și spiritul tău. Căci ceea ce la o fiară este sălbăticie, la om se numește vitejie, calitate de care neamul tău a excelat, dând naștere multor conducători dintre cei mai vestiți. Printre aceștia se spune că au strălucit, în chip cu totul deosebit, atât Ioan Huniadul, tatăl vestitului rege Matia, cât și strămoșii tăi".

Istoricii noștri au văzut în această asociere o conștientă schimbare a dragonului lui Vlad Dracul căci „pentru un ierarh al bisericii, dragonul sau dracul nu putea fi o mobilă heraldică" (Aurelian Sacerdoțeaunu). Mai mult, unii au fost de părere că „înainte de 1548, n-a avut un sigiliu personal cu blazonul propriu" (Al. Tonk) și că, probabil, însuși Olahus a dat indicații cu privire la compoziția iconografică a diplomelor cu atât mai mult cu cât meșterul (celei de a doua diplome nu a văzut diploma din 1548, fapt care se demonstrează prin pictarea greșită a blazoanelor (Andrei Kovács, *Diplomele de înnobilare și iconografia lui Nicolaus Olahus,* în „Revista Muzeelor" nr. 2, 1969, *103–110*).

Fără îndoială că alăturarea inorogului cu leul în documentele de înnobilare a fost realizată în descendența unui imaginar religios (narativ și vizual) din care a descins o bogată literatură apocrifă, dar și istorică –v. *Grandes chroniques de France de Charles V*, Paris, 1375–1380, Bibliothèque nationale de France, Français 2813, f.7v, https://portail.biblissima.fr/ark:/43093/mdata15b09787e4befc 55a9dcc598273e-5b641a9f0190– unde, în prima viziune a lui Childeric din noaptea nunții lui cu regina Basina apar în fața palatului lei și inorogi. Visul este tălmăcit drept anunț al nașterii primului moștenitor care „va fi un om de pricepere nobilă și de mare putere și asta înseamnă forma inorogului și a leului, căci sunt cele mai nobile și mai puternice dintre fiare."). Puterea celor două animale și identificarea lor cu Dumnezeu Tatăl (Leul, ca "împărat al tuturor gadinilor" – *Fiziolog*, Ms. Rom. 1436 BAR, 1693 – suflă peste puii lui și îi aduce la viață) și Dumnezeu Fiul este un stereotip răspândit în atât literatura medievală europeană, cât și în literatura noastră veche (să ne amintim că romanul *Varlaam*

Blazonul lui Nicolaus Olahus, reprodus pe diploma de înnobilare acordată în 1548

și Ioasaf, principala sursă a răspândirii pildei inorogului în cultura noastră, este atestat, după Emil Turdeanu, în 26 de copii manuscrise). Este probabil ca N. Olahus să fii cunoscut, dincolo de *Septuaginta* și *Vulgata*, figura *Spiritalis unicornis* din scrierile filosofilor antici latini și greci, din bestiarul medieval (grație scrierilor lui Pierre de Beauvais, Guillaume le Clerc, Richard de Fournival, Brunetto Latini ș.a.), respectiv din tradiția reprezentării lui în heraldica europeană (v. Jürgen W. Einhorn, *Spiritalis unicornis*, Das Einhorn als bedeutungsträin literatur und kunst des mittelalters, Munchen, 1976).

Meritul unei astfel de ediții care adună scrierile cele mai diverse ale aceluiași autor constă nu doar în înțelegerea ansamblului și a complexului de idei care au generat opera, ci și, aici în mod particular, a receptării acesteia de către contemporani, fapt îngăduit de reproducerea vastei corespondențe a lui Olahus cu diferiți oameni de cultură din epocă. Urmărind, de exemplu, discuțiile epistolare purtate pe marginea scrierii *Atila* (cu Petrus Nannius, Franciscus Craneveldius, Conradus Goclenius ș.a.) înțelegem că ea, alături de *Hungaria*, circula în copii, ceea ce a înlesnit răspândirea faimei lui Nicolaus Olahus. Cum știm, cele două au fost tipărite postum (prima, sub îngrijirea lui Ioannes Sambucus, a apărut în 1568 în Antonius Bonfinius*, Rerum Hungaricarum decades quatuor,* p. 107–196), iar a doua, încheiată în 1536, a fost editată de Mathias Bel, în 1735, *Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella*): „Pentru *Atila* al tău, operă cu adevărat erudită, am motive să fiu îndurerat, ba chiar să mă plâng; căci nu mi s-a îngăduit să mă folosesc de ea mai mult de o săptămână și cu greu am putut-o reține și acest timp. Goclenius a ținut-o până acum și cred că încă nu s-a săturat citind-o, fiindcă mi-a împuiat capul cu laude uimitoare despre opera ta [...]. Am citit cu lăcomie

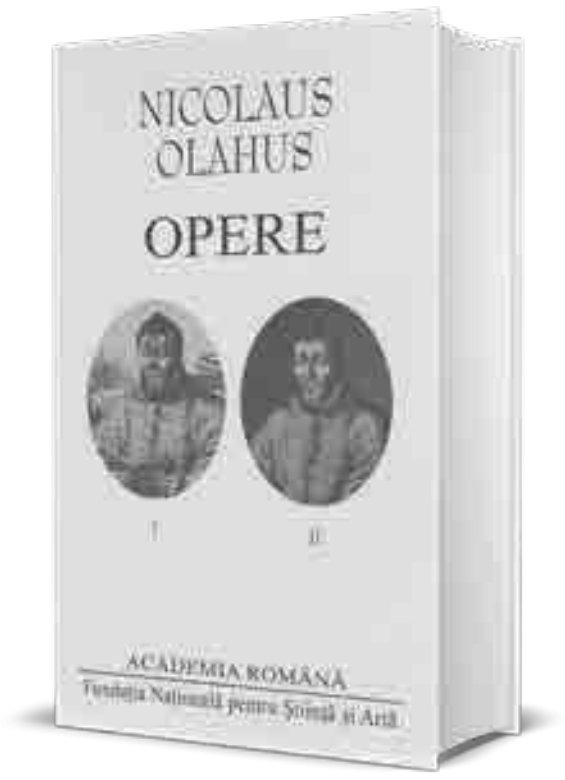

cărțile acelea și m-am umplut de fermecătoare plăceri până în vârful urechilor. Și acum regret că nu mi-a fost îngăduit să mă folosesc de cartea ta vreme mai îndelungată și nu voi lăsa să-mi scape niciun prilej, nici nu mă voi da bătut, până ce n-o voi fi dobândit, fie de la tipografie, fie de la tine. Doresc foarte mult să-i fixez pe frontispiciu o poezie, deși nu sunt în stare de nimic; dar consider că și eu pot face ceva, fiindcă am dat la iveală această operă a lui Olahus. Chiar dacă talentul mă refuză, dragostea este cea care-mi compune poezia. Am auzit că aștepți cu nerăbdare părerea mea critică, ca să urmez pe scurt, fiindcă a spus Conradus că: „eu iubesc tot atât de mult această operă, pe cât de mult o admir". (Petrus Nannius către Nicolaus Olahus, ed. cit., pp. 1459–1461 passim).

Faptul că aceste scrieri istorice s-au bucurat de bun renume, vedem nu doar din corespondență („Dacă ai putea să te lipsești de *Atila* al tău, aș vrea să alergi în întâmpinarea dorințelor mele și să-l dai cuiva, ca să-l studieze

la facultate, căci profesorii caută cu multă ardoare această carte. Eu nu le-aș refuza bucuros rugămințile – căci sunt demne de laudă – dacă ai îngădui să le fie trimiși puii talentului tău. Doar știi că făclia nu trebuie pusă sub obroc, și muzicii, pe care n-o auzi, nu-i acorzi nicio prețuire; nici talantul Domnului nu trebuie să-l îngropi în pământ. Dacă aș avea atâta trecere în fața ta cât te iubesc și te apreciez eu pe tine, ți-aș porunci să împărtășești lumii întregi cunoștințele tale care, după cum știi, s-au întors, de la savanții consultați miruite cu un însemnat panegiric și sunt acum răsplătite prin laude zilnice." Petrus Nannius către Nicolaus Olahus, ed. cit., p. 1487–1489), cât mai cu seamă de larga lor circulație. La noi, între cei dintâi care citează din opera cărturarului este Stolnicul Constantin Cantacuzino. Deși în cataloagele bibliotecii lui reconstituită de Corneliu Dima-Drăgan (*Biblioteca unui umanist roman. Constantin Cantacuzino Stolnicul,* 1967) nu apare explicit nicio operă a lui Nicolaus Olahus, vedem că în *Istoriia Țărâi Rumânești* Stolnicul Cantacuzino reproduce întocmai un fragment din *Atila* pe care o cunoștea, probabil, după ediția Antonius Bonfinius („[...] cum scrie și Nicolae Olah în *Atila*: «Mare oarecând (nebiruite craiule), a romanilor celor biruitori toată lumea era slava, când biruiților da ertăciune și când pre cei ce să ruga, în credință și în prieteșug îi priimia, obicinuind biruința cu miloserdia să o stimpere. Cu cari lucruri și fapte înpărăția și avuția adăogea; véste deci și slava numelui lor nemoartă o făcea, și acéstea, până când să păziia și obicina le purta ale romanilor era meșteșugurile, obiceaiurile și înțelepciunile. Iară deaca s-au mutat într-alt feliu chipurile lucrurilor, céia ce de la noi au răpit, acéia ție, craiule Atilo, acum norocul ț-au dat, i proci.»", în *Cronicari munteni*, coord. Dan Horia Mazilu, FNSA – Univers Enciclopedic, 2004, p. 70) a se compara cu prezenta ediție, p. 354–358).

În Europa, scrierea *Atila* s-a bucurat de o largă răspândire fiind tradusă, după cum demonstrase Al. Brückner încă din 1886, în polonă de Cyprian Bazylik, *Historia spraw Atyle*, (Cracovia, 1574) iar, din polonă în bielorusă: *Istorya o Atyli koroli ugroskom* (1595) ș.a. (v. I.C. Chițimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi,* București, 1972, *450–451* și discuțiile despre caracterul de roman popular pe care le-a căpătat această scriere).

Prin traducerea inedită a *Catholicae ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita, de Sacramentis, Fide et Operibus, de utraque Justificatione ac aliis,* realizată de Ioana Costa, este ilustrată activitatea canonică a lui Olahus, strădania lui de normare a catolicismului prin publicarea de îndreptare și cărți religioase. Textul a fost citit la 23 mai 1560 în fața sinodului diecezan la Tyrnavia și s-a constitut drept, „îndrumător moral dogmatic pentru duhovnici și preoți, care avea să fie temelia slujbei religioase și a îndatoririlor clerului, în deplină armonie cu rânduielile bisericești" (Ștefan Bezdechi).

Considerat primul umanist de origine română care a susținut romanitatea poporului român și unitatea de neam, obiceiuri și religie a acestuia (v. Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern,* I, București, 1987, 16; Adolf Ambruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ed. a doua, București, 1993, *93–94*; ș.a.) Nicolaus Olahus a rămas în memoria istoriei fiind revendicat de tradiția culturală a mai multor popoare dată fiind activitatea sa impresionantă ce face atingere Țărilor Române, Ungariei, Țărilor de Jos, Slovaciei ș.a.

Editarea operei sale în aceste culturi, și acum prin prezenta ediție în cea română, este nu doar un act de recunoaștere și omagiere a contribuției cărturarului la umanismul european al secolului al XVI-lea, ci și un îndemn la studierea ei de către cercetătorii noștri. ▪

VIRGIL TĂNASE
Scriitor
Writer

Tovarășa
cu calul de la colectivă

Abstract

Textul, inițiat din alăturarea mai multor amintiri cu mica societate a scriitorilor aflați în periplu la Mogoșoaia, capătă spre final nuanțe de parabolă, când destinul unui titlu de povestire este „negociat" pentru a trece de filtrele cenzurii, ajungând să fie răsturant estetic până la denaturare. Un fenomen pus în paralel cu un recent eveniment de schimbare, cu același efect, a titlului unei picturi.

Cuvinte-cheie: *amintire, parabolă, titlu, cenzură*

The text, initiated from the combination of several memories with the small society of the writers on a journey in Mogoșoaia, finally acquires nuances of parable, when the destiny of a story title is "negotiated" to pass the censorship filters, becoming aesthetically appealing to distortion. A phenomenon put in parallel with a recent event of change, with the same effect, of the title of a painting.

Keywords: *memory, parable, title, censorship*

Era în anii odioasei democrații populare...

Era când încă june, voios și zăbăuc credeam că tot ce zboară se mănâncă...

Era la Mogoșoaia...

Știți dumneavoastră ce era Mogoșoaia în anii odioasei democrații populare?

Muzeul era tot muzeu dar dependințele palatului fuseseră date în folosință uniunilor de creație. Acestea închiriau la preț modic camere oamenilor de artă dornici să se retragă din agitația lumii ca să-și odihnească cugetul în acest loc voios și verde, sau ca să-și elaboreze în tihnă opera profitând de emulația întâlnirii cu confrații, mai ales la cină și-n orele de după aceea până-n zori. Scriitorii, pictorii, compozitorii, oamenii de cultură și artă, cum se zice, dispuneau, la parterul clădirii, de un restaorant rezervat locatarilor, cei mai mulți vremelnici, și invitaților acestora. Ceilalți, lumea de rând, vizitatorii muzeului, cetățeni fără vocație artistică, trebuiau, dacă li se făcea foame, să iasă dintre ziduri și să umble câteva sute de metri până la crâșma numită pe drept „La Prepeleac" dat fiind că mesele erau instalate pe niște platforme în copaci. Se servea pui la

proțap uns cu mujdei, se bea în general vinul casei care venea de la Odobești, parcă, sau de la Drăgășani, și bere de Azuga cum mai bună n-am aflat nicăieri în lume și, dacă-mi aduc bine aminte, lista de bucate, îndestul de amplă, nu folosea termenii care copleșesc azi bucătăria românească pornită și ea pe calea progresului și a mondializării: „ciuperci șampinion", „roșii cherry", „dressing usturoiat", „toping", „ceapă șalot", etc.

Dincoace, în lumea artelor și literelor, mâncarea era mai de cantină, se bea mai mult tărie și se asculta la o intensitate moderată muzica postului de radio București – mai în șoaptă când Marin Preda, cu dreptul romancierului național, se ducea dârz și hotărât să sucească înspre tăcere butonul sunetului, pe care deîndată, ca din nebăgare de seamă, profitând că masa lui, întotdeauna aceeași, se afla lângă cea cu aparatul, Teodor Mazilu îl atingea readucând sonorul la nivelul obișnuit. De ce? Așa, de-al dracului! Din aparat curge domol un șlagăr, poate *Să nu ne despărțim*, *În satu-n care m-am născut* sau *Mai spune-mi odată, te rog să-mi mai spui: te iubesc, te iubesc, te iubesc*. Deși prins de îndeletniciri lumești dar constant preocupat să nu-i scape îngerul poeziei care trece prin preajmă nu știi când și pe care nu-l poți ține în loc decât o clipă, Ilie Constantin se ridică dintre invitatele sale („două fete vesele, zău că-mi vine să las baltă toate interesele"!) și se apropie de masa la care compozitorul Gherase Dendrino soarbe o supă de pasăre cu tăieței, la meniu în ziua aceea. „Maestre, o melodie de-a dumneavoastră..." „Da de ce, drăguță? De ce?" i se răspunde, și întrebarea, care atunci părea circumstanțială, s-a vădit, la puțină vreme după aceea, când compozitorul s-a dus în cea lume, mai gravă decât ne închipuiam.

Iar Ilie Constantin s-a dus la Paris unde, după o vreme, ne-am aflat amândoi gardieni într-un imobil de lux de pe Avenue Montaigne, eu la ușa B, el la garaj unde bacșișurile erau mai însemnate, ceea ce-i îngăduia să-și cupere, avid, cărți în colecția La Pléiade care stăteau, aurite, la el în bibliotecă ca icoanele într-un proschinitar – „Iliuță, îi spunea Nicolae Breban cu care ne înfrățise depărtarea de țară, tu n-ai priceput: un scriitor e unul care scrie, nu care citește, dragă!"

Când vine, rar, la Mogoșoaia, Horia Lovinescu propune distracții stranii. De pildă să stingem lumina ca să vedem ce-o să facă fiecare. Teodor Mazilu ne spune, în șoaptă, să nu cumva să ne pretăm la un asemenea joc pentru că dramaturgul de la Teatrul Nottara și-a pus în gând să-l strângă de gât. În salonul de alături, Florin Pucă, la rugămintea administratorului, scrie cu litere de tipar pe o pânză roșie ca bobul de călin o lozincă „pentru al nostru Întâi de Mai" (versuri noi, scrise conform comandei sociale de o Maria Ranteș – cine-o fi fost dânsa?! – pe muzica veche a lui Ciprian Porumbescu, întemnițat, în treacăt fie spus, la Cernăuți, pentru vina de a fi cerut întregirea Bucovinei, din care o parte fusese ruptă în 1774 din trupul Moldovei – și tot în treacăt fie zis, tare rău mi-a părut că nu am putut însoți la Cernăuți trupa Teatrului național de la Iași care a jucat acolo *Scrisoarea pierdută* pe care o pusesem în scenă ; mi-au povestit actorii bucuria românilor de-acolo și plângerile lor, care trăiesc și azi în pământ cotropit!). Acum (adică în acei ani ai tinereții mele) Întâiul de Mai e muncitoresc și Casa de Creație de la Mogoșoaia trebuie să se împodobească și ea cu banderole festive și cu steagurile aferente. Florin Pucă are alături, oferită de direcția stabilimentului drept recompensă pentru această muncă obștească, o sticlă de vodcă – și nădăjduim cu toții că nu-i va veni iar poftă să se cațăre într-unul din salcâmii din fața intrării, unde țipă ca păunii cocoțați acolo, și ne e frică să nu vrea să și zboare. Trase caligrafic cu

pensula muiată în uleiuri albe și lucioase, literele lui „TRĂIASCĂ" sunt făloase. „1" e însă ușor aplecat pe spate ca și cum pictorul ar vrea să treacă la scrisul în italice. „MAI, ZIUA" își regăsesc echilibrul dar pe măsură ce sticla se golește după un ritm perfect stăpânit, buchiile încep să șovăie. După ce „INERNAT" e șters cu zemuri anume ticluite pentru asemenea corecturi, care lasă un fel de albeață pe ochiul de-un roșu aprins al textilei, zugravul, care pe atunci ilustra măiestru cărțile nu mai puțin măiestre ale lui Leonid Dimov, se-ncruntă și-și continuă truda scriind „INȚERNIO". Se uită, se-ncruntă, se cufundă și mai adânc în negura de tăciune a părului și a bărbii zburlite, dă din cap și renunță, zicându-și că 1 mai va rămâne ziua internațională a oamenilor muncii și fără aportul lui. Când, într-un rând, îl aduc la București cu mașina, mă avertizează că voi primi amendă „nu pentru că merg prea iute ci pentru că zbor prea jos".

Cella Serghi povestește anecdote pipărate din lumea antebelică. Guță Băiețu, prea mic în haine croite pe măsură dar care-i sunt oricum prea mari, ne ține la curent cu snoavele Bucureștiului rostite cu un fel de lehamite veselă plină de tristețe. Un domn în vârstă cu ochelari întunecați ne îndeamnă să luptăm pentru pace și ne duce să ne arate, dosită în spatele unui zid dinspre grădină, statuia lui I. C. Brătianu făcută de Meștrović. Rotund și pus pe drăcării, poetul Vintilă Ivănceanu ne invită la o plimbare cu barca, la care ia parte demn, în haine întunecate ca picat în dogoarea zilei direct din frigul polar al unei ședințe a Comitetului central, Nicolae Breban, sincer convins că arta răstoarnă munții și că va reuși, cu talentul lui care se-ntinde până la cer și mai departe, să-ndrepte lumea noastră socialistă care umblă strâmb și-l calcă pe bătătură.

Vâjâind ca vijelia și ca trăsnetul de ploaie, apare din când în când, umplând ușa și spațiul, Fănuș Neagu, aducând cu el toată balta Brăilei și munții Măcinului cu flora, fauna și populațiile respective. Mă vede trudind un mic text pe care mi l-a cerut editura Cartea Românească pentru coperta patru a romanului meu *Portret de om cosind în peisaj marin* (refuzat ulterior de cenzură și apărut în 1976 la editura Flammarion de la Paris în traducerea lui Alain Paruit). Fănuș care n-a citit un rând din ce-am scris vreodată, se uită peste umăr la ciorna mea și-l umflă un râs bolborosit. „Ce-i asta: «!În acest exercițiu stilistic autorul încearcă!»!?" Fănuș îmi ia plaivazul și corectează: « În acest foarte important roman de factură modernă autorul reușește în mod strălucit...»" și tot așa. După care ne urcă, pe mine și pe soția mea, într-o hărăbaie de automobil și ne ducem să vedem pe-un teren pierdut din împrejurimi un antrenament al naționalei noastre de fotbal.

Acum (adică tot atunci dar într-o altă zi) cei din jur iar râd de mine – tânăr, zăbăuc, care mai cred că tot ce zboară se mănâncă. Subiectul e de această dată titlul unui text care ar trebui să-mi apară în „România literară". Nimeni nu l-a citit, dar nu despre asta este vorba: „conținutul de idei" e treaba redacției, răspunzătoare de orientarea ideologică a materialelor publicate. Problema e alta: cu așa un titlu, mă arunc singur în gura cenzurii care își schimbă părul dar năravul ba (a se vedea *infra*). Să nu cred că Pronia mă va ajuta încă o dată, după ce o rătăcire tipografică m-a scăpat deja de colții feroci ai celor care păzesc patria și poporul. Cu puțină vreme în urmă, îmi apăruse o altă povestire – dacă-i pot spune așa – căreia îi dădusem titlul unui cântec lăutăresc: *Un țigan avea o casă*. Aș fi putut să-mi găsesc beleaua. Cenzorii ar fi putut considera că fac o referință jignitoare la adresa minorităților conlocuitoare – de aici

la „fascist" nu e decât un pas, și la „genocid" se trece oarecum de la sine! Ca să nu mai spun că folosirea verbului la un timp trecut („avea") putea fi interpretată drept o critică la adresa regimului, că adică țiganul „avea" o casă pe care acum n-o mai are. Asemenea reproșuri pot părea neverosimile celor care trăiesc azi într-o Europă liberă și mai ales independentă, unde nu mai există cenzură. Ele erau totuși, pe atunci (vezi *infra*), puzderie, surprinzătoare și adeseori fistichii – amintesc, iarăși numai în treacăt, că printre cele 40 (patruzeci) de obiecții aduse de trimisul ministerului Culturii și educației socialiste spectacolului meu cu *Căsătoria* lui Gogol era și că, împingând spre grotesc personajele Rusiei țariste cu care autorul nu fusese blând, miiceam meritele Revoluției din Octombrie lăsând să se creadă că n-a avut adversari... Etc. Redacția revistei „Luceafărul", unde a apărut povestirea cu pricina, voise s-o însoțească cu o ilustrație care pe machetă nu se afla la locul potrivit. Cineva a notat: „desenat într-o parte", și tipografii au înțeles că acesta ar fi titlul textului. Și uite-așa am fost ferit de interpretări răuvoitoare cu privire la „țigan" și la „avea"[1].

Acum problema se punea iarăși. Povestirea – dacă-i pot spune așa – se intitula *Doamna cu licornul*. După părerea mai multora din cei care, la Mogoșoaia, îmi voiau binele, riscam să-mi văd textul refuzat de cenzură din cauza acestui titlu nepotrivit cu vremurile și cu exigențele timpurilor noi.

Mai întâi ce-mi veni cu „domnă"!? formulă învechită, un cuvânt cu iz de clasă, pe care azi (atunci) nu-l mai folosesc decât nostalgicii vechiului regim burghezo-moșieresc, cei care ar vrea să dea iarăși țara pe mâna monstruoasei coaliții (termen, în treacăt fie zis, născocit nu de comuniști, cum s-ar putea crede, ci de partizanii domnitorului legitim Alexandru Ioan Cuza, înlăturat de la putere printr-o lovitură de stat urzită de C. A. Rosetti, Ion C. Brătianu, Lascăr Catargiu et comp., încă de pe atunci dornici să se înfrățească cu Europa capetelor încoronate, fie chiar în disprețul desăvârșit al principiilor democratice pe care le proclamau!: „Adevărat vorbeam că nu iubesc mândria și că urăsc pe lei,!/ Că voi egalitate [cuvântul poate fi înlocuit cu „democrație"], dar nu pentru căței..." – altfel spus, mai pe limba de azi, Europa elitelor *vs* Europa popoarelor!) Azi (adică atunci), mi se spunea acolo, în sala de mese de la Mogoșoaia..., azi, când suntem toți de-o seamă și de aceea ne adresăm unii altora cu „tovarășă" și „tovarăș", a pune în fruntea unui text „Doamnă" e o adevărată provocare. Să nu mă mir după aceea dacă o s-o iau peste sfârlă (în treacăt fie zis, am luat-o! dat afară din facultate, interzis ca scriitor, apoi ca regizor de teatru, silit să plec din țară și scăpat ca prin urechile acului de cei trimiși să-mi taie gâtul la Paris[2]).

— Dar, încerc eu să mă justific, e titlul unei tapiserii celebre...

— Care unde se află!?

— La muzeul Cluny de la Paris.

— Păi vezi!?! Și de unde până unde celebră!? Celebră poate printre elitele burgheze, mă admonestează cei care se fac avocatul diavolului și, ca să-mi înțeleg greșeala, îmi înfățișează argumentele „tovarășilor" care ne ciumpăvesc textele și ni le scot din pagină. Dar întreabă mata de Doamna asta pe-un muncitor de la Fabrica de piese grele sau pe-un colectivist de la „Înfrățirea dintre

[1] *Desenat într-o parte*, „Luceafărul", anul XIII, nr.18 din 9 mai 1970, p. 5,

[2] A se vedea, între altele: Virgil Tănase, *România mea*, ed. Didactică și Pedagogică, 1996, *Leapșa pe murite*, ed. Adevărul, 2011, *Așa a fost să fie*, ed. Junimea, 2020, Liviu Tofan, *A patra ipoteză*, ed. Poliron, 2012 și deasemenea filmul lui Ionuț Teianu *Leapșa pe murite*, Libra film, 2013.

La Dame à la licorne, aproximativ anul 1500

popoare", și ai să vezi că dânsa nu e chiar atât de celebră pe cât spui...!

— De fapt, titlul exact al tapiseriei este *La Dame à la licorne*. „Dame" nu e exact „doamnă", cuvânt care se traduce în franceză prin „madame". Dacă mi-aș intitula textul *Dama cu licornul*!?

— Ce, ești copil!?! Pe românește „damă", nu că e pejorativ, că asta n-ar fi grav. Dar trimite la desfrânarea burgheză, de-acolo, de la ei, de la Paris!: Moulin Rouge, Dama de la Maxim's, Foliile berjere... Nu, zău! Nu te încăpățâna! Zi-i „tovarășa" și nu-ți mai bate capul. Lasă că nici „licorn", nu te sfătuiesc...

— Să-i spun „inorog", că e din Dimitrie Cantemir!?

— Tot aia. Tot o fantasmagorie, ceva care nu corespunde realității, născociri idealiste cu care cei avuți zvârleau în ochii proletarilor din toate țările ca să zăticnească lupta de clasă. Ce-ți trebui ție să aibă calul corn în frunte!? Spune-i, dragă, cal, că ăsta-i un animal pe care-l știe toată lumea și nimeni de la Direcția presei n-o să se poticnească într-un animal domestic.

— Să fiu în locul tău, mă sfătuiește părintește un alt locuitor al Mogoșoaiei care nu glumește decât pe jumătate, ca să te pui la adăpost de orice suspiciune, ai face bine să precizezi că e un cal de la colectivă. Cum cenzorul citește textul, dacă-l citește – dar pe-al tău, cu reputația pe care-o ai, pun rămășag c-o să-l citească!... Cum cenzorul citește textul în lumina titlului, dacă își spune din plecare că e vorba de procesul de transformare socialistă a agriculturii și dacă după aceea nu-i sare-n ochi cine știe ce frază reacționară, n-o să ai probleme nici tu nici redacția revistei care te publică nici cititorii care și ei pot fi trași la răspundere dacă nu manifestă o temeinică vigilență revoluționară.

O să mă întrebați de ce-mi vin azi, când vă trimit această „scrisoare din Paris", asemenea amintiri dintr-o lume de mult apusă!?! La drept vorbind nici eu nu știu. Poate pentru că am citit ieri în jurnale că National Gallery de la Londra a schimbat cu de la sine putere titlul tabloului lui Degas (1834-1919) *Les Danseuses russes* (1899) în *Les Danseuses ukrainiennes*.

Povestirea – dacă-i pot spune așa – intitulată *Doamna cu licornul* a apărut în „România literară", an III, nr. 35 din 27 august 1970, p.19. ▪

GISÈLE VANHESE
Universitatea din Calabria,
Italia Université de Calabre, Italie
e-mail: gvanhese@unical.it

Le Séminaire «Penser l'Europe» et la géographie du possible

Abstract

Cet essai est constitué de deux parties complémentaires. L'une s'interroge sur la contribution du Séminaire « Penser l'Europe », durant les vingt dernières années (2011-2021), au champ de l'herméneutique ; elle analyse la méthodologie qui se dégage de toutes les rencontres du « Club de Bucarest » et met en évidence les caractéristiques qui la qualifient comme unique, dans le panorama intellectuel européen. L'autre, qui a été présentée lors du Colloque en ligne du 13 décembre 2021, tente de répondre au sujet qui a été soumis – « Quelles priorités la vie intellectuelle européenne peut-elle avoir après cette pandémie ? » – en exposant une réflexion personnelle à partir d'un domaine de recherche spécifique, celui de la littérature.

Mots-clé: *Penser l'Europe, Club de Bucarest*

Acest eseu constă din două părți complementare. Una pune sub semnul întrebării contribuția Seminarului „A gândi Europa", în ultimii douăzeci de ani (2011-2021), la domeniul hermeneuticii; se analizează metodologia care reiese din toate întâlnirile „Clubului de la București" și evidențiază caracteristicile care îl califică drept unic în panorama intelectuală europeană. Cealaltă parte, care a fost prezentată în cadrul Colocviului Online din 13 decembrie 2021, încearcă să răspundă subiectului care a fost depus – Ce priorități poate avea viața intelectuală europeană după această pandemie? – prin expunerea unei reflecții personale dintr-un domeniu specific de cercetare, cel al literaturii.

Cuvinte-cheie: *A gândi Europa, Clubul de la București*

1. Un laboratoire de la pensée européenne à Bucarest

Proposer un bilan des vingt ans d'activité du Séminaire «Penser l'Europe», au-delà de la grande richesse des sujets abordés et de l'effervescence passionnée des différents points de vue adoptés, doit aussi regarder, à mon avis, la méthodologie spécifique qui a été choisie. Je vais en esquisser les lignes

principales en me fondant, en particulier, sur les synthèses qu'offre le Professeur Eugen Simion, Président de la *Fondation Nationale pour la Science et l'Art*, à chaque conclusion des séances. Face à un monde dominé par l'empire du nombre et du quantitatif, ces rencontres introduisent le plus souvent, dans leurs travaux, deux éléments: le qualitatif, d'un côté, et, de l'autre, la différence dont témoignent la diversité de provenance nationale des chercheurs du «Club de Bucarest» ainsi que la variété de leur formation respective. Quels sont les instruments heuristiques auxquels recourt cette analyse qualitative ? Vu que la plupart des sujets développés concerne directement ou indirectement le futur – citons à titre d'exemples « Quelle Europe dans 50 ans ?»et, aujourd'hui, «Quelles priorités la vie intellectuelle européenne peut-elle avoir après cette pandémie ?»– le point de vue élu a été presque toujours celui de la prospective. Pour saisir toute l'originalité de la démarche du séminaire «Penser l'Europe», je reprendrai quelques concepts à l'œuvre de Michel de Certeau, un prêtre jésuite français, philosophe et théologien, en les adaptant à mon étude. En effet, toute l'œuvre de ce penseur a visé, comme notre Club, à «projeter des hypothèses concrètes sur le sol de la vie sociale, et à constituer ainsi une géographie du possible»[1].

On s'aperçoit que cette exploration de la géographie du possible comprend deux phases. La première phase consiste à «soupçonner, déceler et critiquer des fermetures»[2] ; en fait l'esprit critique n'a jamais manqué de s'exercer de la part des participants du Séminaire sur de nombreux points – je me souviens d'un examen virulent et fondamental de la réforme universitaire européenne et de ses effets désastreux – pour déceler les failles d'un système souvent sclérosé et gangrené par des a priori quantitatifs. La deuxième phase consiste à «créer et préciser des ouvertures»[3]. Ouvertures vers un futur qui s'actualisent dans une série d'interrogations essentielles. Comme le précise de Certeau, entre ces deux phases, «l'accord à espérer préciserait donc

[1] Michel de Certeau, *La Culture au pluriel*, Paris, Christian Bourgois Éditeur, 1993, p. 195.
[2] *Ibidem*.
[3] Michel de Certeau, *op. cit*., p. 195.

les questions à traiter, plutôt que les réponses à leur donner»[4]. Nous tenons ici le noyau essentiel de la méthodologie qu'a développée le Séminaire « Penser l'Europe »: grâce en particulier à la structuration mixte du Séminaire, qui se fonde sur une pluralité de disciplines et de compétences (de la philosophie aux sciences, à l'économie, à la médecine, à la théologie, à la sociologie, à l'histoire, à la linguistique, à la critique littéraire, etc.), il faut poser les bonnes questions et cerner les problématiques qui deviendront centrales à brève ou à longue échéance, mais ne pas vouloir se substituer aux institutions européennes pour trouver des solutions.

Certes la difficulté d'élaborer une «géographie du possible» réside avant tout dans la deuxième phase. Et à ce sujet, la référence de Thierry de Montbrial à la notion de chaos, liée «à la non-linéarité, c'est-à-dire la non-proportionnalité des causes et des effets»[5] pour les prévisions à long et à bref termes, est éclairante. La prospective ne peut plus se fonder uniquement sur les certitudes du positivisme, mais doit introduire la médiation de l'imaginaire. C'est ce que soulignait le titre d'une réflexion d'Eugen Simion: «L'Europe en 2061. Exercices de prédictions, exercices d'imagination»[6]. Il s'agit ici aussi d'une double démarche, visant à la fois et la conception et l'énonciation des bonnes questions, qui caractérise la méthode du Séminaire: « L'une change la *méthode* et brise le discours homogène de l'observation par un *appel à l'imaginaire*. L'autre, plus fondamentale, modifie l'*objectif* et remplace la détermination d'un avenir par la *production d'un discours* opératoire»[7]. Discours opératoire qui, dans le cas du Séminaire, dépasse la compartimentation entre les disciplines et provoque des déplacements structurels capables de saisir et d'interpréter, en prospective, les changements de la société européenne.

2. Questions pour un temps incertain

Parmi les instruments intellectuels aptes à esquisser la géographie du possible, Michel de Certeau discerne en particulier ceux de «l'interstice». Il s'agit de configurations conceptuelles appartenant à un stade passé, mais qui ont subi un déplacement innovateur, souvent dû à un croisement de disciplines, qui les met en mesure de percevoir et de comprendre les mutations futures:

> Il semble qu'une étape nouvelle de la civilisation n'est encore saisissable que dans l'interstice (dans cet espace qui est la trace laissée par des constellations intellectuelles en se déplaçant), ou plutôt par l'entrecroisement de sciences proportionnées à une étape passée[8].

C'est à partir de cette dernière affirmation et en adoptant le point de vue heuristique qui est le mien, celui de la mythocritique, que j'ai traité la question qui nous a été présentée: « Quelles priorités la vie intellectuelle européenne peut-elle avoir après cette

[4] *Ibidem*.
[5] Thierry de Montbrial, «L'Europe dans 50 ans», in *Penser l'Europe. Quelle Europe dans 50 ans ?*, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2012, p. 20.
[6] Eugen Simion, «L'Europe en 2061. Exercices de prédictions, exercices d'imagination», in *Penser l'Europe. Quelle Europe dans 50 ans ?*, *op. cit*., p. 11.
[7] Michel de Certeau, *op. cit*., p. 197.
[8] Michel de Certeau, *op. cit*., p. 156.

pandémie ?». Je partirai d'une constatation issue de mon expérience personnelle. Lorsque j'étais étudiante en Philologie romane, les professeurs nous expliquaient certains des grands événements qui ont bouleversé l'histoire du Moyen Age: le Califat en Europe, le Millénarisme, la Peste. Je n'aurais jamais imaginé qu'à mon tour comme professeure, j'aurais assisté, avec mes étudiants, à la résurgence de trois questions centrales et hautement symboliques pour le futur à moyen terme, et peut-être à long terme, de l'Europe: la naissance d'un Califat au Moyen-Orient, l'apparition des mouvements écologiques apocalyptiques et, en dernier lieu, la propagation d'une pandémie comme celle du Covid 19. C'est pour cette raison que, reprenant l'expression d'Eugène Simion – «Penser l'Europe, penser l'incertain»[9] –, j'ai intitulé cette deuxième partie: «Questions pour un temps incertain». Quel futur attend l'Europe vu qu'elle est devenue actuellement le noyau incandescent de la pandémie ? Sur quelle durée ce cataclysme va-t-il s'étendre ? Comment retrouver la confiance des populations après cette crise ? Y aura-t-il jamais un retour à la situation européenne telle que nous l'avons connue avant 2020 ? Quelle géographie du possible faut-il projeter ?

Mircea Eliade avait vu juste lorsqu'il a écrit que l'époque moderne a réussi « à dépasser la vision historique du Moyen Age», mais qu'elle a découvert en même temps «les valeurs transhistoriques de cet Age totalitaire, traditionnel et spirituel». Il affirme aussi que

> Nous découvrons, avec étonnement, que la spécificité du Moyen Age réside moins dans son «histoire», dans son «devenir», que dans ce qu'il a de suprahistorique, de traditionnel, d'universel: dans son symbolisme et dans sa métaphysique[10].

Ce retour des mêmes bouleversements suprahistoriques ou transhistoriques fait penser bien entendu aux grands cycles de l'histoire des civilisations et même à ceux de la cosmogonie. Rappelons que pour Eliade, la temporalité cyclique – présente aussi bien dans l'Orient ancien qu'en Inde, chez les Mayas ou chez d'autres cultures – est fondée sur ce qu'il nomme la mystique lunaire. Comme le note l'historien des religions, «dans la conscience de l'homme archaïque, l'intuition du destin cosmique de la lune a été équivalente à la fondation d'une anthropologie»[11]. Le devenir lunaire trace, en l'anticipant, celui de l'homme: vie – mort – renaissance. «La lune est le premier mort, mais aussi le premier mort qui ressuscite»[12] reconnaît Eliade. Le rythme lunaire se réalise dans l'alternance dialectique des contraires – vie et mort, lumière et ténèbre – et est à la fois «blessure et consolation»[13].

En fait, selon la mytho-analyse, l'homme moderne est soumis à des initiations provoquées par les vicissitudes de la vie qui apparaît comme labyrinthique: «je considère – poursuit Eliade – que toute existence humaine est constituée par une série d'épreuves initiatiques ; l'homme se fait par une série d'initiations inconscientes

[9] Eugen Simion, «Penser l'Europe, penser l'incertain», in *Le Séminaire international "Penser l'Europe". 10 ans*, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2011, p. 11.
[10] Mircea Eliade, *Fragmentarium*, Paris, Éditions de l'Herne, 1989, pp. 63-64.
[11] Mircea Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Paris, Éditions Payot, 1991, p. 142.
[12] Mircea Eliade, *Le Mythe de l'éternel retour*, Paris, Gallimard, 1981, p. 105.
[13] Gilbert Durand, *Les Structures anthropologiques de l'imaginaire*, Paris, Dunod, 1984, p. 338.

ou conscientes»[14]. Il observe, pour le symbolisme du Labyrinthe, que «ce symbolisme est le modèle de toute existence qui, à travers nombre d'épreuves, s'avance vers son propre centre, vers soi-même»[15]. Face à une catastrophe comme celle du Covid 19, nous nous interrogerons sur ce que peuvent nous enseigner l'art et la littérature. Car justement, comme le souligne Eliade, «ce sont surtout les artistes qui représentent les véritables forces créatrices d'une civilisation ou d'une société. Par leur création, les artistes anticipent ce qui arrivera – parfois une ou deux générations plus tard – dans les autres secteurs de la vie sociale et culturelle»[16]. C'est aussi la question que posait Eugen Simion en 2013 au sujet de l'avenir de l'Europe: «Dans quelle mesure la littérature peut-elle former, aujourd'hui, *l'homme européen complet* guéri de l'*incomplétude* ? »[17].

En suivant la démarche d'Eliade et celle d'Eugen Simion, je prendrai comme exemple l'ensemble des mouvements d'avant-garde européens, dont je ne citerai que les principaux: Futurisme italien, Dadaïsme roumain, Surréalisme français, Constructivisme russe, Expressionisme allemand. Pour ces mouvements, en particulier le dernier, le critique italien de la Transavanguardia Achille Bonito Oliva a théorisé la notion de catastrophe pour considérer l'art «dans sa capacité de susciter énergie, écart et surprise ; capacité, tumultueuse et catastrophique de l'œuvre, à entrer dans la trame de nos images et de les bouleverser»[18]. Il inclut de cette façon, dans sa définition, à la fois le côté destructeur de la catastrophe et son côté constructeur et vital pour la création artistique. Rappelons aussi qu'en ce qui concerne le versant destructeur de l'œuvre d'art, Mircea Eliade a reconnu à propos des avant-gardes:

> Tout nous porte à croire que la réduction des «Univers artistiques» à l'état primordial de *materia prima* n'est qu'un moment dans un processus plus complexe ; comme dans les conceptions cycliques des sociétés archaïques et traditionnelles, le «chaos», la régression de toutes les formes dans l'indistinct de la *materia prima*, sont suivis par une nouvelle création, homologable à une cosmogonie[19].

À une époque sombre succède une époque lumineuse. Pour Eliade,

> L'époque sombre est assimilée à l'obscurité, à la nuit cosmique. Comme telle, elle peut être valorisée dans la mesure précise où la mort représente une «valeur» en soi ; c'est le même symbolisme que celui des larves dans les ténèbres, de l'hibernation, des semences qui se décomposent dans le sol pour rendre possible l'apparition d'une forme nouvelle[20].

À côté de l'avancée prométhéenne de la science, l'art et la littérature de l'Europe

[14] Mircea Eliade, *L'Épreuve du labyrinthe*, Paris, Pierre Belfond, 1985, p. 39.
[15] Mircea Eliade, *op. cit*., p. 211.
[16] Mircea Eliade, *Aspects du mythe*, Paris, Gallimard, 1981, p. 94.
[17] Eugen Simion, «Science sans conscience n'est que ruine de l'âme», in *Penser l'Europe. Comment enseigner l'histoire et les littératures pour former l'homme européen ?*, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2013, p. 66.
[18] Achille Bonito Oliva, « Anne Imhof. L'osceno non esiste », in *La Repubblica*, 23. 10. 2021, p. 27: «Nella sua capacità di suscitare energia, scarto e sorpresa, quella capacità, irruente e catastrofica dell'opera, di entrare nello scenario delle nostre immagini e di sconvolgerle».
[19] Mircea Eliade, *Aspects du mythe*, *op. cit*., pp. 229-230.
[20] Mircea Eliade, *Traité d'histoire des religions*, *op. cit*., p. 162.

apparaissent ainsi comme des avants-postes de réflexion – j'ai pris aujourd'hui l'exemple des avant-gardes – pour trouver un chemin de salut aux crises de l'homme moderne dans un monde désacralisé. La littérature européenne est bien placée pour apporter régénération et réconfort. Mais attention, quand on parle de littérature européenne, il faudrait peut-être dépasser l'idée d'une littérature de l'Europe des 27, et envisager une littérature de l'Europe dans son entierté. C'est dans ce sens qu'il faudrait promouvoir la refondation du canon littéraire européen en vigueur, ce qui révèlerait – au-delà de la diversité des langues et des divergences historiques et idéologiques – un parcours commun qui n'excluerait pas toute une partie des littératures que l'on peut considérer comme pleinement européennes, un parcours que l'Europe politique n'a cependant pas encore admis ni encouragé.

Je ne peux conclure cette brève réflexion qu'avec les paroles d'Albert Camus, paroles qui entrent en résonnance et convergence avec l'esprit même du Séminaire «Penser l'Europe» tel qu'il s'est manifesté à Bucarest, de manière marquante, au cours de ces vingt années de rencontres, de débats et de dialogues:

> Nous choisirons Ithaque, la terre fidèle, la pensée audacieuse et frugale, l'action lucide, la générosité de l'homme qui sait. Dans la lumière, le monde reste notre premier et notre dernier amour. Nos frères respirent sous le même ciel que nous, la justice est vivante. Alors naît la joie étrange qui aide à vivre et à mourir et que nous refusons désormais de renvoyer à plus tard. Sur la terre douloureuse, elle est l'ivraie inlassable, l'amère nourriture, le vent dur venu des mers, l'ancienne et la nouvelle aurore. Avec elle, au long des combats, nous referons l'âme de ce temps et une Europe qui, elle, n'excluera rien[21]. ▪

[21] Albert Camus, *L'Homme révolté*, Paris, Gallimard, 1977, p. 366.

SIMONA MODREANU
Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" Iași
Faculty of Letters, "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași
e-mail: simona.modreanu@gmail.com

De la literatura „newtoniană" la literatura „cuantică". Rupturi de nivel și continuitate (III)

Abstract

Două modele culturale coexistă încă în acest fragil echilibru de tranziție pe care îl experimentăm. În materie de ficțiune, ceea ce am știut și știm încă până acum ar putea fi subsumat unei literaturi de tip „newtonian", cu repere și cadre clasice, corespunzătoare unei paradigme pe care probabil o vom părăsi treptat, iar ceea ce am început să cunoaștem și să aprofundăm ar fi mai degrabă subsumabil unui tip de literatură „cuantică". Practica fanfiction-ului, atât din punct de vedere al creației, cât și al lecturii, evoluează textele pe care le „colonizează", schimbând în același timp și felul în care cititorii le privesc, trecând de la ceea ce noi obișnuim să numim intertextualitate la un concept mai complex – cu adevărat transdisciplinar, de asemenea incluzând și elementele conexe ale creativității derivate, ale autorului colectiv, cititorului jucător, în simultaneitate și sincronicitate, a culturii populare și mediilor multiple – care este cea a transficțuni.

Cuvinte-cheie: *fanfiction, transfiction, autor colectiv, univers alternativ, omegaverse, fandon, canon, slash*

Two cultural models still coexist in this fragile transitional balance we experience. In terms of fiction, what we have known so far and still know could be subsumed into a "Newtonian" type of literature, with classical landmarks and frames, corresponding to a paradigm that we will probably leave gradually, and what we have begun to know and deepen would be rather subsumable to a "quantum" type of literature. The practice of fanfiction, both in terms of creation and reading, evolves the texts it "colonizes", while changing the way readers look at them, escaping from what we are used to call intertextuality to a more complex concept, truely transdisciplinary, also including the related elements of derived creativity, author-collective, reader-player, simultaneity and synchronicity, popular culture and multiple media, which is that of *transfiction*.

Keywords: *fanfiction, transfiction, collective author, alternative universe, omegaverse, fandon, canon, slash*

(continuare)

Prin lumea paralelă a „literaturii Matrix”

După abordarea inductivă, să ne oprim totuși, pe scurt, la câteva distincții și delimitări taxinomice. Termenul însuși de *fanfiction* vine din limba engleză și desemnează textele de ficțiune scrise de fani, de amatori, care preiau opere originale de pe indiferent ce suport media (hârtie, film, artă vizuală etc.) pentru a le prelucra. Această formă de rescriere merge în urmă până prin anii 1950, cel puțin pentru Anglia și Statele-Unite, când nucleul de bază era constituit din fanzine, din acele reviste dedicate publicării unui anumit gen de ficțiune, precum literatura SF (comunități de acest tip fiind active și în țara noastră, inclusiv în perioada comunistă), permițându-le autorilor și cititorilor să intre în contact, prin rubrici speciale de corespondență și răspunsuri, sau prin întâlniri și dezbateri directe. Exista și posibilitatea de a adera la diverse cluburi, ai căror membri scriau texte pe care și le transmiteau prin poștă. Deci suportul de hârtie a fost primul care a adăpostit asemenea manifestări, însă a fost, evident, abandonat de îndată ce a apărut Internetul.

Putem spune, de asemenea, că, dacă fenomenul rescrierii este vechi, practica contemporană are caracteristici proprii și, în primul rând, se bucură de o mare libertate în codurile sale: autorul secund poate relua povestea primă, hipotextul, schimbând doar un element din ea, ca epoca sau locul în care se petrece, sau poate adăuga o serie de evenimente și aventuri noi, ori poate explora alte teme (de pildă dezvoltând anumite relații între personaje, sau particularități ale universului ficțional), reliefând sau aprofundând psihologia și existența unor personaje secundare. Și nu se limitează la literatură sau mitologie, fanficțiunea atacând și subiecte din realitate, amestecând genuri și stiluri.

Fanficțiunile au devenit subiect de teorie literară, de sociologie a lecturii, de studii culturale, drept pentru care definiții, un vocabular specific (și în continuă dezvoltare) și tot mai numeroase articole și cărți le sunt consacrate, fără a le elucida însă. În anii 90, Henry Jenkins studia deja aceste practici de scriere[1], iar avântul dat de noile tehnici media și de transpunerea lor digitală au adus noi analize ale textelor pe care Fanny Barnabé le definește ca „istorisiri ficționale scrise de fanii care se inspiră din operele preexistente”[2], alăturându-se galaxiei tot mai populate de narațiuni multimodale digitale[3] (*digital storytelling*), configurând mai cu seamă universul de lectură a tinerilor (dar însăși noțiunea de „tânăr” suferă constante remodelări printr-o extindere a ariei de acoperire biologică). Cert este că cele mai recente rezultate publicate de barometrul „Francezii și lectura” al Centrul național al lecturii (CNL)[4] din Franța și de institutul de sondaje Ipsos pun în evidență un procent semnificativ, de 30%, de practici de lectură digitală și analizează influența acestora asupra comportamentelor culturale generale, a motivațiilor de lectură, a achiziționării de carte tipărită (în scădere), sau a frecventării blogurilor literare, a forumurilor de dezbateri și a site-urilor de creație colectivă (în

[1] Henry Jenkins, *Textual Poachers: Television Fans & Participatory Culture*, New York, Routledge, 1992.
[2] Fanny Barnabé, „Ludicisation des pratiques d’écriture sur Internet : une étude des fanfictions comme dispositifs jouables”, *Sciences du jeu*, 2, 2014.
[3] Lacelle, N., Boutin, J.-F. et Lebrun, M., *La littératie multimodale appliquée en contexte numérique – LMM@ : outils conceptuels et didactiques*, Montréal, Presses de l’Université du Québec, 2017, p. 37.
[4] https://centrenationaldulivre.fr/donnees-cles/les-francais-et-la-lecture-en-2021

Sursă: monstersofgeek.com

„Pentru că povestea nu se încheie până nu spunem noi."

creștere). Cu inevitabile variații, cifrele pot fi extrapolate la întreaga Europa de Vest, cu precizarea că în spațiul anglo-saxon sunt mult mai însemnate, în vreme ce în estul continentului nostru abia începe să se închege o abordare suficient de consistentă pentru a fi luată în calcul ca tendință generală, în afara preocupărilor punctuale, individuale. Deși există destule bloguri românești pe varii teme ficționale, iar rețelele sociale (Facebook, mai ales) zbârnâie de comentarii și schimburi de fragmente sau texte integrale supuse atenției publice, fenomenul nu a căpătat o amploare generică, nu s-a autostructurat suficient și nu ființează autonom pentru a putea fi considerat reprezentativ. De altminteri, nici nu este luat în seamă în publicațiile academice sau în istoriile literare recente, cum o dovedește și altfel incisiva și sprințara lucrare a lui Mihai Iovănel[5], în care această dimensiune contemporană a creației și lecturii este complet ocultată.

Revenind la problemele de fond ridicate de fanficțiune ca răspuns la slăbiciunile și neputințele lumii de azi, inevitabil se ridică întrebarea: de ce? De ce, într-o epocă în care publicarea, difuzarea, traducerea unei cărți acoperă rapid mapamondul, în care emisiuni de radio și tv se întrec în prezentări și polemici literare, în care marile cotidiene au rubrici, sau chiar suplimente întregi consacrate acestui spațiu, iar contactul direct cu autorul a pătruns în firescul cotidian, de ce, așadar, a țâșnit și s-a coagulat năucitor de iute această lume paralelă de creație și percepție? Un răspuns posibil ar fi înmulțirea instrumentelor, a aplicațiilor digitale mereu mai diverse și atrăgătoare, care se cer testate și dezvoltate și care aprind imaginația și stimulează nevoia de nou a generației tinere (și nu numai). Dar e mai mult de atât. Locul, timpul și insuficiența resurselor informative nu permit aici o explorare aprofundată, dar e limpede că procesul atinge toate sferele existenței noastre, începând de la raporturile cu creația literară și receptarea, până la cele societale, politice, ideologice, culminând cu, poate, cel mai interesant și mai greu de circumscris – raportul nostru cu realitatea. Sau, altfel spus, *la care realitate ne mai raportăm acum?*

Cititorii-autori de fanficțiune iubesc acest mediu pentru că se pot investi în operă, beneficiază de o imersiune totală în universul ficțional ales, care îi conduce la o apropriere identitară a acestuia, îngăduindu-le o activitate *ficționalizantă*[6] autentică, de asumare, transformare, singularizare a

[5] Mihai Iovănel, *Istoria literaturii române contemporane: 1990-2020*, Iași, Polirom, 2021.

[6] Lacelle, N. et Langlade, G. *Former des lecteurs/spectateurs par la lecture subjective des œuvres*, în J.-L. Dufays (dir.), *Enseigner et apprendre la littérature aujourd'hui, pour qui faire ? Sens, utilité, évaluation* (p. 55-65). Louvain-la-Neuve, Presses universitaires de Louvain, 2008, p. 55.

operei respective. Nu doar în calitate de cititor, ci de co-producător de conținut complementar (prin cuvânt, imagine, sunet), el reacționează astfel la caracteristicile formale ale hipotextului (impact estetic), stabilește sau modifică legături de cauzalitate între evenimente, acțiuni sau enunțuri ale personajelor, „umplând" golurile lăsate de narațiunea originală (coerență mimetică), (re)scenarizează elemente de intrigă în funcție de propria experiență, memorie și propensiune imaginară (activitate fantasmatică) și – așa cum am văzut în avatarurile lui J. K. Rowling în lumea virtuală, apoi în cea reală, formulează judecăți de valoare asupra acțiunii și motivației personajelor, printr-o poziționare axiologică.

Procedând astfel, fanficțiunile scapă din grila rescrierii sau adaptării, trecând în ceea ce Richard Saint-Gelais numește *transficțiuni*, distingându-le de formele curente de intertextualitate. În lucrarea sa, *Fictions transfuges*, el caută să urmărească liniile definitorii ale acestei noțiuni, care incorporează ideea că „personaje, locuri sau chiar universuri fictive pot depăși limitele operei în care le-am întâlnit prima dată [...]: vorbim despre transficționalitate atunci când elemente fictive sunt reluate în cel puțin un alt text", textele putând proveni din orice media, elementele nefiind, de altfel, limitate la personaje, chiar dacă acestea sunt cel mai adesea preluate de la un text la altul. Nu e ca în romanele balzaciene sau proustiene, de exemplu, unde personaje reprezentative revin ca orientări de lectură în alte texte, căci acolo e tot mâna autorului, ca demiurg și păpușar suprem. Universul digital (co) creează altfel. „Oricare ar fi elementele implicate", precizează Saint-Gelais, „trebuie să existe identitate, sau, mai exact, *revendicare a identității*." Deci nu este suficientă, de pildă,

reluarea unui nume de personaj pentru a pretinde la statutul de transficțiune; trebuie ca personajul să fie recognoscibil atunci când este integrat în alt univers. Și, poate mai important, caracterul transficțional este dat de segmentarea, de despărțirea de textul-sursă, de o *traversare*, cu toate implicațiile inițiatice – în plan narativ, de suport media, dar și ființial – ale acesteia. Transficționalitatea presupune, așadar, „o ruptură și un contact, cel de al doilea venind să sutureze, dar niciodată perfect, ceea ce prima a separat"[7].

Așa începe fanficțiunea, cu umplerea blancurilor, a tăcerilor operei originale, care parcă invită la completare. De menționat și faptul că, în transficțiune, textul nou trebuie să aducă ceva în plus la canonul pe care îl reia, rescrierea trebuie să apară ca o dezvoltare diegetică, ca o contribuție de substanță, nu să

[7] Richar Saint-Gelais, *Fictions transfuges : la transfictionnalité et ses enjeux*, Paris, Éditions du Seuil, coll. „Poétique", 2011, pp. 19, 22, 23-24.

fie percepută de cititori ca o simplă deviație sau derivație. Nu fandomurile au inventat tiparul cooperării textuale a cititorului. Exemple sunt șuvoi în literatură, putem aminti doar, absolut subiectiv și impulsiv, cele trei finaluri propuse de John Fowles în *Iubita locotenentului francez*, ori gidiana *mise en abyme* din *Falsificatorii de bani*, în care, inevitabil, romanul început în țesătura însăși a romanului își poartă propria neîncheiere, ori deja citatul, cu altă ocazie, roman al lui Maxime Roussy, *Un înger care plânge*, în care interacțiunea cu cititorul devine nu doar vocală, ci și brutală, acesta din urmă fiind făcut copărtaș, de fapt unic responsabil, de deznodământ, granița genettiană dintre heterodiegetic și homodiegetic fiind dezinvolt încălcată[8].

Dar în toate aceste cazuri, scriitorii preconfigurează voci diferite de cititori, voci mai mult sau mai puțin egale care se opun, se suprapun, se confruntă în permanență, voci care, pentru a-l parafraza pe Bakhtine, sunt capabile să ia loc alături de creatorul lor, să-l contrazică și chiar să se revolte împotriva lui. E însă o continuare imaginată, presupusă, asumată în și prin text. Revenim la teoriile lui Eco, pentru a evidenția mai clar saltul făcut în raportarea la text și autor prin apariția mediului virtual și a ficțiunilor digitale. Semioticianul vorbea, acum mai bine de patru decenii despre text ca

> țesătură de spații albe, de interstiții de umplut, iar cel care l-a emis prevedea că vor fi umplute și le-a lăsat în alb din două motive. Mai întâi, pentru că un text este un mecanism leneș (sau economic) care trăiește pe seama plus-valorii de sens introdusă de destinatar [...]. Apoi, pentru că, pe măsură ce trece de la funcția didactică la funcția estetică, textul vrea să-i lase cititorului inițiativa interpretativă, chiar dacă, în general, dorește să fie interpretat cu o marjă suficientă de univocitate. Un text dorește ca cineva să-l ajute să funcționeze.[9]

Și îl ajută cititorii-scriptori digitali cum nici n-ar fi visat vreodată! Dar tot Eco introducea și mici bemoli în legătură cu hermeneutica unei opere aperta, considerând că, deși interpretările sunt potențial nelimitate, interpretarea este, până la urmă „actualizarea semantică a tot ceea ce textul, ca strategie, vrea să spună prin cooperarea cu Cititorul său Model"[10]. Cu alte cuvinte, textul te împiedică să spui orice despre el. Rezerva lui Eco nu este însă împărtășită de creatorii de fanficțiune, de la potterfani la glosatorii în jurul mitului lui Orfeu care, dimpotrivă, consideră că interpretarea și, ca o consecință a ei, rescrierea unui hipotext e un drept deplin, dacă nu chiar o obligație a cititorului care îmbrățișează întreaga imaginație a unui text. Interpretarea este esența însăși a lecturii și nu poate fi ignorată în considerarea referințelor utilizate în trecerea spre fanficțiune.

Culmea e că și Școala de la Constanz, cu Jauss în frunte, dar și alții, critici sau scriitori, anticipaseră și parcă chemaseră sau chiar creaseră acest „orizont de așteptare", înainte de a se preocupa teoretic de el. Să ne amintim, de pildă, de scandalul

[8] Roussy mizează pe curiozitatea noastră maladivă, care ne face să mergem până la capăt, „debarasîndu-se" de autoritatea sa auctorială pe spinarea bietului cititor, care termină cartea cu un viu sentiment de culpabilitate și de neputință: „NU MAI CITI. NU VREAU SĂ MOR. [...] ÎNCHIDE CARTEA. E VIAȚA MEA ÎN JOC. [...] NU EȘTI MAI BUN DECÎT CEILALȚI. ȘI TU VREI SĂ MĂ VEZI MURIND." (Maxime Roussy, *Un înger care plânge*, Iași, Junimea, p. 123)

[9] Umberto Eco, *op.cit*., pp. 63-64.

[10] *Ibidem*, p. 232.

iscat de *Șotronul* lui Julio Cortazar (minor însă, față de ce l-ar fi așteptat pe scriitorul argentinian dacă ar fi comis astăzi așa o „gafă" impardonabilă!), un text de rară inventivitate stilistică și naratologică în care, prin artificii și tehnici tipografice inedite, autorul izbutește să arunce în aer lectura tradițional liniară și să pună în abis nu doar teme și cărți, ci lectura însăși, și toată gama de cititori – fictivi, impliciți, înscriși, ideali, empirici. Tentativa sa îndrăzneață încerca să răspundă la o întrebare dificilă: poate un roman să-și scrie propria lectură, poate deveni scriitura romanescă o experiență de lectură? Complicându-și existența – ca să nu mai vorbim de cea a cititorului! – Cortazar propune în și prin romanul său nu una, ci două lecturi posibile, identificându-le, imprudent, inclusiv prin cititori-personaje sexuate. Dar scriitorul se referea la „sexul"

lecturii ca atare, nu al cititorilor, atunci când vorbea de un cititor „complice" (corespunzând, în diegeză, lui Morelli și grupului său de băieți deștepți ce se joacă cu teorii ale lecturii, o instanță foarte aproape de Cititorul Model al lui Eco) și un cititor-„femelă" (e drept, o vocabulă mai puțin fericită; cam aceleași ipostaze, dar ceva mai discret, cu trimiteri spre psihanaliză, le desemnează Michel Picard, prin *lectant* – complicele intelectual, respectiv *lu* – inconștientul cititorului care reacționează la text și se lasă pradă emoțiilor[11]), care se întâmplă să fie întruchipată romanesc de frumoasa, sensibila și cam naiva Sybila, mare amatoare de romane fluviu și sentimentale. Cum în anii 60, mișcarea feministă era abia la început, Cortazar a scăpat de furcile caudine ale veghetoarelor, dar corectitudinea politică l-a prins din urmă ceva mai târziu, astfel că îl găsim justificându-se spășit, într-un interviu pentru o revistă canadiană, în 1978, răspunzând la o acuză de „machism", cu o urmă de autoironie:

> Acum aproape cincisprezece ani, într-un roman, am vorbit despre un cititor-femelă, care poate fi ori bărbat, ori femeie. Prin cititor-femelă îl desemnam pe acela care se lasă sedus, hipnotizat, purtat de un autor și care nu are nicio reacție critică, în loc să fie ceea ce revendicam în acea carte, adică un cititor complice, un cititor la fel de activ ca scriitorul, un cititor care să fie în stare să arunce cartea pe geam mai curând decât să se lase hipnotizat de ea. Numisem, pe vremea aceea, acel prim gen de cititor, cititor-femelă. Și cum am mai încasat-o![12]

Dacă actualmente membrii conclavurilor virtuale refuză distincția de sex biologic, e imposibil de crezut că ar mai accepta o

[11] Michel Picard, *La lecture comme jeu*, Paris, Minuit, 1986.
[12] În *Liberté*, „Rencontre 1977: Ecrivain et lecteur" nr. 118-119, Montreal, iul.-aug. 1978, pp. 83-84.

delimitare a „sexului" lecturii, mai ales în condițiile în care și termenul folosit de Cortazar pare a purta cu sine discriminarea. Și totuși, mirați ar fi dacă li s-ar spune și demonstra că exact asta fac chiar ei, imprimând interpretărilor și, dacă e cazul, creațiilor lor o tentă sexualizată antisistem.

Dar este, în cele din urmă o chestiune de istoricitate a cititorului, teoretizată de Jauss și Școala de la Constanz, o înscriere în context, care antrenează astfel permanente efecte de lectură și le justifică varietatea, nu doar în sincronie, ci și în diacronie. Orice cititor își însușește textul înscriindu-l într-un câmp definit de propriile referințe culturale, care îl determină uneori să schimbe regulile jocului și să deplaseze orizontul de așteptare. Ecartul estetic și ideologic introdus de fanon[13] reprezintă o deplasare de orizont care, deocamdată, coexistă cu cel al canonului, iscând un „hybron" (noțiune inexistentă în taxinomia oficială, inventată prin analogie cu celelalte două, cu oarecare valoare operațională), în care canonul și fanonul se ciocnesc uneori, se respectă reciproc, sau se recuză, creația digitală autonomizându-se până ce dispare referința originală primă, înlocuită fiind, în conștiința fanilor care se tot adună, printr-un șir nesfârșit de referințe „originale". Să nu uităm că e și mult spirit ludic în aceste noi forme de creativitate, și multă „plăcere a textului". Wolfgang Iser susținea chiar că lectura nu devine plăcere decât dacă intră în joc și creativitatea, lectura însăși fiind creație, în măsura în care autorul și cititorul își asumă o parte *egală* în jocul imaginației, textul nefiind decât o sumă de reguli de joc.

Devine tot mai greu de spus, în transficțiune, dacă și cum mai este respectată măcar egalitatea de participare la creație între autor și cititor care oricum, de cele mai multe ori, își schimbă rolurile între ei, și nu o dată. Dar e neîndoielnic că fenomenul acesta este legat de dimensiunea participativă: cititorul de fanficțiune își concretizează aproprierea individuală a operei într-o publicație (ce poate fi multimodală, sporind creativitatea prin recursul la *fanart*, la filme, imagini, clipuri muzicale etc.) pe care o împărtășește cu comunitatea fandomului. El nu mai rămâne într-o relație intimă, discretă cu opera, ci o dezvoltă într-o relație socială, multiplicată de interfața digitală prin forumuri, comentarii, spații special consacrate unor sfaturi literare sau tehnice etc. În acest spațiu comunitar ficțional, oricine publică devine „autor secundar", iar dezvoltarea unor competențe scripturale, acolo unde e cazul, e sinonimă cu afirmarea unui autor și a unui stil propriu.

Dacă l-am numit „hybron" e și pentru că spațiul fanficțiunii este hibrid prin excelență, articulând scrieri de tip ficțional pur cu comentarii ale cititorilor, o funcție foarte importantă în mediul digital, pentru că permite o relație practic instantanee între autor și cititorii săi, cei din urmă putându-l felicita sau încuraja pe cel dintâi, oferindu-i chiar sugestii de dezvoltare a narațiunii, ori propunându-i modificări, corecturi, rectificări, ce-i permit autorului să-și ajusteze din mers creația, pe măsură ce aceasta se „colectivizează". De asemenea, el poate și răspunde la comentariile ce-i vizează scrierea, intervenind astfel cu propriile metatexte. Cum plastic spune Barnabé, fandomurile sunt „totodată salon de expoziție (unde operele sunt prezentate) și atelier de artist (procesul de creație fiind în curs)"[14].

[13] Fanonul reprezintă un ansamblu de întâmplări care nu sunt explicit prezente în canon, dar care sunt coerente cu acesta din urmă, fie pentru că e vorba de interpretări evidente, fie pentru că se integrează perfect în tăcerile autorului, și care sunt general acceptate de fandom.
[14] Fanny Barnabé, *op. cit*., p. 11.

Această formă de scriere este indisociabilă de lectură, iar la baza codului de funcționare a creației transficționale și transmediatice se află noțiunea de intertextualitate, împinsă la limită căci, așa cum am notat deja, hipertextele (care nu mai sunt creații ultime, ci în creștere arborescentă, cel puțin până când fanii se plictisesc de tema respectivă și o abandonează), înmulțindu-se și evoluând unele din altele, ajung uneori să facă hipotextul uitat sau irelevant. De aceea, conceptul de transficționalitate, introdus prin lucrările lui Richard Saint-Gelais, se dovedește mai pertinent. Trecerea de la hipertext/hipotext la transficțiune este necesară, în spațiul digital, unde atât fanficțiunile, cât și operele originale sunt considerate egalitar, pe același plan, într-un același ansamblu de transficțiuni, deci de texte fundamentate pe aceleași personaje, epoci, universuri, texte care interacționează plurivoc, fără ca interacțiunile să fie de sens unic. În felul acesta, noua perspectivă teoretică se apropie de viziunea concretă a fanilor, care nu consideră că prima scriere este neapărat superioară celor pe care le inspiră. În mod evident însă, împărtășirea unui orizont de referințe comune este obligatorie în aceste rescrieri. Nu e doar cazul textelor literare contemporane, ci și a miturilor fondatoare, împărtășite sau măcar recunoscute de comunități largi, o bază comună ce facilitează travaliul de rescriere. Nu e nevoie să fi citit Sofocle ca să știi câte ceva despre tragedia lui Oedip și să-l legi de Sfinx și de incest, nici pe Ovidiu sau Virgil pentru a fi auzit de Orfeu și a face conexiunea cu moartea, iubirea și coborârea în Infern. Fără a cunoaște detaliile legendelor și miturilor, cititorii vor ști să le identifice și să opereze asociațiile de bază corecte pentru a putea apoi urmări cum sunt dezasamblate, modificate și reconstruite de scriptorii digitali. Dar e nevoie de integrarea oricărui autor și text în sânul comunității solidare, creatoare de referințe inclusive, găsindu-și uneori sursa chiar în fandom, înainte de a se perpetua. Ulterior, tocmai aceste referințe, tropi și topoi creează o plasă de convenențe și organizează forma particulară de intertextualitate pe care o exprimă, integrând cititorul în procesul creației, acesta „posedând" textul cel puțin tot atât cât autorul/autorii și intrând în mecanismul de împărtășire a emoțiilor și informațiilor.

Îmi revine în memorie o imagine vizual pregnantă, dintr-un film cult al acestor ani, *Avatar*, edificatoare pentru ansamblul fandomului și pentru sensul conlucrării în „literatura Matrix". Imaginea e aceea a membrilor poporului imaginar *navi's*, capabili să intre în legătură (*bond*) unul cu altul, printr-o conexiunea neuronală, pentru a-și transmite sentimente și informații și care, în situații speciale, se adună cu toții în locul sacru în care ființează Copacul sufletelor – inima și creierul ținutului, conectându-se la acesta, ascultând vocile strămoșilor și umplându-se de energia spiritului lor tutelar, Eywa. De fapt, întreaga planetă Pandora trăiește într-o complexă rețea neuronală. Imaginea este emblematică pentru tot ce se petrece în spațiul virtual și, voluntar sau nu, trimite cu gândul la revoluția științifică contemporană și la teoria rețelelor care a pătruns și irigă imaginarul colectiv, influențând inclusiv zona creației. Totul, de la fotoni până la cele mai impunătoare structuri macrocosmice, este conectat, fiecare mișcare, gând, emoție rezonează la celălalt capăt al universului ne spun fizicienii cuantici, și toate experimentele desfășurate până în prezent le-au confirmat teoriile. Pentru că universul este holografic. Dar ne-o spun și o mulțime de texte literare și filosofice vechi. Într-un dialog imaginar, iată-l pe Rumi, poetul sufi persan din secolul al XIII-lea scriind: „Totul e unu/Valul și

Sursă: https://james-camerons-avatar.fandom.com/wiki/Eywa

Secvență din filmul-cult „Avatar" în care energia spiritului tutelar, Eywa, e reprezentată prin spori care plutesc prin aer

perla/Marea și piatra./Nimic din ce există în această lume/Nu se află în afara ta,/Caută atent în tine/Ceea ce vrei să fii/Pentru că ești totul./Întreaga istorie a lumii/Somnolează în fiecare dintre noi", pe Jung afirmând că facem parte dintr-o „memorie colectivă" la care recurgem cu toții prin care suntem, inconștient, conectați cu tot restul și cu toți ceilalți, pe Schrödinger vorbind pentru prima dată de „inseparabilitatea cuantică" a particulelor (demonstrată experimental în 2020), sau pe David Bohm vorbind despre plenitudinea universului, în care nimic nu este *în realitate* izolabil, concluzionând, într-un răspuns la o întrebare: „Nu suntem o picătură într-un ocean, ci un ocean într-o picătură". Așadar, deși evoluția ne-a învățat să parcelăm cunoașterea, să gândim fragmentar pentru a putea înțelege și controla evenimentele exterioare, nu suntem făcuți pentru a funcționa atomic, individual, ci într-un sistem de relații și întrepătrunderi pe care spațiul virtual și „literatura Matrix" le redescoperă intuitiv, susținând o adevărată revoluție noetică în curs.

Transficțiunea, un nou canon?

Fără îndoială, pentru mulți cititori din generațiile anterioare, „alterările" aduse de fanficțiuni sunt resimțite ca o trădare, iar practica este adesea privită ca un simptom al secării imaginației contemporane, care nu ar mai fi capabilă să creeze povești fundamentale, ci doar să le destructureze pe cele preexistente. Discutabil, desigur. Dar traversăm, probabil, o „ciocnire a civilizațiilor" care nu se desfășoară orizontal, prin conflicte, influențe și amendări reciproce. Ciocnirea se desfășoară pe alt plan, vertical i-am putea spune, dar tot ne-ar lipsi măcar o dimensiune, și are mai puțin de a face cu sferele simbolice, cât cu schimbarea abordării realității și, de aici, a imaginarului. Realitatea este plastică, ne spune fizicianul eseist Basarab Nicolescu, și parcă nu am fost niciodată mai aproape de a înțelege această formulă atât de simplă în aparență. Mai mult încă, realitatea supusă simțurilor nu mai trezește nici respect metafizic, nici

spaime majore, prin urmare, căutarea altor căi de explorare a cunoașterii sunt firești. Știința însăși, în pofida unor evidențe sau intuiții confirmate, se străduiește, cu o anume disperare parcă, să rămână în interiorul unei paradigme de predictibilitate experimentală, neîndrăznind să deschidă prea multe uși spre necunoscut sau ininteligibil. Mecanica cuantică a cutremurat puternic temelia interpretării universului și creației în ansamblu, dar nu mulți au mers pe calea aceasta deși astăzi, savanți de renume încep să discute tot mai liber despre posibilitatea transmiterii informației cu viteze mai mari decât a luminii, considerând această constantă ca un blocaj convențional ce implică, în plan gnoseologic, o severă limitare a cunoașterii. Nu fandomul va rezolva aceste provocări esențiale, dar are cel puțin meritul de a ridica o cortină. Și de a pulveriza sau măcar de a zgândări o sumă de stereotipii și conformisme. Cum ar fi necesitatea terminării unui text literar. Nu neapărat a încheierii lui univoce, au existat mereu modalități de eludare prin prelungirea lui în conștiința cititorului și introducerea acestuia în mecanismul creației, ci a ideii înseși de sfârșit. *Fanficțiunea incorporează ilimitarea*. Există, cu siguranță, teme epuizabile și epuizate, deșeuri digitale care continuă să plutească în spațiul virtual fără a mai produce urmări. Dar obsesia găsirii unui final dispare, ficțiunile se înlănțuie, se preiau, se modifică reciproc, fără ca cineva să știe când se va opri curgerea.

Alt poncif tenace combătut în fandomuri este cel legat de singularitatea autorului. Dat fiind că, în principiu, autorul primului text e un scriitor de meserie, în vreme ce marea majoritate autorilor de fanficțiuni sunt amatori, implicațiile acestei evidențe sunt, pe de o parte, o recuzare a canonului, a autorității unice de autor, pe de alta, o diluare inevitabilă a consistenței narative și reflexive, odată cu apariția unei forme de scriere comunitară. Literatura își iese din nou din matcă, întâlnind sociologia în creionarea unor tipare de interrelaționare ce nu mai separă cunoașterea și practicile în compartimentele disciplinare familiare până acum. Fanficțiunea repune complet sub semnul întrebării obișnuința unu autor suveran și atotputernic. Prin „democratizarea" abordării și considerarea egală a tuturor formelor de artă creatoare de ficțiune, rescriind fără jenă și complexe texte binecunoscute, se înrădăcinează tot mai adânc convingerea că un text aparține în aceeași măsură cititorilor și creatorului său și că interpretările nu sunt doar multiple, ci și la fel de viabile, că nu există un adevăr ultim, o singură interpretare bună și chiar dacă ar putea fi identificată una, nu ar reprezenta o condiție de existență pentru fanficțiune. Lectura a devenit cu adevărat activă, așa cum și-o doreau teoreticienii receptării de acum câteva decenii, deși, probabil că așteptările le-au fost cu mult depășite. Autorii digitali modifică formă, sens, canal de comunicare, sfidând posesivitatea până acum necontestată (cum o dovedește și instituția drepturilor de autor) a scriitorului față de creația sa percepută ca o proprietate, atitudine comparabilă cu cea a unui zeu creator de univers ale cărui chei doar el le are, a cărui semnificație profundă doar el o posedă și în care doar el poate interveni. Responsabilitatea textului este acum împărțită între mai multe entități, interschimbabile, ale căror roluri nu mai sunt grevate de conotațiile ierarhice prezente implicit în versiunile pe hârtie, iar cuvântul devine loc de experimentare și deschidere.

Modificarea de perspectivă străbate spațiul virtual și se repercutează și în afara fandomurilor, în lumea noastră cea de toate zilele, cum arătam în exemplele anterioare.

Nu doar textul, ci și autorii, chiar cei veneraţi odinioară, cad de pe piedestal, sunt priviți ca imperfecți, deci perfectibili, criticabili și condamnabili chiar. Desacralizarea funcției auctoriale se manifestă și în scrierea la mai multe mâini, pornind de la un subiect și o linie narativă vag indicată de unul dintre scriptori, pe care alți fani le preiau din zbor și le dezvoltă, confruntându-și apoi versiunile și ajungând la un consens. Sau nu. Fluiditatea frontierelor între spațiul privat, unic și irepetabil al individului și cel proteiform, maleabil, modulabil al colectivității e derutantă pentru mulți autori. Dacă, așa cum am văzut, J. K. Rowling încearcă să dialogheze cu membrii fandomului lui Harry Potter și să le înțeleagă vederile diferite, Anne Rice, de pildă, recent decedată, celebra creatoare a *Cronicilor vampirilor*, a declarat mereu că are o relație personală, intimă cu aceste creaturi marginale și că o răvășește gândul că personajele „sale" ar putea fi manipulate de alți marionetiști.

Intertextualitatea se colorează și ea diferit, când este asociată, cum o face Stanley Fish[15], cu o privire diferită asupra „textului", acesta nemaifiind obligatoriu identificat cu literatura, ci putând fi la fel de bine o carte, un film, ba chiar realitatea însăși, în complexitatea ei. Fanficțiunea nu poate fi înțeleasă în afara formelor multiple de rescriere, care cer și o analiză semiotică diferită, adecvată îmbricărilor suporturilor media și amestecului de genuri, tehnici, stiluri. Fără a fi un gen sau un subgen bine definit, cum sunt literatura fantastică, SF sau polițistă, supuse convențiilor tradiționale printr-un conținut semantic bine delimitat, fanficțiunea dispune de propriile subdiviziuni, inclusiv în cadrul aceluiași fandom, care le includ pe cele mai sus menționate, dar și alte categorii care îi sunt specifice, cum ar fi *angst*, *hurt/confort, character studies*, toate putându-se de altfel combina între ele, o flexibilitate mult prețuită de cititori, căci reflectă ideea că fanficțiunea se află dincolo de clasificările normative ale canonului, respingându-le rigiditatea în favoarea unor noi coduri, mai suple, nereglementate de vreo academie.

Într-adevăr, codurile sunt în evoluție constantă, după cum observă și Sheenagh Pugh[16], care distinge între două principale categorii diferite – *crossover* și *fuziune*. Nuanța poate părea infimă, căci în ambele cazuri este vorba de intersectarea a două sau mai multe fandomuri în sânul unei aceleiași ficțiuni. *Crossover*-ul desemnează o fanficțiune în care două universuri provenind din canoane diferite coabitează în aceeași diegeză, adesea semnalată prin întâlnirea personajelor lor respective, care nu e necesar să fie personaje principale. Dar este imperios necesar ca cele două canoane să coexiste aproximativ la același nivel în noua ficțiune, astfel încât fanii fiecăreia dintre ele să le identifice cu ușurință. Spre deosebire de *crossover*, fuziunea nu duce la coabitarea personajelor din fandomurile implicate, ci la integrarea personajelor unuia dintre ele în trama narativă a celuilalt, cu înlocuirea celor de origine și modificarea în consecință a firului epic și a stilului. Aceste combinații și variații pot fi adesea ingenioase, suplinind cu succes lipsa unei inventivități și originalități reale. E cazul fanficțiunii *Don't judge a book by its cover*[17] (Nu judeca o carte după copertă), o interesantă fuziune între personajul Sherlock și romanul distopic al lui Ray Bradbury, *Fahrenheit 451*, primul

[15] Stanley Fish, *Quand lire c'est faire : l'autorité des communautés interprétatives*, Paris, Prairies ordinaires, 2007.
[16] Sheenagh Pugh, *The Democratic Genre: Fan Fiction in a Literary Context*, Bridgend, Seren, 2005, pp. 55-57.
[17] Archea, *Don't judge a book by its cover*, (Sherlock BBC), Live Journal [e. l.], 2011. http://sherlockbbc-fic.livejournal.com/10852.html?thread=55086692#t55086692

integrându-se în intrigă și substituindu-se personajului original; astfel, povestea lui Guy Montag lipsește cu desăvârșire din istorisire, numele său nu este niciodată menționat, doar universul său familiar este preluat.

Fanficțiunea, dincolo de numeroasele judecăți critice pe care le poate trezi, evidențiază totuși un fapt neașteptat, care poate relativiza într-o anumită măsură amărăciunea celor care anunță moartea textului și implicit a literaturii. Ni se amintește cu regularitate că trăim într-o societate care a dezvoltat un adevărat fetiș pentru imagine și că impactul receptării oricărui fenomen, din orice domeniu, este tributar forței imaginii. Or, fanficțiunea demonstrează că lucrurile sunt mult mai nuanțate, mai cu seamă în fandomurile bazate pe opere cinematografice sau televizuale. În vreme ce în lumea „reală", tendința de trecere a ficțiunilor clasice sau populare scrise în registrul imaginii (cum ar fi, de pildă, apariția la Paris, în 2021, a unei benzi desenate creată pornind de la aforisme cioraniene și intitulată *On ne peut vivre qu'à Paris*) este tot mai accentuată, pe considerentul că textul literar sau filosofic nu-și mai este suficient pentru a capta atenția unui public ce are, oricum, tot mai puțin timp pentru lectură, iată că fanficțiunea procedează invers, preluând adesea lucrări bazate pe imagine (fotografii, filme, videoclipuri etc.) pentru a le reașeza în cuvinte. Încă o dată, nu calitatea literară a produsului final e în discuție aici, ci principiul, relevat de o necesitate socială și/sau psihologică.

Fandomurile, spațiul virtual sunt transnaționale și doar într-o foarte mică măsură translingvistice. Prin urmare, problema traducerii se pune cu acuitate, pe lângă lucrarea de rescriere. Și pe acest plan, democrația clamată de fanficțiune este în suferință căci, în funcție de idiom și de locul scrierii sau al publicării (chiar virtual), textele variază foarte mult, impunând necesitatea traducerii acestora. Mai mult încă, dat fiind că, în ciuda universalismului

lor, și fanficțiunile sunt marcate de modele culturale, survin mari diferențe, lingvistic determinate, între autorii și subiectele alese pentru rescriere, ca și între stiluri de scriere, relaționarea personajelor, sau topoi. Și aceasta este o dimensiune care abia începe să-și traseze propriul cadru de referință. Am putea crede că excelența noilor tehnologii și a transmedia, aliate cu acest gen de scriere internațională ar face traducerea irelevantă, obsoletă chiar; or, lucrurile stau pe dos, căci autorii de fanficțiune nu sunt dispuși să se mulțumească cu o singură limbă, fie ea și universala engleză. Pe lângă problemele inerente generate de calitatea și experiența traducătorilor, de obicei la fel de amatori ca scriitorii de fanficțiuni, pe lângă contrasensuri, omisiuni, cultureme imposibile, spațiul virtual schițează și o altă particularitate lingvistică, tot colectiv indusă: *fandomul își creează propriul vocabular*. Pe măsură ce practica fanficțiunii se extinde, o serie de termeni se internaționalizează, devenind „mărci identitare” ale fandomului. Cu un vocabular specific în dezvoltare și cu un mod de gândire tot mai pronunțat, ficțiunea virtuală e pe cale să se doteze cu o limbă proprie care pare mai realistă și mai funcțională decât a fost tentativa avortată cu esperanto în lumea (încă) obișnuită.

Într-o foarte provizorie concluzie, se poate spune că ceea ce am numit „literatura Matrix” nu mai este de ceva vreme deja doar o excrescență neglijabilă, un spațiu deresponsabilizat, de defulare a unor frustrări, neputințe și infirmități. Prin expansiunea lui de o rapiditate uluitoare, prin formele compozite ale „hybron”-ului, această lume paralelă, deosebit de activă și adaptabilă propune soluții ficționale adesea compensatorii pentru imaginația limitată de hârtie. Aceste universuri proprii autorilor activează ca AU (*alternative universe*), rezultat al unui foarte tentant exercițiu de fantezie, pe care l-am încercat cu toții măcar o dată, și care se poate rezuma prin „și dacă...”. Nu doar unul, de altminteri, căci la următoare bifurcație narativă se va ivi, nu se știe de

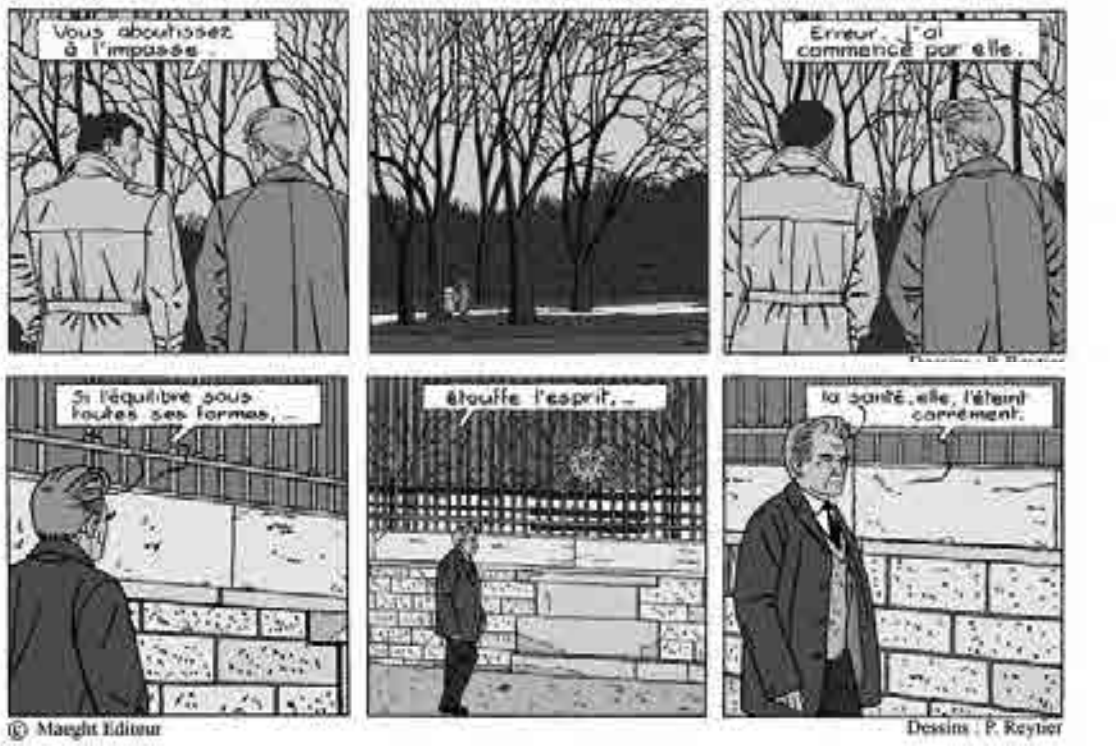
Vous aboutissez à l'impasse.
Erreur. J'ai commencé par elle.
Si l'équilibre sous toutes ses formes,
étouffe l'esprit,
la santé, elle, l'étiole carrément.
© Maeght Editeur
Dessins : P. Reyter

unde, un nou „și dacă...", și tot așa. Practica fanficțiunii, atât la nivel de creație, cât și de lectură, face să evolueze textele pe care le „colonizează", schimbând totodată privirea cititorilor asupra lor, evadând din ceea ce ne-am obișnuit să numim intertextualitate spre un concept mai complex, cu adevărat transdisciplinar, care cuprinde și elementele conexe de creativitate derivată, de autor-colectiv, de cititor-jucător, de simultaneitate și sincronicitate, de cultură populară și de suporturi mediatice multiple, care e cel de transficționalitate.

Două modele culturale coexistă încă în acest echilibru fragil de tranziție în care ne aflăm. Îngroșând caricatural, de dragul sintezei concluzive, aș spune că, în ce privește ficțiunea, ceea ce am cunoscut până acum și încă cunoaștem ar putea fi subsumat unei literaturi de tip „newtonian", cu repere și cadre clasice, corespunzând unei paradigme pe care, probabil, o vom părăsi gradual, iar ceea ce am început să cunoaștem și vom aprofunda (accentuez ideea de continuitate între cele două viziuni) ar fi mai degrabă subsumabil unei literaturi de tip „cuantic". În chip limpede, câtă vreme normativitatea canonică va mai fi dominantă, balanța calității și valorii înclină accentuat spre cea dintâi. Dar...

Fluctuația terminologică evidentă de-a lungul acestui text spune, în principal, două lucruri: că nu există încă o formalizare teoretică suficient de solidă și cuprinzătoare, fenomenul fiind nou și în permanentă evoluție; apoi, că nu dispun de informația și reculul necesar unei cristalizări proprii. Am însă ferma convingere că aceste spații literare coexistă, se influențează reciproc, dau naștere unor noi paradigme de creație și lectură, unor noi matrici culturale și interrelaționări sociale ce nu pot și nu ar trebui ignorate nici în spațiul de reflecție românesc. Iar dacă e posibil de conceput că, treptat, se va naște o *limbă* specifică literaturii Matrix, o *scriitură* distinctă și o formulă generică unică există deja, mulți cititori mărturisind că lecturează online rescrieri ale unor texte pe care nu le cunosc, în fandomuri din care nu fac parte, ca și cum tot consumând și integrând aceleași mecanisme și logici de scriere a devenit posibilă înțelegerea și aprecierea unor texte fără a dispune de cunoștințe literare, filosofice, mitologice deosebite, sau și mai departe, dobândirea acestor cunoștințe prin fanon și „hybron", și nu prin canonul din care au fost extrase. Iar cercul literaturii se deschide spre o punere în abis infinită... ▪

BIBLIOGRAFIE

Jacques ATTALI, „La nouvelle économie est par nature anticapitaliste", *Libération*, 5 mai 2000.

Jacques ATTALI, „Moyen Age: défense d'entrer", *Libération*, 23 mai 2000.

Roland BARTHES, „Texte (théorie du)", *Encyclopædia Universalis*, 1974.

Umberto ECO, *Lector in fabula*, trad. Myriam Bouzaher, *Le rôle du lecteur ou la coopération interprétative dans les textes narratifs,* Paris, Grasset, 1985 (1979),

Alain FINKIELKRAUT, *L'après-littérature*, Paris, Stock, 2021.

Stanley FISH, *Quand lire c'est faire: l'autorité des communautés interprétatives*, Paris, Prairies ordinaires, 2007.

Gerard GENETTE, *Fiction et diction*, Paris, Seuil, 1991.

Marianne GUNDERSON, *What is an omega? Rewriting sex and gender in omegaverse fanfiction*, University of Oslo, Center for Gender Studies, 2017.

Mihai IOVĂNEL, *Istoria literaturii române contemporane: 1990-2020*, Iași, Polirom, 2021.

Henry JENKINS, *Fans, Bloggers, and Gamers: Media Consumers in a Digital Age*, NYU Press, 2006.

N. LACELLE, J.-F. BOUTIN, M. LEBRUN, *La littératie multimodale appliquée en contexte numérique – LMM@: outils conceptuels et didactiques*, Montréal, Presses de l'Université du Québec, 2017.

Nathalie LACELLE, Gérard LANGLADE, *Former des lecteurs/spectateurs par la lecture subjective des œuvres*, în J.-L. Dufays (dir.), *Enseigner et apprendre la littérature aujourd'hui, pour qui faire? Sens, utilité, évaluation*, Louvain-la-Neuve, Presses universitaires de Louvain, 2008.

François LE GOFF, Véronique LARRIVÉ, *Le temps de l'écriture: écritures de la variation, écritures de la réception*; Grenoble, Presses de l'Université Grenoble Alpes, 2018.

Liberté, „Rencontre 1977: Ecrivain et lecteur" nr. 118-119, Montréal, iul.-aug. 1978, pp. 83-84.

Alain MINC, *Le nouveau Moyen Âge*, Paris, Gallimard, 1993.

Michel PICARD, *La lecture comme jeu*, Paris, Minuit, 1986.

Marcel PROUST, *Contre Sainte-Beuve*, Paris, Gallimard, 1971, p. 305.

Sheenagh PUGH, *The Democratic Genre: Fan Fiction in a Literary Context*, Bridgend, Seren, 2005

Maxime ROUSSY, *Un înger care plânge,* Iași, Junimea, 2003.

Richard SAINT-GELAIS, Fictions transfuges, la transfictionnalité et ses enjeux, Paris, Seuil, coll. „Poetique", 2011.

SITOGRAFIE

Archea, *Don't judge a book by its cover*, (Sherlock BBC), Live Journal [e. l.], 2011. http://sherlockbbc-fic.livejournal.com/10852.html?thread=55086692#t55086692

Fanny BARNABÉ, *Ludicisation des pratiques d'écriture sur Internet: une étude des fanfictions comme dispositifs jouables*. Sciences du jeu, 2, 2014; https://journals.openedition.org/sdj/310

Laurent BROCHE, «"Nouveau Moyen Âge" et "apocalypses sans royaume": investigation sur des scénarios catastrophistes (1870-XXIe siècle)», *Revue Interrogations?*, N° 26, 2018 «Le médiévalisme. Images et représentations du Moyen Âge», http://www.revue-interrogations.org/nouveau-Moyen-Age-et-apocalypses.

Sébastien FRANÇOIS. (2009). *Fanf(r)ictions: tensions identitaires et relationnelles chez les auteurs de récits de fans*. Réseaux, 153(1), 157-189; https://www.cairn.info/revue-reseaux2009-1-page-157.htm

Ipsos, *Les jeunes et leur rapport aux livres et à la lecture en 2016*; http://www.ipsos.fr/communiquer/2016-06-28-jeunes-et-leur-rapport-aux-livres-et-lectureen-2016

https://www.newyorker.com/magazine/2011/11/28/no-death-no-taxe

https://sciencenorway.no/books-gender-and-society-gender-differences/harry-potter-fans-explore-gender-and-sexuality-online/1888797

https://www.wired.com/2013/10/enders-game/

https://centrenationaldulivre.fr/donnees-cles/les-francais-et-la-lecture-en-2021

When and Why Did Human Brains Decrease in Size 3,000 Years Ago? October 22, 2021; https://neurosciencenews.com/evolution-human-brain-collective-intelligence-19524/

LIGIA TUDURACHI
Cercetător, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”;
Facultatea de Litere a Universității „Babeș-Bolyai”;
Chercheuse, l'Institut de Linguistique et d'Histoire Littéraire «Sextil Pușcariu» de l'Académie Roumaine; Faculté des Lettres de l'Université «Babeș-Bolyai»
e-mail: ligia.tudurachi@gmail.com

Peisaje verticale, peisaje totalitare. Norii lui Petru Creția

Abstract

En 1979 apparaissait en Roumanie, en plein régime totalitaire, un recueil qui s'appelait simplement *Les nuages* (le texte expose des « tableaux de nues », résultants d'un enregistrement documentaire de type journalier, réalisé à partir des années 1950). Avec un succès de publique immédiat, il sera republié en 1981. Son auteur est Petru Creția (1927-1997). Ce qui fait la particularité de cette perception nuageuse c'est la généralité qui le caractérise, sa capacité de devenir reconnaissable. Les ciels sont ici toujours ténébreux : associés à la fermeture, aux perturbations, à l'emprisonnement, à la mort, aux cataclysmes. Ils sont orageux, le plus souvent nocturnes. Les couleurs s'y estompent, tout comme l'arc-en-ciel. La perception de cette « généralité » (paradoxale, car elle contrevient à l'instabilité phénoménale aérienne) des nuées n'est pas sans relation avec le totalitarisme. C'est comme si, dans un monde (totalitaire) où il n'y avait plus d'espoir, les ciels, eux non plus, ne pouvaient pas être perçus dans la lumière/ comme lumière. Devient possible la définition d'un style météorologique, en fonction non pas de la disposition dans l'espace du contemplateur (Jenny, 2013), mais de son emplacement temporel.

Mots-clés: totalitarisme, paysage, nuages, Petru Creția, littérature roumaine d'après-guerre

În 1979 apărea în România, în plin regim totalitar, un volum intitulat simplu *Norii* (construit ca o serie de „tablouri noroase” rezultate dintr-o înregistrare zilnică de tip documentar, începând cu anii 50). Cu un succes de public imediat, textul va fi republicat în 1981. Autorul său e Petru Creția (1927-1997). Particularitatea acestei percepții noroase vine din generalitatea care o caracterizează, din capacitatea sa de a deveni recognoscibilă. Cerurile sunt aici mereu întunecate: sunt asociate închiderii, perturbațiilor atmosferice, închisorii, morții, cataclismelor. Sunt ceruri de furtună, cel mai adesea nocturne. Culorile se șterg, ca și curcubeele. Percepția acestei „generalități” (paradoxale, căci contravine instabilității fenomenale a mediului aerian) a norilor nu e fără legătură cu totalitarismul. E ca și cum într-o lume (totalitară) în care nu mai există speranță, nici cerurile nu ar mai putea fi percepute în lumină/ ca lumină. Devine posibilă pornind de aici definirea unui stil meteorologic, în funcție nu de dispunerea în spațiu a privitorului (Jenny, 2013), ci de situarea sa temporală.

Cuvinte-cheie: totalitarism, peisaj, nori, Petru Creția, literatura română postbelică

* **Ligia Tudurachi** este autoare a două cărți (C*uvintele care ucid. Memorie literară în romanele lui E. Lovinescu*, 2010, și *Grup sburător. Trăitul și scrisul împreună în cenaclul lui E. Lovinescu*, 2019) și a mai multor articole consacrate sociabilității literare, formelor colaborative de scriitură, posturilor de scriitor și stilisticii existenței.

1. Pentru un stil meteorologic totalitar

Pot norii să devină, ei înșiși, un „loc" de vacanță? Din imagini pe care fiecare dintre noi le înregistrează, mai mult sau mai puțin conștient, de oriunde, la fiecare ridicare a privirii, uneori de mai multe ori în aceeași zi pentru câteva secunde, lăsându-le apoi să treacă, pot alcătuirile noroase să se transforme, în sine, într-un obiectiv turistic, instituindu-și o formă de „vizitare"/ vizionare și locuri predilecte pentru a o face? Pot ei, altfel spus, să constituie o „clasă" a *loisir*-ului?

Nu știu dacă întrebarea a mai fost pusă ca atare. Ceea ce mă convinge însă de utilitatea ei e posibilitatea de a identifica cel puțin un astfel de „mod de folosire", specific peisajului noros din spațiul geografic – și cultural românesc. Apăruți în 1979 și republicați în 1981, *Norii* lui Petru Creția rămân până azi unul din cele mai provocatoare volume care s-au scris la noi la sfârșitul anilor 70. Majoritatea peisajelor care îl compun au fost însă „înregistrate" în anii 50. Norii îi atrăseseră și pe Radu Petrescu, Tudor Țopa, Alexandru George sau Radu Cosașu. Scriitorii Școlii de la Târgoviște par a fi fost cu toții interesați de modurile de captare vizuală a acestei inteligențe difuze, care nu e propriu-zis nici a locului, nici a momentului. Să fie o simplă întâmplare că interesul pentru acest mod al contemplației și acest tip de peisaj a apărut într-un moment în care mijloacele călătoriei se reduseseră la maximum, iar formele de evaziune deveniseră, și ele, limitate?

Merită să ne întrebăm în ce anume constă specificul acestei alegeri. Ce înseamnă că, în loc să privești peisajul terestru (rural ori urban) – vrei să îl privești pe cel ceresc. E, dintr-o dată, alegerea unei priviri care nu știe cu adevărat ce vede, căci urmărește forme efemere și inconsistente, figurine „de abur". Fascinantă la „peisajele" noroase e variabilitatea lor aparent infinită și imposibilitatea de a anticipa formele care urmează să apară ori dispunerea lor în relații. E urmărirea unei permanente metamorfoze. Odată îndreptată în sus, privirea nu încetează să fie alimentată cu noi și noi imagini; ele continuă atât cât rezistă atenția. „Puține lucruri vizibile se prefac atât de mult și-atât de repede sub ochii noștri ca norii"[1] – scrie Creția. Mai e însă ceva care atrage irezistibil, dincolo de variația necontenită a formelor, și chiar contrazicând-o. E paradoxul acestor forme. Pe de o parte, alcătuirea lor se produce la o limită a instabilității și a indefinirii. Constituirea unei forme e nu doar urmată, ci aproape sincronă cu ștergerea ei. O anume nesiguranță a percepției e mereu menținută în ce privește realizarea unui *desen*: persistă o îndoială, ce poate fi formulată ca *amăgire*. E greu, se spune, să găsești două persoane care privind cerul în același moment să vadă același lucru: cât poate fi atunci de sigură/ asigurată percepția lor? Nici afirmația, nici negația nu sunt pe deplin posibile în acest cadru. Pe de altă parte însă, e posibil ca desenul văzut o dată să se refacă în alt moment sau în altă parte. Există, altfel spus, o anumită generalitate a norilor – ce contrazice impresia de absolută unicitate pe care o lasă fiecare alcătuire în parte. Adică există o posibilitate de a *recunoaște* figura noroasă, și această posibilitate nu e nici pe departe atât de excepțională pe cât pare.

În *La vie esthétique. Stases et flux* (2013), Laurent Jenny consacră un mic capitol

[1] Petru Creția, *Norii* (1979), București, Humanitas, 2005, p. 31. Toate trimiterile din text se vor face la această ediție.

norilor la Paris[2] și, pornind de la ei, discută despre posibilitatea de a defini un „stil meteorologic". Nu e vorba doar de faptul că fiecare loc de pe glob e marcat de niște dominante climaterice, care conferă luminii o anumită calitate relativ constantă și uneori și o anume consistență atmosferică, permițând observarea recurenței unor forme și a unor calități de ordin pur atmosferic. Ci și de faptul că acestor jocuri de lumină și vaporizare li se poate (re)-constitui o relație cu suprafețele construite. Formatul arhitectonic al clădirilor, ca și materia din care aceste clădiri sunt făcute funcționează ca un soi de ecrane de preluare și proiecție a luminii, producând la rândul lor efecte constante. În cazul Parisului, această expresivitate climatică locală – „figura (noroasă) a locului" – ține, crede Jenny, de felul în care lumina portocalie a asfințitului e răsfrântă în unele seri, pe fundalul unor ceruri-antracit, de fațadele de piatră albă ale clădirilor haussmaniene.

> La Paris, aș putea să identific ca *figură* a locului un eveniment meteorologic remarcabil: în anumite seri, la apus, un plafon de nori foarte întunecați, aproape antracit, dar care nu coboară până la linia orizontului, lasă să treacă lumina razantă a soarelui care lovește direct fațadele de piatră albă ale imobilelor haussmanniene orientate spre vest, ca și cum ar căuta să realizeze un contrast maximal, chiar înainte de crepuscul, între strălucirea luminoasă a pietrei și încărcătura de cerneală a cerurilor de furtună. Relativa banalitate a acestui eveniment pe care îl putem fără îndoială constata cam oriunde în altă parte, capătă în ochii mei o valoare particulară, o văd ca pe o *figură cvasi-intențională* a unui soi de expresivitate climatică pariziană peste care cad uneori în fotografii. Îmi dau desigur seama de partea de irațional pe care o implică o asemenea percepție, dar, reflectând mai bine, această intuiție se dovedește a nu fi tocmai nejustificată. Același eveniment nu ar putea să aibă, în altă parte, aceeași valoare, din rațiuni pe care am sfârșit prin a le înțelege: pentru a ajunge la această intensitate, e nevoie de *ecranul* de piatră de dimensiunile celei pariziene, a cărei albeață devine strălucitoare în aceste condiții (tr.n.)[3].

Pentru Jenny, „evenimentul" meteorologic se compune, așadar, cu „ecranul", esențial material, al arhitecturii specific pariziene, alcătuind o *expresivitate climatică* specifică. Materialitatea albă a imobilelor haussmaniene se opune imaterialului noros ca un soi de substanță de contrast, în același timp alcătuindu-l și deturnându-l. „Există mai degrabă o întricare a unuia în celălalt, o dinamizare a unuia prin celălalt. Lumina are nevoie pentru a-și revela intensitatea uimitoare să se lovească de aceste fronturi clare, iar ardezia găsește în acumularea

[2] Laurent Jenny, *Les nuages à Paris*, in *La vie esthétique. Stases et flux*, Paris, Verdier, 2013, p. 127-129.

[3] „À Paris, je me plais à identifier comme *figure* du lieu un événement météorologique remarquable : certains soirs, au coucher du soleil, un plafond de nuages très sombres, presque anthracite, mais qui ne descend pas jusqu'à l'horizon, laisse passer la lumière rasante du couchant qui vient frapper de plein fouet les façades de pierre blanche des immeubles haussmanniens tournés à l'ouest, comme pour réaliser un contraste maximal, juste avant le crépuscule, entre l'éclat lumineux de la pierre et la charge d'encre des ciels d'orage. La relative banalité de cet événement qu'on peut sans doute constater à peu près partout ailleurs prend à mes yeux une valeur particulière, *j'y vois une figure quasi intentionnelle* dans une sorte d'expressivité climatique parisienne que je salue parfois d'une photo. Je me rends bien compte de ce que cela comporte d'irrationnel, mais à mieux y réfléchir, cette intuition n'est pas tout à fait sans raisons. Le même événement ne pourrait prendre ailleurs la même valeur pour des raisons que j'ai fini par comprendre : pour qu'il trouve toute son intensité, il lui faut l'écran de la pierre de taille parisienne dont la blancheur devient éclatante dans ces conditions" (s.n.) (*Ibidem*, p. 128).

fumurie a norilor o versiune a sa, energică și mișcătoare. De o parte și de cealaltă, șoc de flux și fixitate, fotoni contra pietrei, vapori contra ardeziei, se provoacă la o reacție reciprocă" (tr.n.)[4].

Interesul pentru un text precum *Norii* lui Petru Creția mi se pare, în schimb, că vine din posibilitatea de a defini un stil meteorologic, pornind nu de la amplasarea spațială a privitorului, precum în situația discutată de Jenny, ci de la situarea lui temporală. Decisiv, în acest caz, pentru percepția unei „generalități" a peisajului noros se dovedește a fi momentul percepției, „epoca" ei. Totalitarismul e, de fapt, cel care face aici posibilă caracterizarea unui *stil meteorologic*. Și tot el va decide și ce rol are de jucat, în relație cu generalitatea acestui peisaj, senzația de *amăgire*.

La Creția, cerurile sunt oarbe („Azi cerul neclintit și uriaș părea o foarte veche și sălbatică făptură oarbă", 159). Cerurile sunt umbra („Numai eclipsele aruncă pe pământ o umbră mai avară decât norii-aceștia", 152; „Nu se vedea nimica viu decât, târându-se pe pietre, umbra albastră a unei lente desfășurări de nori", 73; „O umbră *pustiu-purpurie* a trecut prin umbra cerului, spunându-ți: aș putea să fiu moartea și nu sunt, aș putea să fiu nor și nu sunt, aș putea să fiu tot ce nu sunt așa cum nu încape îndoială că nu sunt nimic din ce ai vrea să-ți par sau numai ți-aș putea părea", 77). Cerul e frigul („Aici sunt drumuri, scări de zăpadă care duc foarte sus, în pragurile lumii geroase", 152). Cerul e pedeapsa – și violența („Pedeapsa iadului nu este sub pământ, ci sub anume ceruri otrăvite, blestemate", 129; „Semeața zi cade răpusă, pedepsită, în pulbere și-n sângele ei cald", 152; „Ce faci când spaima nu-i în viitor, ci în trecut? Sau când prezentul e

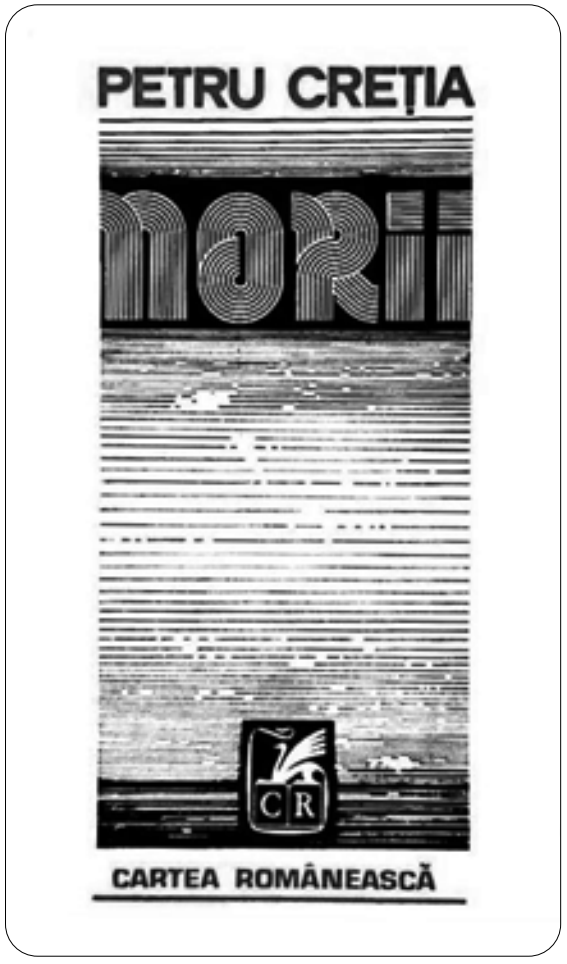

mâncat de neființa marilor întinderi între care stă?", 159). Cerul e locul pierderii și al uitării („La marginea privirii s-a zămislit, din aburi vani și oarbe gânduri, frumoasa țară a lucrurilor pe care, tot trăind, le-am tot pierdut sau, căutându-le mereu, nu le-am găsit", 162; „Să crească tot mai mare-n urma ta uitarea și înainte-ți să nu mai fie niciun țărm", 132). Cerul e fără viață („În nori nu încolțește viață, nu se nasc animale și plante, norii sunt sterpi. Iar păsările vin și trec", 155; „Norii aceștia cern ciudat lumina, oprindu-i focul, ningându-i peste noi numai cenușa", 158; „Cer tulbure și rece pierzându-se, în gândul tău, printre atâtea alte ceruri la fel

[4] „C'est plutôt qu'il y a intrication de l'un dans l'autre, dynamisation de l'un par l'autre. La lumière a besoin pour y révéler son intensité éblouissante de venir frapper ces fronts clairs, et l'ardoise trouve dans cette accumulation charbonneuse de nuages sa version mouvante et énergique. De part et d'autre, choc de flux et fixité, photons contre pierre, vapeur contre ardoise, se provoquant à une réaction réciproque" (*Ibidem*, p. 129).

de tulburi și de reci și veșnic altfel", 163; „Dansul norilor morți, părăsiți de lumină, purtați de vânt ca frunzele uscate și așteptând iertarea întunericului", 91). Cerul e zid și limită („Astă-seară, spre apus, orizontul nu este curb, ci drept și oblic, făcând cu suprafața terestră un unghi ascuțit, ca și când din orizont ar fi fulgerat un zid imens, aplecat peste noi, cu luciri metalice și dure ca un bazalt luminiscent cu vrâste gălbuie, roșcate și cenușii și cu ceva în el din materia cerului albastru", 144). E făcut din zdrențe („Nori urâți, iscând un cer de zdrențe, un cer fără structură, simetrie, echilibru", 73) sau din buruieni („Alaltăieri, către amiază, cerul s-a umplut de uriașe buruieni", 81). Cerul e mormântul („Așa, scurmând mereu cu ochii tot văzutul, să nu descoperi într-o zi, pe undeva, uitata gropniță a zeilor din gândul și din largul lumii, aruncați de-a valma, veșteji și întregi", 159; „Cea mai mare parte dintre nori par oricum altfel decât umezi: marmură sau fum", 153). Cerul e cenușa („Ce putere vor fi având aburii aceștia și această umbră a lor, să facă din pământul întreg un troian de cenușă, un trecut ars, străin de orice viitor", 151; „Zăpada pare-a fi cenușă albă și scânteietoare a stelelor arse și moarte, cernută, așternută peste noi", 72).

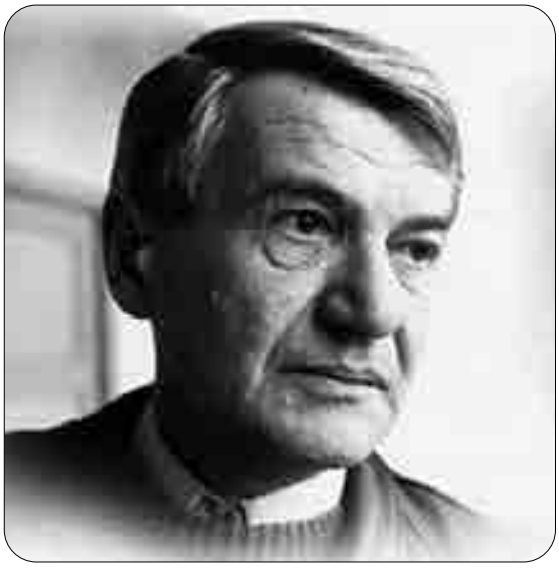

El se prezintă uneori ca o supremă încarnare a răului („De ce la voi, această suspectă înfățișare de silitră și de sulf, de unde bănuiala că nu sunteți nori, ci altceva, ca urma echivocă a unui mare rău care s-a produs cine știe cât de departe?", 84).

Spectacolul la care suntem invitați să participăm nu mai e propriu-zis unul al luminii, ci al întunericului. Cerul zilei e de altfel adesea înlocuit cu cel al nopții. Nimic bun nu se asociază cu impredictibilitatea formelor. Nu e, propriu-zis, investirea unei bogății – a unei varietăți de forme și culori, ci o teamă generalizată de ceea ce e necunoscut, de ceea ce scapă și nu poate fi controlat. Staticul sperie, prin fixitatea lui; după cum sperie și prea mobilul, prea mișcătorul.

> În întuneric, sunetele și tăcerea sunt mai încordate, mai adânci, mai greu de înțeles, spațiul indescifrabil, timpul fără lege, sufletul cu mult mai singur și mai pierdut de lumea lui și mai departe ca într-o uitare. Și, de când e, se teme. *În întuneric, posibilul e mai puternic și mai numeros*. Dar să ne întrebăm: de ce numai cel rău? De ce să nu se bucure în întuneric sufletul de pace, de odihnă, de tăcere, de ceea ce e bun în ele și în uitare și în ocrotire? De ce să nu adaste în întuneric, treaz, mai multă fericire decât îi poate da, în bezna somnului, un vis, în bezna neființei, neființa? De ce, chiar altfel, n-am întări în noi curajul de a exista, curați și drepți, în întuneric? De ce, după câte ne-a fost dat să vedem în lumină, să nu credem că, în absența ei, anumite lucruri au ajuns cu neputință, de ce să nu prefacem întunericul în spațiul unei nădejdi? (s.n.) (104)

Întrebarea e pur retorică. În realitate, întunericul rămâne pentru Creția, ca și lumina pe care el o transformă, un spațiu al deznădejdii. Norii negri sunt norii morții, cerurile negre sunt ceruri sumbre („Suntem

mult prea beți de lumină, lăudăroși și năuci, să vină răcoroase și negre, umbrele, să vină și noaptea, să ne dezmeticească, întărindu-ne cu întunericul ei, să vină și atottrezitoarea noapte a nopților, sfânta moarte, destăinuitoarea", 162; „În amiaza neagră a cerului, pământului și mării, sufletul arde drept și galben ca o candelă", 129). Când nu e negrul, e cenușiul („Cerul larg boltit și cenușiu al unor zile, prin care soarele răzbate stins și fără raze, sau deloc (încât lumina pare-un fapt doar pământesc): cerul acesta nu pare înnorat, ci vechiul cer senin a cărui ardere albastră a murit; sau parcă fumul lent și nevăzut al unui veac de focuri pământești și-a așezat funinginea pe el", 149; „Cerul s-a umplut de praful sau de zăpada neagră, adusă de vânt din văile lunii", 136; „N-am privit bine cerul; a fost mult timp acoperit și umed, cu fiori cenușii", 59; „Nori albi-cenușii în mișcare, pe cerul întunecat, omogen, atât de adânc că părea senin, seninul unui cer pentru totdeauna cenușiu", 60).

Această renunțare la culoare e surprinzătoare (nu doar rozul, portocaliul și roșul, ci chiar și albastrul „se vede" foarte rar), în condițiile în care prezența cerurilor în literatură, ca obiect de sine stătător, a fost, din cele mai vechi timpuri justificată tocmai prin interesul pentru culoare, dacă nu, în mod explicit – precum se întâmplase la Seneca, în *Naturales quaestiones* – chiar pentru felul în care se alcătuiește curcubeul. Un volum din 2010, apărut la Rennes sub coordonarea lui Jackie Pigeaud[5], care urmărește tema norilor la Virgiliu (*Eneida*, *Georgicele*), la Lucrețiu (*Dererum natura*), la Aristofan (*Norii*), la Descartes (*Meteorii*) – și mai apoi la Dante (*Divina comedie*), Goethe (*Despre teoria culorilor*) și Baudelaire (*Salon de 1859*), consolidează ideea că în valorizarea norilor nimic nu trece în fața culorii, indiferent de mizele filosofice, metafizice și poetice urmărite. Mi se pare demn de observat, în contextul acesta, că niciunul din multele „peisaje" ale lui Creția nu include percepția efectiv realizată a vreunui curcubeu. Vederea curcubeului, ca și a culorilor, e sistematic obturată, imposibilizată, de-colorată.

2. Dublarea ecranului de proiecție: percepție și/ vs imaginație

Sunt două mari clase de gesturi prin care se produce această ștergere a culorii. Poate fi vorba de introducerea, între privitor și cer, a unui filtru care intermediind și condiționând percepția – o modifică. Fie e ceața cea care produce acest efect: „O sferă vișinie se zbate să străbată ceața și nu poate" (129). Fie sunt aburii: „O pânză ușoară de aburi pe cer schimbă toate culorile pământului" (42). Fie e, dimpotrivă, o prea mare transparență a aerului, cu același efect decolorant: „Suntem în cerul nostru *ca* în zona albastră a umedului curcubeu și numai presimțim în transparență culorile clădite peste noi" (130). Situarea în lumină are atunci efectul unei supra-expuneri, „arzând" imaginea: „Prezentul intens și imobil, spălat în lumină, ars de lumină" (149).

Cealaltă modalitate – mult mai semnificativă cantitativ – ține de îndepărtarea culorii de momentul percepției prezente[6]. Această îndepărtare se poate face printr-o amplasare în trecut – în trecutul îndepărtat

[5] Jackie Pigeaud (dir.), *Nues, Nuées, Nuages*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2010, https://books.openedition.org/pur/38558.

[6] „Sunt nori care nu mai înseamnă, în noi, decât depărtare. Și oare depărtarea ce-i? Făgăduință și ispită, năzuință amorfă, proiecție în nevăzut a neștiutului. Dar și leac împotriva promiscuității universale, chezășia reciprocă a tuturor locurilor că își vor păstra secretul, pierdute pe aria lumii, ferite, atinse ușor cu gândul, de departe. Nu toate sunt de-a valma, în văzul și auzul tuturor" (Petru Creția, *Norii*, ed. cit., p. 47).

al copilăriei: vederea directă e astfel înlocuită de amintire. „Lumea vizibilă se clatină lin, ca într-o amintire, apărând și dispărând în ceața ușoară, adâncă, tandră și roză. Iar lumina din fundul lumii nu dă nici zi, nici noapte, nici zori și nici amurg" (159).

La fel de colorate – fiindcă distanțate sunt însă și cerurile din vis.

> În vis: un cer frământat pe care era un nor verde-albăstriu, cu tonuri mai deschise puțin pe margini, corespunzând dungilor mai închise ale aripilor unui cocostârc frumos și imens care zbura încremenit în mijlocul ciudatului nor; apoi totul *s-a repetat* mai jos spre stânga în cenușiu-alb și cenușiu-negru, și norul, și cocostârcul, și aripile lui grațioase, cu dungi negre (s.n.) (95).

Paradoxul peisajelor cu nori ale lui Creția e că, deși ele sunt *deja* reverie, *deja* un spațiu al evaziunii, și, prin excelență, un spațiu al imaginației (fiindcă nimic nu poate limita – obiectiv vorbind – felul în care s-a construit un desen noros), Creția le resimte ca pe un mediu aproape static în întunecarea lor, limitative și constrângătoare. Ca să realizeze o percepție pozitivă (nu negativă sau neutră), ca să acceseze cu adevărat resursele imaginației, el are nevoie să apeleze *visul* ca atare. În loc de *vederea* (-reverie) a *norilor* – visarea acestei reverii: proiecția ei „pur" imaginară. E ca și cum ar constata un soi de paradoxală „lipsă de orizont" a orizontului însuși. Sau, cum formulează el undeva, cerurile *văzute*, în loc să înmulțească și sugestioneze imaginația, ar simplifica-o și ar reduce-o: i-ar „fura" și diminua resursa: „Puterea și difuzia luminii în văzduh și în spatele ochilor noștri ne fură ceva din puritatea, căldura, intensitatea și contrastul culorilor" (50). Sărăcită astfel, imaginația materiei devine insuficientă pentru construcția acestor desene, dacă nu e suplimentată cu imaginație onirică. Oricâtă mișcare și varietate ar avea cerul, el pare că nu se poate așeza în tablouri *vii* și mișcătoare, ale vieții și nu ale morții, decât atunci când ecranul de proiecție se dublează. Atâta timp cât starea de conștiență e menținută, privitorul – situat în istorie – nu se poate detașa de sentimentul de constrângere și de control, indiferent cât de largă e gama de percepție pe care i-o deschide mediul (aerian) pe care îl fixează ca obiect vizual. Abia când starea de veghe e înlocuită cu cea de somn – și astfel, ieșit din istorie, privitorul intră în anistorie –, percepția se eliberează. E prin urmare nevoie de un efort de invenție, pentru ca cerurile să aibă culoare: „Se pot visa și ceruri care nici n-au fost, nici nu pot fi" (39).

E ca și cum, într-o lume (totalitară) în care nu mai există speranță, nici cerurile nu mai pot fi percepute în lumină – ca lumină[7]. Ca să vezi un cer albastru *acum* (Georges Didi-Huberman formulează aceeași idee în ce privește formele genealogice[8]), trebuie să poți re-începe să vezi ceva ce ai mai văzut cândva, trebuie să poți să *legi* cu o tradiție. Or, tocmai această legătură cu o percepție anterioară pare că nu se mai poate nicicum reface sub totalitarism. „Frumusețea lucrurilor și a lumii – formulează Creția – o simțim doar când accedem la o anumită înlesnire și libertate, dar nimeni nu știe încă după ce legi: și-apoi, când bănuiești, parcă îți vine să taci" (25).

Relația dintre imaginația materiei și imaginația onirică e reprezentată în *Norii* ca o relație a negativului fotografic cu imaginea pe care el a produs-o. Peisajele „din vis" nu

[7] În *Catedrala de lumini. Homer, Dante, Shakespeare* (1997), Petru Creția analizează poetica luminii în *Divina Comedie*, ca să ajungă la Ariel sau la forma pură a libertății, așa cum apare în *Furtuna* lui Shakespeare.
[8] V. Georges Didi-Huberman, *La Ressemblance par contact. Archéologie, anachronisme et modernité de l'empreinte*, Paris, Minuit, 2008.

ar fi altceva decât niște developări: acolo unde realul desenează matrițele pe negru, visul pune culoare. Trebuie să vedem aici, subliniată, o precedență a cerurilor întunecate. Și în același timp, o predeterminare. Visul nu schimbă nici cadrul, nici detaliile peisajului noros; acestea sunt fixe, imuabile. Singură culoarea, intervenind, luminează desenul și îl însenineză. Transformă astfel peisajul în „spectacol".

> Nimic mai misterios decât ansamblul de procedee mereu identice, dar imprevizibile, prin care noaptea urmează zilei. Amprenta sa apare brusc pe cer însoțită de nesiguranță și neliniște. Nimeni n-ar putea prevedea forma pe care o va lua, de data aceasta unică între toate, apariția nopții. Printr-o alchimie tainică, fiecare culoare reușește să se transforme în complementara ei, când pe paletă ar trebui să deschizi alt tub pentru a obține același rezultat. Dar, în cazul nopții, *amestecurile* nu au limită căci *începe un spectacol fals:* cerul trece de la roz la verde, dar aceasta fiind n-am remarcat că unii nori au devenit de un roșu aprins făcând astfel, prin contrast, să pară verde cerul care era, de fapt, roz, dar de o nuanță atât de palidă, încât nu poate lupta cu valoarea foarte accentuată a noii tente pe care nu o remarcasem, pentru că trecerea de la auriu la roșu era mai puțin surprinzătoare decât cea de la roz la verde. *Noaptea se furișa deci prin înșelăciune*. Astfel, *spectacolului* cu aur și purpură noaptea a început să-i substituie *negativul* său, în care tonurile calde erau înlocuite de alburi și griuri (s.n.) (109).

„Paradoxul peisajelor cu nori ale lui Creția e că, deși ele sunt deja *reverie,* deja *un spațiu al evaziunii, și, prin excelență, un spațiu al imaginației (fiindcă nimic nu poate limita – obiectiv vorbind – felul în care s-a construit un desen noros), Creția le resimte ca pe un mediu aproape static în întunecarea lor, limitative și constrângătoare. Ca să realizeze o percepție pozitivă (nu negativă sau neutră), ca să acceseze cu adevărat resursele imaginației, el are nevoie să apeleze* visul *ca atare"*

Transpare însă, tot de aici, și o secundaritate asociată regimului imaginar; calitatea sa nu doar posterioară, ci și supra-adaugată la regimul realității, care conduce la etichetarea lui ca artificiu: un fals, o înșelare, o amăgire a simțurilor. Altundeva, vorbind despre „soarele din vis" (căci nu doar culorile, ci și soarele rămâne blocat acolo), Creția vorbește despre „greșeala" de a vedea asemenea ceruri „înflorate".

> Regreți că n-ai știut să spui mai bine că erau tulburi și cenușii, cu vârteje cenușii și spume sumbru-albe (cum și erau, dar asta n-ajunge), că luminile albastre, de oțel, tăiau într-un anume fel cerul întunecat și dur, că nu ai priceput prea bine cum este *soarele din vis*, că ai citit *greșit* în norii unei zile culoarea mării verzi, că nu e mare lucru să îți pară câteodată cerul ca o muzică ajunsă ție de mai departe decât cerul însuși sau să-l vezi prins zilnic într-o urzeală rară și iremovibilă. Sau că nu este nimic mai migălos exact și nici mai plat decât să spui că ai văzut în cerul apos al dimineții delicate flori prelungi alb-roz-cenușii sau un cer albastru, puțin stins, cu flori de cumulus bine înfiripate și statornicite, atinse de umbre ușoare într-o lumină dulce-obosită și răcoroasă, alta decât aceea, blândă și ea, care ilumina, în neființa unei alte zile, niște

frasini înalți pe un perete de nori de culoare ardeziei. *Și la urma urmei poți să nu vezi, poți să și uiți* cum se izbeau de stânci, ca valurile unei mări ușoare, norii suri sau cum ridica vântul spuma din întunericul mării spre cer ca o zăpadă a privirii și-a părerii" (16).

Înțelegem că ceea ce produce oniricul invocat de Creția nu e, de fapt, decât o imagine a cerului diurn, a cerului colorat, a cărui percepție, însă, conștiința o blochează. Fiindcă e „greșită": există o contradicție între ceea ce poate conștiința accepta ca real (existențial) și ceea ce este cu adevărat realitatea (naturală). „Vis" nu numește, altfel spus, decât distanțarea obligatorie față de această sferă de reprezentare „diurnă", de-realizarea ei, imposibilitatea de a o asimila percepției directe. Contrar raportului fotografic formulat mai devreme între imaginea în negativ (cerul sumbru) și clișeul obținut prin developarea ei (cerul colorat) – care nu făcea decât să ateste pre-existența primului în conștiință, cerul cenușiu e aici (și) invers, cel secund, cel „dedus" din cerul colorat. El se obține printr-o operație mentală de „epurare" a culorii.

Cunoașterea (fatalistă) a realității prezente nu se poate realiza fără evacuarea culorii din peisajele noroase, fără izolarea ei în regimul imaginației („Forma, culoarea, adâncimea cerului, toate sunt amăgiri: cerul e o nălucă", 99; „Cerul e plin de amăgiri: albastrul său, soliditatea norilor, ființa stelelor, alcătuirea constelațiilor", 24). Scoate, odată cu ea, din scenă, și potențialul vitalist al formelor reprezentate (merită în acest sens urmărit în ce măsură formele vieții vegetale și animale se refugiază la Creția în aceste desene marcat imaginare). Tocmai acest gest paradoxal de cunoaștere (căci orientat contra realității fenomenale) e cel care rupe *cerul văzut* de *cerul colorat*, anulându-i celui din urmă dreptul de a face parte din realitatea obiectivă. „Ne-am învățat și nu mai simțim destul de puternic mișcarea patetică a schimbării cerului și a luminii, trecerea de la o lume sclipitoare, multicoloră și suavă la alta: se ridică din zare incoercibili și cotropitori norii negri și cuceresc în zbor greoi, fără răgaz, tot cerul, închizându-ni-l și cufundându-ne în tenebre, spaimă, tristețe și bătându-ne cu bice grele și ude de apă și de vânt ca într-o pedeapsă sau ca într-o sumbră purificare" (39). Devenit exercițiu sistematic, zilnic, privitul în sus sfârșește prin a lega strâns peisajul noros de cotidianul pe care încercase să-l concedieze prin *loisir*. Cerul ajunge să funcționeze ca o oglindire a lumii cenușii și întunecate de jos, să fie – prin întunecare – o pură reflectare a ei (preocuparea pentru suprafețele de reflectare care „închid" va reveni la Creția în *Oglinzile*[9]), în pofida efortului pe care îl făcuse de la început cel care privește de a nu preciza locul de unde o face. Sunt astfel transferate în sarcina imaginației proprietățile utopice ale realității percepute. Realitatea nu poate fi benefică decât într-un cadru al *speranței*, perspectivă politică care angajează însă imaginația, nu simțul realității.

3. Aforismul, incantația

Acest mod de contemplare a cerului, dezvoltat în cadrele unei formule de *loisir*, își asociază la Creția două forme literare: aforismul și incantația. Între ele, recunoaștem, din nou, separația celor două regimuri ale reprezentării (al reveriei și al realității). Incantația se ilustrează în sfera visului: a lumii colorate. Ea cheamă – în mod repetat – la apariție un peisaj, care se refuză, până la capăt „vederii"; care nu se actualizează, nu se prezentifică. Ceva ce încă nu s-a ivit, dar

[9] Petru Creția, *Oglinzile* (1993), București, Humanitas, 2005.

e chemat să se ivească. Cu toate că tocmai el e peisajul real (dar între el și prezent există ceva incompatibil). Forța incantației nu ține, de fapt, aici de invenția unei realități, de susținerea unei apariții, de eficiența performativului; ci de posibilitatea de a menține în virtual – de fapt de a re-conduce în virtual – ceva ce face deja parte din realitate. Fiindcă, restituită virtualului, culoarea poate sluji principiul speranței, așa cum îl formulase Ernst Bloch, între 1938 și 1959[10]. Culoarea devine astfel politică[11] (vedem aici, încă o dată, capacitatea imaginației de a asuma obiective politice). În *Notă asupra ediției* la *Norii*, Creția formulează astfel funcția pe care o atribuie incantației: „printre nori și despre nori sunt risipite în cartea aceasta multe rostiri poate obscure, unele foarte scurte, care nu sunt altceva decât niște *incantații*, mici vrăji făcute din cuvinte, fragmente răzlețe din marele rit de transfer al sufletului într-o altă zonă" (6). O forță, deci, revoluționară, e delegată unor puteri supranaturale. Implicarea unui ceremonial în proiectul acestei schimbări a lumii e și ea importantă, ca și caracterul repetitiv și insistent al apelării: se conferă astfel durată acestei schimbări care nu trebuie să ajungă la conștiință. Ceea ce Ernst Bloch numea *Absicht* – „vis treaz", Creția numește „stare de univers", insistând pe imposibilitatea de a avea acces la imaginarul acestei stări altfel decât în solitudine („Fiecare e liber să-și trăiască propriile stări de univers", 6), acolo unde cenușiul noros funcționează ca un mod colectiv și comunitar de a percepe cerurile. În locul privirii obișnuite, orientate în sus, și a contemplației pe care obiectul noros însuși o „cheamă", se încearcă aici inventarea unei priviri care să desfacă culorile cerului de vederea lor obișnuită pentru a descoperi posibilitatea lor pornind de la întuneric. Căci ceea ce e „în vedere"[12] nu e în mod necesar și ceea ce e „vizibil".

Există în *Traces* a lui Ernst Bloch[13] o reflecție despre un gest minuscul al vieții cotidiene: cel care doarme, spune Bloch, se așază cu spatele spre cameră, unde ar trebui să aștepte în gol și în întuneric, și se întoarce cu fața spre perete, ca și cum peretele ar avea un întuneric mai luminos, bogat în imagini, în care el s-ar putea angaja, în care s-ar putea refugia, în care ar putea ieși, prin care ar putea pleca, unde ar putea călători. Ceva asemănător mi se pare că se întâmplă în *Norii*, cu invenția acestor culori pornind de la întuneric. E nevoie de o întoarcere a privirii[14], de asocierea ei (prin vis) cu o stare somnambulică a trupului, pentru a vedea în formele fantasmatice noroase niște apariții. Cartea – formulează Creția în aceeași prefață – „nu trebuie gândită ca o structură *coercitivă*, ci mai mult ca un *spațiu aluziv*, de reverberație a unei *emoții elementare, difuze, festive*" (s.n.) (7). Această emoție e strâns legată de ieșirea din istorie: „Este greu de închipuit un om care să nu aibă o anumită relație cu priveliștea cerului. Acest *spectacol*

[10] V. Ernst Bloch, *Le Principe Espérance* (1938, 1947, 1959), traduit en français par Françoise Wuilmart, Paris, Gallimard, 1976-1991.
[11] Pentru relația dintre cromatică și politică, v. cap. despre roșul intens (*Rêves rouges surgis de poussières soulevées*), in Georges Didi-Huberman, *Imaginer, recommencer. Ce qui nous soulève*, Paris, Minuit, 2021 (e-book).
[12] A se vedea în această ordine și titlul lui Radu Petrescu, *Ce se vede* (1979). Sau *În treacăt, văzând, reflectând* (1987) al lui Alexandru George. Sau *Nopțile tovarășilor mei* (1962) al lui Radu Cosașu.
[13] Ernst Bloch, *Traces*, traduit en français par P. Quillet et H. Hildenbrand, Paris, Gallimard, 1968, p. 90.
[14] În *Prefața* pe care o scrie la *Stradă cu sens unic* a lui Walter Benjamin, Christian Ferencz-Flatz traduce în română prin „privitul după colț" perspectiva fenomenologică a lui Ernst Bloch (Christian Ferencz-Flatz, *Prefață. Ghișeu de informații*, in Walter Benjamin, *Stradă cu sens unic* (1928), traducere, prefață și note de Christian Ferencz-Flatz, Cluj-Napoca, Tact, 2014, p. 19).

e străvechi și ecumenic. De aici gândul unei cărți despre nori, și, în general, despre ceea ce se vede și se simte privind *în sus* și *în înalt*, deasupra orașelor și pădurilor, deasupra munților și-a mării, *deasupra istoriei*" (7).

Aforismul corespunde, în schimb, în *Norii*, peisajelor noroase întunecate. El atestă închiderea, uzura, banalitatea, invariabilul, generalitatea, spațiul concentraționar. Creția folosește aforismul ca să vorbească, prin peisajele noroase, despre lumea istorică: își descrie prin el epoca, în atmosfera ei caracteristică, sumbră și pesimistă. Când timpul istoric nu (mai) poate să se schimbe, el antrenează – se pare – într-o stabilizare (constrânsă și constrângătoare) și timpul meteorologic. De unde și istoria, și meteorologia sunt, prin excelență, reprezentate ca regimuri imaginare ale mișcării incontinente, ambele devin aici, unul prin forța celuilalt, regimuri statice.

Acest pesimism și folosirea aforismului pentru a vorbi despre limitele lumii moderne e caracteristică multor gânditori moderniști. În *Minima moralia* lui Adorno găsim această formulare: «Si tant est qu'aujourd'hui le sujet disparaisse, les aphorismes prennent à cœur de «considérer» cela même qui disparaît comme essentiel»[15]. *Stradă cu sens unic* a lui Walter Benjamin e tot o culegere de aforisme, publicată în 1928. Benjamin nu face aici altceva decât să capteze și să capteze, în aforism, istoria sa prezentă la un mod atmosferic. Atenția îi e orientată spre indicii efemeri ai modernității: arhitectura modernistă, reclamele luminoase, cinema-ul (inserează titlurile unor filme ce rulaseră în cinematografele germane cu câțiva ani mai devreme), viața colorată a parcurilor urbane, benzinăriile (care, în sens modern, fuseseră introduse chiar în 1927, etc.)[16]. Culegerea lui de aforisme se prezintă ca un colaj din toate aceste elemente urbane. Strada „cu sens unic", care dă titlul volumului, era tot o invenție a momentului: semnul de circulație tocmai fusese introdus în Germania în 1927[17].

Mi se pare că peisajele cu nori ale lui Creția oferă, într-o abordare filosofică afină celei benjaminiene, tot o „radiografie a prezentului". Cantonarea în gri a cerului cotidian din *Norii* își reproduce, prin aforism, calitatea uniformă și valoarea de generalitate; viața totalitară recunoaște în aforism o formă literară afină. De unde puternica impresie de standardizare pe

[15] Teodor W. Adorno, *Minima moralia. Réflexions sur la vie mutilée* (1951), traduit de l'allemand par Éliane Kaufholz et Jean-René Ladmira, postface de Miguel Abensour, Paris, Pazyot & Rivages, 2001, p. 12.

[16] „Cel mai adesea aceste titluri nu rămân la nivel general, ci vădesc, în plus, ambiția de a capta circumstanțele istorice precise în care cartea a fost scrisă, și anume: Berlinul anilor 1920" (Christian Ferencz-Flatz, *Prefață. Ghișeu de informații*, în Walter Benjamin, *Stradă cu sens unic* (1928), traducere, prefață și note de Christian Ferencz-Flatz, Cluj-Napoca, Tact, 2014, p.

[17] Recenzându-l pe Benjamin, Adorno interpretează astfel acest „sens unic": „Interesul filosofic al lui Benjamin nu se îndreaptă aici nicidecum asupra esențelor anistorice, ci din contră, asupra a ceea ce este în cea mai mare măsură determinat temporal, ireversibil. De aici și titlul: *Stradă cu sens unic*" (Theodor Adorno, „Einleitung zu Benjamins *Schriften*", in *Noten zur Literatur*, apud Christian Ferencz-Flatz, *Prefață. Ghișeu de informații*, p. 14). Benjamin ar fi oscilat, se pare, între două titluri care includeau strada: primul ar fi fost *Stradă cu sens interzis*. Analizând diferența dintre *stradă cu sens unic* și *stradă cu sens interzis*, Christian Ferencz-Flatz vede investirea unor semnificații exact opuse: unul e „semnul pe care îl vede șoferul, în chip de interdicție, când intră pe o stradă cu sens unic în direcția greșită", celălalt e „semnul pe care îl vede atunci când se angajează în singurul sens de circulație permis". „Dacă titlul încifrează într-adevăr, după cum consideră Adorno, un anume raport cu istoria, atunci trecerea de la cea dintâi variantă la cea din urmă capătă o certă semnificație simptomatică, indicând, de fapt, o radicală schimbare de atitudine în raport cu prezentul; pe scurt: acesta nu mai e deplâns ca o situație fără ieșire, ci consimțit ca un drum fără întoarcere" (*Ibidem*).

care o lasă acesta. Spre deosebire de „starea de univers" asociată incantației, rămasă în vagul de dinaintea conștiinței, aforismul trebuie să transmită un mesaj; el e destinat să gestioneze și să formuleze un comportament social corect. Devine, de aceea, inevitabil, un spațiu al constrângerii și al claustrării. Aluzia e exclusă, mesajul formulat nu poate oferi ieșiri, nu poate cauționa forme de evaziune.

Folosindu-se de incantație și de aforism, *Norii* lui Creția permit astfel să se observe dispunerea percepției în două regimuri politice diferite: prin imaginație – asociată incantației, cerurile (colorate) schițează un regim al speranței; prin realitate – asociată aforismului, cerurile (cenușii) definesc un regim descriptiv, marcat de semnele universului concentrațional. Cu vorbele lui Creția: „Tot spuneam când una, când alta, despre nori în general, dar sunt între ei deosebiri uriașe de *chip* și de *sens* și ce au oare în comun, de exemplu, grelele cirezi

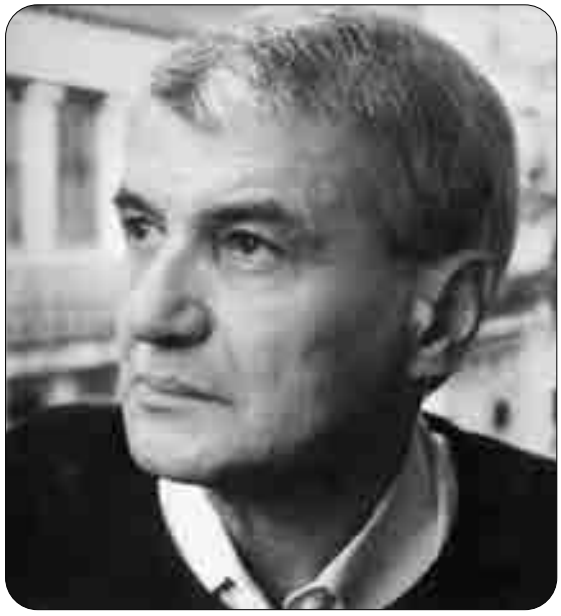

de dihănii negre și informe sau trâmbele despletite de fum care întunecă pulberea sub năvala furtunii cu micul abur de cristal ce înstelează uneori, disparent, înaltele ținuturi întunecat-albastre ale zilelor de vară?" (11-12). ▪

BIBLIOGRAFIE

Adorno, Teodor W., *Minima moralia. Réflexions sur la vie mutilée* (1951), traduit de l'allemand par Éliane Kaufholz et Jean-René Ladmira, postface de Miguel Abensour, Paris, Payot & Rivages, 2001.

Benjamin, Walter, *Stradă cu sens unic* (1928), traducere, prefață și note de Christian Ferencz-Flatz, Cluj-Napoca, Tact, 2014.

Bloch, Ernst, *Traces*, traduit en français par P. Quillet et H. Hildenbrand, Paris, Gallimard, 1968.

Bloch, Ernst, *Le Principe Espérance* (1938, 1947, 1959), traduit en français par Françoise Wuilmart, Paris, Gallimard, 1976-1991.

Creția, Petru, *Norii* (1979), București, Humanitas, 2005.

Creția, Petru, *Oglinzile* (1993), București, Humanitas, 2005.

Jenny, Laurent, *La vie esthétique. Stases et flux*, Paris, Verdier, 2013.

Didi-Huberman, Georges, *Imaginer, recommencer. Ce qui nous soulève*, Paris, Minuit, 2021 (e-book).

Didi-Huberman, Georges, *La Ressemblance par contact. Archéologie, anachronisme et modernité de l'empreinte*, Paris, Minuit, 2008.

Pigeaud, Jackie (dir.), *Nues, Nuées, Nuages*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2010, https://books.openedition.org/pur/38558.

MIHĂIȚĂ STROE
Doctorand, Școala de Studii Avansate a Academiei Române;
Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu", Academia Română
PhD Student, School of Advanced Studies of the Romanian Academy;
"G. Călinescu" Institute for Literary History and Theory, Romanian Academy
e-mail: st.mihaita@gmail.com

De vorbă cu scriitorul Mihail Soare

„Trăiesc pentru următorul poem, pentru următorul eseu, pentru următorul roman și tot așa"

Abstract

Dintre sutele de ciocniri cu manuscrisele din care citeam anual, pe când lucram în redacția editurii Eikon – texte pentru care numele autorului îmi era, pentru moment, irelevant – îmi amintesc precis momentul întâlnirii cu scrisul lui Mihail Soare. Mi-am dorit să nu fie pseudonim sub zodia Romain Gary/Émile Ajar, iar eu să nu fi redescoperit cu entuziasm o roata deja răs-rostogolită. Despre autor n-aveam să aflu mai multe decât ar putea descoperi și cititorul din acest interviu care, după știrea mea, este cel mai amplu dialog „smuls" până la ora actuală acestui scriitor piteștean aflat în a doua jumătate a celei de-a cincea decade de vârstă. Mihail Soare vorbește despre scris și literatură și se face că nu aude întrebările care îi punctează biografia. Ba nu, răspunde și acelora, dar vorbind tot despre scris și literatură, așa cum îi șade bine scriitorului.

Cuvinte-cheie: *Mihail Soare. inteviu*

Of the numerous encounters with the manuscripts I read annually, while working with the Eikon publishing house – texts for which the author's name was, for the moment, irrelevant – I remember precisely the moment of the meeting with Mihail Soare's writing. I wanted it not to be a pseudonym, under the sign of Romain Gary / Émile Ajar, and not to have enthusiastically rediscover an already rolled-up wheel. Even later I would not know more about the author than the reader of this interview could discover here. To my knowledge, is the most extensive dialogue to date "snatched" from this Pitesti. Mihail Soare talks about writing and literature and pretends not to hear the questions that touches his biography. No, he also answers to those, but also talking about writing and literature, how it best suits a writer.

Keywords: *Mihail Soare. inteview*

„Trăiesc pentru următorul poem, pentru următorul eseu, pentru următorul roman și tot așa”

— Domnule Mihail Soare, nici la o răscolire mai extensivă a internetului nu pot fi găsite prea multe date despre dumneavoastră, scriitorul. Majoritatea rezultatelor sunt despre cărțile pe care le-ați scris și, acolo unde apare și autorul lor, tot despre ele vorbește. Vreți să vă canoniți biografii?

— Taman de asta mă și miră invitația pe care mi-o faceți, altfel nespus de onorantă, eu neavând nimic din *background*-ul unui scriitor vedetă, ba dimpotrivă, nu tu sclipiciuri, nu tu liote de lăudători, nu tu vreo apartenență la cine știe ce entitate *care contează* (am auzit adesea această ilustrativă expresie), nimic din ceea ce stârnește îndeobște interesul unui public *specializat* în evaluarea unor asemenea reprezentații. Luând-o de la coadă și glumind, că de-aia avem umor (la cel voluntar mă refer), poate că unii biografi ar merita canonizați, nu canoniți. Aceia care fac din niște neica-nimeni lipsiți de valoare (dacă mai știe cineva ce e aceea), de operă (dar nu și de manoperă), un soi de semizei în fața cărora ar trebui să-și plece plini de umilință țestele toți tânjitorii la gloria literară, paharnici talentați, de altfel, sau cărători de geantă între două crâșme. Citesc (vorba vine) zeci de texte (unii le numesc cronici) în care cel puțin un sfert o reprezintă o biografie de genul *e-jobs* a autorului cărții luate-n cătare, preluată prin copy-paste de la acesta, restul reprezentându-l duium de citate și două-trei idei, cel mai adesea neavând legătură cu volumul împricinatului. Dar ca să nu divagăm și noi, întorcându-mă la *cestiunea* dintâi, pot spune că îmi asum întru totul spusa lui Flaubert, cel care afirma că „omul este nimic, opera e totul.” Altcumva, fiecare rând, fiecare vers, fiecare silabă mă conțin întru totul, opera mea, atâta câtă e până acum, fiind eu cel adevărat, celălalt, pe care-l vedeți mergând cu tramvaiul sau stând într-un colț întunecos de cafenea, fiind altul. Acest mod de deghizare năstrușnică e doar la îndemâna scriitorilor (dar și a nebunilor), ceilalți oameni fiind doar ei și cam atât. Așadar, biografia mea e scrisul meu, și cine vrea să mă cunoască nu are decât să mă citească. Altfel, trăirile personajelor, isprăvile lor, vorbele lor, suferințele lor, iluziile, sunt, orice s-ar zice, mai mult ale autorilor, și așa este și în cazul meu, chiar dacă ele nu s-au petrecut aievea, constituind un soi de biografie ceva mai încifrată (putem să-i spunem și netrăită), știut fiind că scriitorii sunt, cei mai mulți dintre ei, niște anahoreți, posedați de o luciditate aparte, care-i ajută să vadă de după storurile singurătății lor un univers altcumva, inaccesibil celorlalți, nevoiți să-l caute în cărți. Dar această izolare magnifică nu are nimic de-a face cu mizantropia, cum greșit s-ar putea înțelege. Oscar Wilde vorbea undeva despre misterul vizibil, cel arătat tuturor, dar văzut doar de unii, ca fiind cel adevărat, și nu cel invizibil, un adevăr de o frumusețe copleșitoare.

...biografia mea e scrisul meu, și cine vrea să mă cunoască nu are decât să mă citească. Altfel, trăirile personajelor, isprăvile lor, vorbele lor, suferințele lor, iluziile, sunt, orice s-ar zice, mai mult ale autorilor, și așa este și în cazul meu, chiar dacă ele nu s-au petrecut aievea

„De obicei versurile nu prea te întreabă dacă ai sau nu timp de ele”

— La 7 ani de la debutul cu volumul de versuri Înger de prisos *(2007), răstimp în care ați mai publicat două,* Gâlceava mea cu Haydn sau despre Romanța pentru clopot

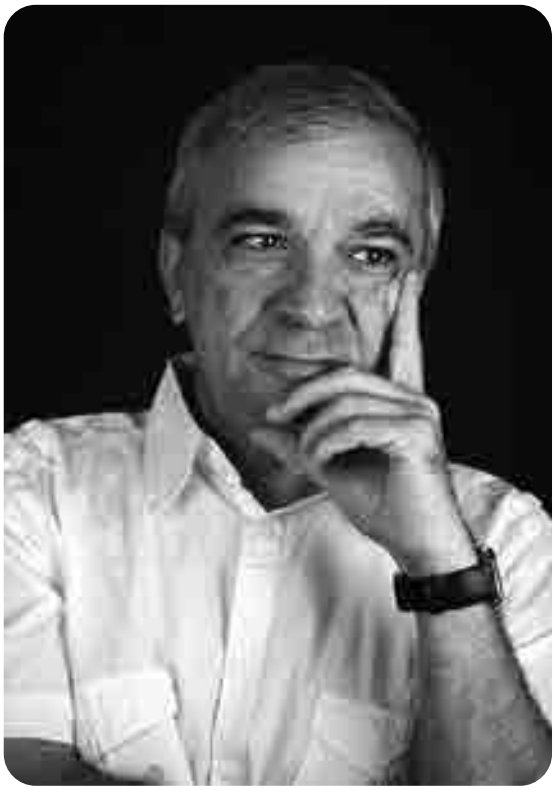

Am socotit cu cale să iau la scărmănat politichia românească, identificând întreprinderea ca pe o obligație a oricărui condeier care mai are, când și când, momente de luciditate, cum pretind că mi se întâmpla/întâmplă și mie. Mai ales că fauna ce populează jungla politică pare a fi alcătuită, majoritar, din personaje aflate dincolo de grănițuirea lumii reale, acolo unde literatura este stăpână. Dar și nebunia, e drept. Astfel că s-au înghesuit să-mi umple paginile [...] înghiontindu-se pentru întâietate, niște personaje greu de imaginat pentru o minte normală

la patru mâini *(2010), și* Eu, Nietzscheanul *(2012) apare un volum de proză, un roman. Și totuși, cum trece poetul de la poezie la proză? Se schimbă ceva în structura lui interioară? Mulți poeți, mai ales în ultimele decenii, traversează (uneori fără să se mai întoarcă) de la poezie la roman. Dumneavoastră unde vă simțiți mai bine și de ce?*

— Că unii dintre poeți nu s-au mai întors la poezie, bine au făcut. Iar aici aș putea să dau cel puțin un exemplu notoriu. Dar n-o fac. Numai că de la o vreme-ncoace există însă și moda trecerii de la proză la poezie, a unora care nu vor ca patrimoniul poetic al umanității să fie văduvit de aportul domniilor lor, și am avut curiozitatea să lecturez câteva astfel de producte tipărite, unele pe bani publici. Revenind: când am scris întâiul paragraf din *Livrescu*, rămas multă vreme și singurul, nu mi-am imaginat că plănuita mea schiță, avansată mai apoi la gradul de povestire, nuvelă, și așa mai departe, avea să ajungă în cele din urmă un roman de trei sute de pagini. Am lucrat sporadic, existând lungi perioade de abandon total, răstimp în care, cu de la ele putere, personajele și-au desenat, profitând de ospitalitatea cu care le găzduiam, inițial cu tușe fine, accentuate ulterior, atât trăsăturile, cât și faptele lor mai puțin obișnuite, abia în ultimele patru-cinci luni de dinaintea publicării dedicându-mă aproape integral, cu inerentele pauze cerute de scrierea unor poezii – de obicei versurile nu prea te întreabă dacă ai sau nu timp de ele –, acestei cărți. Nu mi-am pus niciodată întrebarea unde mă simt mai bine, socotind că nu e treaba mea, când scriu poezie nefăcând altceva decât să dau curs unei chemări sincere, unei porunci de multe ori, aceleași lucru întâmplându-se și atunci când trudesc la vreun volum de proză, de orice fel ar fi. Cum mi se întâmplă și acum. Cu câteva luni în urmă, dacă mă întreba cineva la ce lucrez, aș

fi răspuns fără ezitare: la un roman. Numai că m-am trezit scriind niscai versuri, și cel mai probabil următorul volum publicat va fi de acest fel. Altfel dacă stăm să analizăm cu ochi scrutători opera mea (sper că nu deranjează termenul), indiferent că vorbim despre romane, despre proza scurtă, despre poezie ori chiar despre articolele gazetărești, unele cu accentuat caracter pamfletar, vom observa că ele alcătuiesc un univers literar personal, alăturarea nedăunându-le, ci dimpotrivă. Pentru că ele sunt înrudite, prin lexic, prin alura personajelor, prin stilul scriiturii, se întrepătrund pe alocuri chiar, atmosfera creată încurajând forțarea unor hotare prost păzite. Aș putea spune că toate volumele mele, romane, de poezie, de eseuri, de proză scurtă, au venit firesc, stabilindu-și cu de la ele putere momentul scrierii, după un algoritm tainic, imposibil de explicat prin raționamente lumești.

— Apar, în bibliografia dumneavoastră, două volume de eseuri politice. Cel puțin așa sunt caracterizate ele a fi. Să le considerăm insolite? După o lungă vreme, în care altoirea politicului pe literatură (sau invers) părea că fusese alungată în beneficiul esteticului, iată că ideologia (de gen, corectitudinea politică, cancel culture*...) dă iarăși târcoale. Cum se împacă și în ce ordine sunt gândite de mintea unui scriitor literatura și politica?*

Aș putea spune, fără să glumesc, că n-am avut încotro, în naivitatea mea crezând în adevărul spusei lui *de Santeul*, aceea cu *castigat ridendo mores*[1]. Aiurea, s-or fi îndreptând astfel pe la alții moravurile, deși, dacă ne uităm și prin luxuriantele lor grădini, am rezerve. Așa că am socotit cu cale să iau la scărmănat politichia românească, identificând întreprinderea ca pe o obligație a oricărui condeier care mai are, când și când, momente de luciditate, cum pretind că mi se întâmpla/întâmplă și mie. Mai ales că fauna ce populează jungla politică pare a fi alcătuită, majoritar, din personaje aflate dincolo de grănițuirea lumii reale, acolo unde literatura este stăpână. Dar și nebunia, e drept. Astfel că s-au înghesuit să-mi umple paginile unor articole scrise pe parcursul a vreo patru ani, înghiontindu-se pentru întâietate, niște personaje greu de imaginat pentru o minte normală. Despre amprenta caragialiană, apăsată ca o pecete domnească, purtată cu fudulia prostului desăvârșit prin parlament și prin studiouri de televiziuni, s-a tot scris (acum, mai deloc), fiind cea mai la îndemână trimitere cu putință, însă complexitatea specială a acestei adunături pline de emfază, obligă la o mai atentă uitătură. Dar, cum lăsam să se înțeleagă, am ajuns la trista concluzie că dezvăluirea rezultatelor unei asemenea disecări nu ajută la mai nimic. Pentru că ei se aleg cu *foncțiile*, *joițicile*, *hatârurile* și *peșcheșurile*, iar noi, cel mult, cu sarcasmul. În mod normal ar trebui să mă împăunez că am câștigat toate pariurile ce s-au născut din acele articole (unii le-au botezat eseuri, habar n-am ce sunt), prorocind mai abitir ca o ghicitoare de rit nou, din cele cu pagină de facebook, evenimentele care, printr-un năstrușnic joc al sorții, aveau să se petreacă întocmai. Dar n-o fac, regretând amarnic toate aceste izbânzi. E drept, un editor cu inimă mare (doar că îi trebuie și o pungă pe măsură, în niște vremuri în care scumpete nu mai are valoarea de epitet drăgălaș) și-a pus în gând să reediteze într-un singur volum aceste texte (vedeți, evit să le zic eseuri), adăugându-le și pe cele scrise ulterior apariției celor două volume. Pentru că, recunosc, nu m-am potolit cu una, cu două.

[1] (Lat.) Moravurile se îndreaptă prin râs (n.r.).

— Din 2014 până acum, exceptând anul fatidic al debutului de pandemie (2020), ați publicat anual cel puțin câte un volum. Ce vă motivează în a menține ritmul dacă e să dăm crezare studiilor care prevăd sfârșitul lecturii ca fenomen de masă? În mileniul feedback*-ului, al gratificării instantanee, care sunt recompensele unui scriitor de cursă lungă?*

Nu mi-am pus în gând să scriu un anumit număr de volume, ele au venit așa cum au vrut, fără să mă întrebe, și cum ne-au îngăduit conjuncturile, dacă tot pomenim de 2020, fiind ani în care am publicat două volume, chiar trei, dar cel puțin unul. Altfel, dacă ne uităm în urmă, sunt destui scriitori uriași care au rămas în istoria literaturii mulțumită unei singure cărți, pentru unii dintre aceștia fiind unica apărută antum, de multe ori posteritatea fiind cea care a pus lucrurile în ordine, într-un fel dureros, dar drept, cum numai ea știe să o facă. Ca să nu mai vorbim de cazul cu adevărat special al John Kennedy Toole, al cărui singur roman, „Conjurația imbecililor" a apărut după moartea nefericitului autor, vândut în multe milioane de exemplare și tradus în aproape treizeci de limbi. Pornind de la un citat din opera satirică a lui Jonathan Swift („Când apare un geniu în această lume, el poate fi recunoscut prin faptul că imbecilii se aruncă asupra lui"), romanul pare a fi o reinterpretare a goanei după nimic a lui Don Quijote, unul modern de data asta, în care personajul Ignatius J. Reilly, un soi de pierde-vară pasionat de cultura medievală, visează să scrie o operă memorabilă. Fără a face însă ceva pentru asta. Un roman excepțional, o panoramare a New Orleans-ului anilor șaizeci, o parabolă a disprețului suprem, dacă-mi este permisă formularea, foarte potrivită și vremurilor pe care le trăim, în acest mileniu al *feedback-ului*. Aș putea spune că recompensele unui scriitor de cursă lungă sunt asemănătoare celor ale alergătorului de cursă lungă, făcând trimitere și la insolitul volum[2] al lui Murakami (un puzzle bun de citit în metrou, cu ceva accente *motivaționale*), și țin de ducerea la capăt a unei alergări solitare, ca pretext al unei alte alergări, în cazul meu fără prea multe întrebări legate de aplaudacii aflați la linia de sosire, de felul în care vor recepta truda mea, fără a avea cel mai mic fior de temere că niște hermeneuți zeloși vor încerca să-mi confiște opera, ca într-o mie de alte cazuri, prin intermediul interpretărilor.

„Nu o dată, câte un cititor mai îndrăzneț mi-a mărturisit că, după ce își petrecuse seara citindu-mă, s-a trezit dimineața cu versurile mele"

— V-a fost recunoscută activitatea literară prin mai multe premii notabile[3]. Unele pentru poezie, altele pentru proză. Îmi e mai simplu să întreb un laureat ce părere are despre valoarea premiilor literare de la noi în țară, decât pe unul pentru care, poate, „strugurii sunt acri". Este „împăratul gol" (ca în povestea lui Andersen) sau, dacă nu e chiar așa, ce haine are?

[2] Haruki Murakami, *Autoportretul scriitorului ca alergător de cursă lungă*, traducere de Iuliana Oprina, Editura Polirom, 2007.

[3] Selectiv: Premiul I la Concursul Național de Proză Scurtă „Nicolae Velea", ediția a I, 2017; Premiul I pentru volume publicate în anul 2017 (*Dragoste, pupeze și colaci*), la Concursul Național de literatură „Eminescu la Oravița"; Premiul I la Concursul Național de Poezie „Radu Cârneci", ediția a I-a, 2017; Premiul I la Concursul Național de Proză Scurtă „Nicolae Velea", ediția a II-a, 2018; Premiul Editurii Art Creativ pentru poezie de dragoste – 2018; Premiul Criticii pentru Poezie străină, la Concursul „Verba volant, scripta manent", Italia, 2018; Premiul juriului – Colocviile George Coșbuc – Festivalul Național de Poezie, 2020, pentru volumul *Ars profetica*; Premiul I, secțiunea Poezie – Festivalul internațional de creație „Vrancea literară", 2020, pentru volumul *Ars profetica* (n.r.)

— Drept este, numai că eu vreau să cred că mi-a fost recunoscută valoarea, și nu *activitatea literară*, termen căruia i-aș pune, din motive pe care sunt sigur că le intuiți, ditamai ghilimelele. Apoi, prea puține dintre competițiile de acest fel, indiferent că se numesc festivaluri, concursuri sau mai știu eu cum, se bucură de onorabilitatea generată de criterii și principii strict literare, unele dintre ele, și nu puține, fiind numai niște șușanele, cu învingători dinainte știuți, în baza unor reciprocități, caracteristici ale unei normalități altcumva, adăugând și premiile acordate de unele publicații, dar nu numai, de regulă la sfârșit de an, fără vreo legătură cu performanțele insului în cauză repurtate în domeniul cu pricina. Astfel că nu trebuie să vă mire atunci când se dă un premiu pentru poezie unuia care nici nu prea scrie poezie, iar atunci când o face, o face prost. Firește că am, *off the record*, se înțelege, destule exemple. Există în biografia mea literară niște premii, destul de multe dacă luăm în calcul absența voită pentru o lungă perioadă de la astfel de manifestări, permițându-mi aroganța de-a fi laureat, lucru mai puțin obișnuit, și pentru poezie, și pentru roman, și pentru proză scurtă. Dar am, lucru și mai puțin obișnuit, însă pe deplin motivat din punctul de vedere al unuia ca nelumea, și patru-cinci premii a căror primire ar fi contravenit flagrant zurliilor principii ce-mi călăuzesc existența, vorbe goale la urma urmei, legate de neacceptarea unor compromisuri, de atribuirea unor merite acolo unde e doar pustiu și amatorism, de vecinătăți stânjenitoare, de confiscarea în interes propriu a evenimentelor. Și pot spune că pe acestea, refuzatele, le-aș menționa apăsat în biografia mea literară. Pe celelalte, mai puțin. Nu o dată, câte un cititor mai îndrăzneț mi-a mărturisit că, după ce își petrecuse seara citindu-mă, s-a trezit dimineața cu versurile mele *(anacronice*, de bună

Aș putea spune că recompensele unui scriitor de cursă lungă sunt asemănătoare celor ale alergătorului de cursă lungă [...] și țin de ducerea la capăt a unei alergări solitare, ca pretext al unei alte alergări, în cazul meu fără prea multe întrebări legate de aplaudacii aflați la linia de sosire, de felul în care vor recepta truda mea, fără a avea cel mai mic fior de temere că niște hermeneuți zeloși vor încerca să-mi confișteopera, ca într-o mie de alte cazuri, prin intermediul interpretărilor

seamă cu rimă) pe buze. Ăsta da premiu. Un blogger drag mie, un personaj, de fapt, în toată puterea cuvântului (cuvintelor, mai bine zis), pomenind într-un articol de-al său despre o astfel de ispravă literară scria, iar asta chiar m-a măgulit, că aș merita cu prisosință *Marele premiu pentru bun simț*. Cam asta ar fi despre acest capitol.

— Și Liviu Antonesei, pe animatul său blog, vă suspectează de a fi exagerat de discret. Nu este costisitor acest gen de atitudine mai ales acum, când PR-ul unui autor trece tot mai mult în sarcina lui (din diverse motive și metehne ale „industriei”)? Cunoașteți parabola vindecării slăbănogului de la scăldătoarea Betezda. Trebuie scriitorul să spună „nu am om care să mă arunce în scăldătoare” sau „să-și ia patul său și să umble”?

— Cunosc parabola și cunosc atâția slăbănogi care umblă ca niște zmei prin lumea literară, deși luându-le la puricat operele, ai

putea crede că au nimerit greșit, și că alte lumi ar trebui să-i revendice. Altfel, domnul Antonesei este perfect îndreptățit să mă suspecteze de discreție, și nu e cazul să vă spun că am primit acest reproș în nenumărate rânduri, fără a-mi însuși, însă, mai nimic de dojenile auzite/citite. Am beteșugul unui anormal simț al ridicolului, legitim oarecum, atâta timp cât, vorbind de promovare, granița dintre onorabilitatea unui demers, altfel necesar într-o eră a marketingului feroce, și datul în stambă a devenit subțire ca pânză de păianjen. Astfel că nu cărțile sunt importante, ci tărăboiul din jurul lor, așa zisele lansări, cu cofeturi, cu invitați purtători de papioane, cu șampanie sorbită din pahare de unică folosință, cu felicitări scrâșnite, un tablou demn de un expresionism sadea. Trăim epoca în care nu cititorii trebuie să ajungă la cărți, căutându-le, dorindu-și-le, ci invers, fiind supuși unui autentic asalt informațional, și din pricina uriașei cantități de tipăritură apărute, partea leului aparținând, firește, poeziei, care face dificilă o decelare a *realităților*, *imaginile*, conceptual vorbind, având întâietate. Dacă ar fi să afirm că sunt modest, cum s-a tot spus, n-aș face decât să cad în lațul contrariului, preferând să-mi asum postura unei detașări, sau unei izolări, mai degrabă, departe de zgomote și de furii, în lăuntrul universului meu mărunt, neștiut de ceilalți, straniu până la un punct, acolo unde nu e loc de ipocrizie, unde vrăbiile și pescărușii iau forma îngerilor, unde cuvântul nu e cuvânt, instrument de comunicare, ci de exprimare a singurătății absolute a omului. Întorcându-ne la parabola vindecării slăbănogului, într-o interpretare comună, arvunită contemporaneității sătule de sensuri ascunse, *aruncarea în scăldătoare* nu are nicio treabă cu biserica, fiind expresia reușitei imediate, obținute fără efort, pe spinarea altora, într-o lume în care apa nu e tulburată de îngeri, ci de omul împătimit, fără cuprins lăuntric, cocoțat pe soclurile din chirpici ale necredinței demolatoare de principii, de ierarhii dumnezeite, de normalitate.

— Lirica dumneavoastră este populată cu numeroase referințe din filosofie, muzică, arte plastice. E un arsenal cu care nu doar faceți paradă, ci care se integrează firesc și dezinvolt în discursul dumneavoastră poetic. Ne spuneți câteva nume sau titluri din fiecare, de care, metabolizându-le, simțiți că sunteți apropiat?

— Termenul de discurs presupune prezența unui auditoriu, unui public, la mine este vorba de un monolog, de un excurs, dacă vreți, pe care cititorul și-l însușește ca și când i-ar aparține, regăsindu-se în el. Artele mi-au fost dintotdeauna aproape, și tot ce știu despre ele, mult, puțin, a fost preluat de personajele romanelor și

Dragoste, pupeze și colaci, roman

Ars profetica, versuri

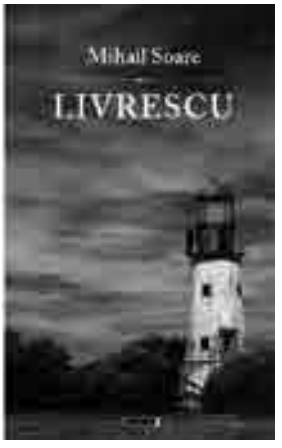

Livrescu, roman

povestirilor scrise, dându-le mai departe celor ce-mi citesc cărțile, pustiind omul din mine de aceste cunoștințe, lăsându-l o carcasă goală, un reper biologic, nimic mai mult, și același lucru e valabil și în cazul versurilor. Numai că aici personajul care mi-a parazitat cunoașterea sunt eu însumi, o dedublare nimerită, dacă-mi este permis, *pessoană*, să zicem, un hatâr care i se face oricărui condeier, acela de-a fi altcineva, un altcineva cu mult mai adevărat, neîndatorat vreunor norme ce obligă la ipocrizie. De filozofat, filozofăm cu toții, și adeseori i se dă termenului o tentă ironică, cu toate că dragostea de înțelepciune pare să se fi împuținat de la o vreme încoace, dându-i-se brânci de către o rudă vitregă, căreia i se spune literatură motivațională, o culegere de sentințe facile, nemestecate, taman bune de tatuat pe abdomenele lucrate la sală sau de imprimat pe tricouri. Însă știința filozofiei este altceva, numai că în zilele noastre, ea nu mai e parte a vieții obișnuite, a cetății, a agorei, ca pe vremea lui Socrate, luând forma unei literaturi foarte specializate, abstractizate, puțin la îndemâna publicului larg, scrisă mai mult pentru satisfacerea propriilor nevoi ale celor ce se îndeletnicesc cu asta, dacă nu cumva pentru împlinirea unor orgolii firoscoase. Prezența filozofiei în scrierile mele înseamnă, într-un fel, revenirea la vremea ei dintâi, la idealul antic, la Socrate (pentru că tot l-am pomenit), cel care, într-un memorabil dialog purtat cu doi dintre discipolii săi, își încheia astfel întrebările ineditului său chestionar: „Oare nu aceasta e filozofia, o stăruitoare pregătire pentru moarte?“ În scrierile mele, moartea, acolo unde nu e „doar o trecere”, este o chestiune ce ține de reușita sau nereușita acestui fapt, fiind ba opera majoră a unui destin de râmă, ziua în care ești eroul cadalâcului, eclipsându-l și pe popă, și pe primar, și pe milițian, ba personajul ce-și ia tălpășița taman când celorlalți numai asta le lipsea, ba o farsă pusă la cale de niște pișicheri bătrâni și fără minte, gata să răstoarne cu glumele lor deșucheate întregul eșafodaj tragic al existenței.

„Literatura este (și) armonie”

— *În ce măsură vă reprezintă, ca poet, antologia de poeme* Scripturalia*, care în curând va apărea în a doua ediție? V-am spus în alte rânduri că mi se pare atipic de omogenă pentru o culegere de versuri surprinzând o fereastră așa de mare de ani (și volume). Este ea o declarație, un manifest?*

— Glumind, dar numai pe jumătate, acest dialog (termenul de interviu îmi repugnă, din motive evidente, care țin de structura mea defectă) este, mai degrabă, un

Tălmăciri politicale, eseuri politice

Scriptuarial, versuri

Livrescu, roman

În scrierile mele, moartea, acolo unde nu e „doar o trecere", este o chestiune ce ține de reușita sau nereușita acestui fapt, fiind ba opera majoră a unui destin de râmă, ziua în care ești eroul cadalâcului, eclipsându-l și pe popă, și pe primar, și pe milițian, ba personajul ce-și ia tălpășița taman când celorlalți numai asta le lipsea, ba o farsă pusă la cale de niște pișicheri bătrâni și fără minte, gata să răstoarne cu glumele lor deșucheate întregul eșafodaj tragic al existenței

manifest. *Scripturalia* e o carte importantă pentru mine, cuprinzând, întreaga operă poetică scrisă și publicată între 2007 și 2020, adunată într-un format puțin obișnuit pentru astfel de apariții, 200 x 245 mm, cu peste două sute de poeme și mai mult de trei sute de pagini, această a doua ediție aducând și un consistent dosar critic, mulțumită cronicilor unor literați dragi mie: Vianu Mureșan (autorul prefeței), Mircea Bârsilă, Șerban Codrin, Emil Lungeanu și Mihăiță Stroe. Beneficiind pe mai departe de însoțirea fericită a unui CD conținând optsprezece poeme în lectura actorilor Maia Morgenstern și Claudiu Istodor, care m-au onorat alăturându-mi-se. Nu știam nici măcar eu ce va fi după *Scripturalia*, nefiindu-mi prea limpede la vremea publicării, dacă va fi pustiire poetică, dacă nu, abia mai apoi, după ce m-am trezit luat târâș (iar când spun asta am în minte imaginea unui călăreț de rodeo, rămas cu piciorul agățat în scara șeii, lovind cu țeasta pământul, în timp ce bidiviul aleargă) de niște versuri, constatând că, pe lângă altele, mai e și poezie. Cred că omogenitatea este una din calitățile necesare oricărei cărți, chiar și uneia de tipul celei despre care vorbim, pentru ca bietul cititor să nu aibă sentimentul dat de un *montaigne rousse* aflat în mișcare, cu toate că, obligatoriu și inevitabil, cuprinde poeme scrise în perioade diferite, decisivă în acest sens fiind selecția făcută. Pentru că literatura este (și) armonie. Wordsworth era de părere că poezia provine din emoție retrăită în calmă singurătate, ceea ce înseamnă că îndurăm, deopotrivă, fericirea sau durerea, prelucrate în așa fel încât să se transforme în opere literare, adăugând la spusele ilustrului predecesor faptul că prin receptarea de către un cititor compatibil se creează un soi de legătură specială, de frățietate în ale bucuriei și suferinței.

— Cărei generații vă revendicați sau ce patroni spirituali aveți în literatura noastră? Se mai poate vorbi de generații? Dar de un sincronism cu ce se întâmplă peste granițe, dat fiind că numeroase volume ale autorilor de prestigiu ajung să se lanseze aproape simultan în mai multe limbi?

— Sunt al nimănui, aș putea spune, așa cum sunt al tuturor. Al tuturor celor pe care i-am citit din copilărie încoace, fără a mă simți îndatorat peste măsură cuiva anume, chiar dacă literatura e socotită de unii drept o culegere uriașă de déjà-vu-uri, de teme rescrise, fiind explicabil și scuzabil totodată, atâta vreme cât de la primii făuritori ai cuvântului scris până astăzi, omul, cu tot ce gravitează în jurul lui, chiar și cu (ne)recunoscuta efemeritate de gâză, este buricul pământului. Lucru valabil pentru toate artele, de la rafinații freschiști ai Altamirei și Lascaux-ului, dacă vreți, de la suflătorii în flautele de os, vechi de vreo patruzeci și trei de mii de ani, găsite în peștera Geissenkloesterle din Germania. Fiind un anahoret trăitor departe de efervescența de șpriț oțetit a marii literaturi, care pe mine nu mă mai încăpea, n-am nicio legătură cu vreo generație anume, literar vorbind, adăugând că atât de utilizatele criterii de felul acesta, altfel comode ca o pereche de încălțări cu două numere mai mari, îmi displac profund. Biologic, firește că am, dar acest fapt nu mi se poate reproșa, cum nici merite nu-mi pot aroga din el. Sincronismul despre care pomeniți nu face decât să confirme teoria lovinesciană cu vârf și îndesat, într-o epocă a dominației absolute a fenomenalei viteze de propagare a informației, spre o nivelare nu foarte înaltă, ce aduce cu purtarea acelorași haine de firmă la Bolinitin, la Buenos Aires ori la Paris, lăsându-le muritoare de foame pe croitoresele noastre.

— V-ați gândit vreodată că ați putea cădea în capcana autoplagierii? Sau v-a trecut vreodată prin minte că puteți derapa spre păcatul grafomaniei, așa cum sfinții sunt tot timpul neliniștiți și nesiguri de mântuirea lor?

— V-aș răspunde apelând la spusele/scrisele altora. Citându-l pe Borges, care opina că un scriitor începe prin a descrie un regat de castele și de cai, dar sfârșește prin a trasa conturul propriului său chip. Și cum hotarele măruntei ființe umane sunt, împotriva părerilor tuturor dricarilor de pe glob, infinite, nici a mea nu face excepție de la această regulă nescrisă (ori mult prea scrisă, nu mai știu), și cum modelele au, în general, și alte treburi ori se mișcă în poză, scriu aproape numai despre mine (cum remarca și domnul academician Eugen Simion în onoranta cronică a domniei sale dedicată *Scripturaliei*). Și o fac în fel și chip, fără a cădea în capcana autoplagierii, socotind că am suficientă trecere la ceilalți *eu* ai mei, încât să-i fac să scrie altcumva decât o fac eu. Dacă grafomania este totuna cu rostul aflat, pot afirma cu tărie cațavenciană: „da, voi grafomania cu orice preț!” Altfel, trăiesc pentru următorul poem, pentru următorul eseu, pentru următorul roman și tot așa.

— B. Fundoianu spunea că stilul este sintaxa. La dumneavoastră este și registrul vocabularului. În ce direcții credeți că mai poate fi întinsă ecuația stilului? Cuvintele mai rare, livrești, specializate s-au lipit pur și simplu de dumneavoastră sau le-ați domesticit cu creionul în mână?

— La una din puținele lansări proprii (sună de parcă eu însumi aș fi fost *obiectul* lansării) s-a iscat, din pricina dorinței de categorisire, de înghesuire în niște tipare tocite, o aprinsă și productivă dispută între niște onorabili vorbitori, fiecare venit acolo cu prejudecățile sale, estompate misterios pe parcursul întâlnirii. Și după ce am fost plimbat prin toate matrițele știute din cărți, negăsindu-se o formă care să li se pară, totuși,

potrivită, aceștia au ajuns la formulări de-a dreptul originale, două dintre ele fiind pe linia întrebării dumneavoastră. Astfel că mi s-a zis de la obraz că sunt *lexicalist*, ba chiar *stilist*. Nu mi-am pus nici problema asta, a stilului (și câte mi-or mai fi scăpat!...), dar i-aș da dreptate, cu umilință și deferență, lui Jonathan Swift, care a caracterizat teribil de succint un atât de vast ansamblu de procedee și mijloace de exprimare: „Cuvintele potrivite în locurile potrivite, aceasta este adevărata definiție a stilului". Nici Raymond Chandler nu zicea rău: „Cel mai durabil lucru scris este stilul, și stilul este cea mai valoroasă investiție pe care un scriitor o poate face cu timpul său." Un prieten blogger (vedeți, tot blogger, criticii au avut mai mereu altceva mai bun de făcut când a fost vorba de mine) a scris, într-un text însoțitor al primului volum al *Tălmăcirilor politicale*, că am atâtea cuvinte în proprietate („și are o proprietate nemăsurată", era de părere el), încât par a fi „ditamai moșierul". Consider însă că mi se dă prea multă importanță în contextul de față, deoarece eu cred că ele, cuvintele, mă au pe mine, și nu invers. Mai multe nu știu, cuvintele mele fac parte din mine, sunt carnea mea cea adevărată, sunt sângele meu, sunt mintea mea, sunt eu cel prea puțin aflat. Că unii acreditează ideea că poți face literatură cu o sută cincizeci de cuvinte (nu pot ocoli trimiterea, al naibii de sugestivă aici, la excepționala emisiune al lui Carol Mălinescu, din fiecare dimineață, „O sută cincizeci de cuvinte despre cei ce nu cuvântă!" – sic!), aceleași folosite la târguieli ori la o bârfă cu vecina, așa cum o acreditează și pe aceea că nu-ți trebuie cine știe ce IQ pentru a scrie, îi privește.

— *Dintr-un interviu video din 2018 aflăm de un „debut de dinaintea debutului". Când ați debutat,* de facto*, și cum? Cu ce ați umplut acest hiatus, până la mijlocul anilor 2000? De ce nu ați continuat după „primul debut" și de ce v-ați întors?*

— Aici n-am încotro, și va trebui să desprăfuiesc un picuț cufărul cu amintiri. Se înțelege că am început, ca tot românul, cu poezie. Dar nu-mi cereți să vă spun cum sunau acele versuri, pentru că habar nu mai am, dovadă că a fost un moft care mi-a trecut relativ repede, chiar dacă una din revistele pentru copii și tineret de pe atunci a catadicsit să-mi publice vreo trei-patru producte, făcându-mă un soi de vedetă printre cei de seama mea. Apoi am trecut, nitam-nisam, la proză și am adunat în niște vacanțe furate bătutului mingii câteva maculatoare de povestioare, destul de ciudate pentru gustul comun al acelor vremuri glorioase. Cum nu făceam parte din niciun cenaclu (obicei de care nu m-am dezbărat până astăzi) și neavând pe nimeni care să-mi spună cum merg treburile

Mireasa mecanică, roman

Moaștele și alte povestiri, povestiri

Frizerul, cu viața și morțile lui, povestiri

în domeniu, am apelat la un coleg al cărui tată era mare mahăr pe la Județeana de Partid, cu gândul că musai trebuia să cunoască omul pe cineva la o editură. După vreo săptămână, omul, de bună credință, mi-a returnat manuscrisul, transmițându-mi implacabilul verdict: „Nțțț, nu trece de consiliu[4].”

Aș putea afirma că în acest hiatus aparent inexplicabil pentru un individ (parcă l-aș folosi pe *ins*, mai degrabă îmi place substantivul acesta, e mai sugestiv, mai neantizant) cu astfel de aplecări nesănătoase, n-am făcut altceva decât să adun ceva materie primă pentru ce avea să urmeze. Am continuat să trăiesc, adică.

M-am întors pentru că eram așteptat, simplu, și pentru că am constatat că literatura este (și nu spun vorbă mare) pentru mine o necesitate.

— Cum vede un scriitor român contemporan literatura de după anul 2000? Aveți maeștri, prieteni sau scriitori pe care îi prețuiți de la distanță?

— Fiind contemporan cu mine însumi (un anacronic urâcios, așadar) nu știu ce să vă spun, dacă așteptați, cumva, o analiză pertinentă, cvasiexhaustivă, a fenomenului, limitându-mă la a vă declara că o văd așa cum e: cu bune, și cu rele. N-am maeștri, dar nu știu din ce pricină, prieteni cât să-i numeri pe degetele unei mâini de tâmplar neatent, însă am destui confrați pe care îi admir în tăcere, de la distanță, pe unii pentru delicatețea lor îngerească, pentru felul în care se poartă, iar pe alții pentru talent.

„Poezia trăiește cu handicapul unei grănițuiri nedrepte”

— Nu e un secret că tinerii, azi, preferă literatura străină. Marketingul ei e cu siguranță mai bun, dar escalele noastre tot mai rar vizează opere românești. E vina cuiva? Marile edituri, procentual, promovează mai mult literatură pe care o putem găsi, aceeași, pe rafturile librăriilor din Londra, Paris, New York și, poate, Cape Town, Beijing, Moscova sau Adelaide. Dumneavoastră pe care o preferați? Ce autori străini căutați și (de ce nu) au ei niciun echivalent în limba noastră?

— N-am avut niciodată o listă de cumpărături, întocmită inginerește, după criterii infailibile, în ceea ce privește cărțile, și nu am nici acum, orientându-mă în funcție de anumite compatibilități, în funcție de fler chiar, și, lucru mai rar, după felul în care arată, din punct de vedere estetic, coperta. Zicându-mi, cu regretul aferent, că în felul acesta am ratat o mulțime de apariții excelente, pentru mine cartea fiind și un obiect de artă, acest aspect trecând, din nefericire, atât pentru edituri, cât și pentru autori, în plan secund. Pesemne că am cam rămas în urmă cu lecturarea scriitorilor în vogă, deși nu-mi permit, asemenea lui Borges, să nu citesc literatura epocii, poate și din cauza supralicitării unora dintre ei, iar aici marketing-ul deșănțat e de vină, poate și din cauza unor traduceri nereușite (fără a cunoaște limba din care provin, un condeier versat simte unde ar fi fost nevoie de o altfel de tălmăcire), și nici alegeri care țin de originea autorilor nu fac. Oricum, în materie de poezie, termenul de traducere este impropriu, cel de tălmăcire, în înțelesul reinterpretării operei respective într-o altă limbă, de rescriere, cu toate particularitățile subtilităților de limbaj, lăsând la o parte miezul mesajului autorului, care este obligatoriu. Un traducător de poezie, îndeosebi de poezie cu rimă (pentru că la cealaltă se bagă și fătucile cu picioare lungi, din birourile notariale), trebuie să fie și poet

[4] consiliul de cenzură, desigur

(dar nu unul de duzină), și cum aceștia sunt la fel de numeroși ca exemplarele de tigru alb, poezia trăiește cu handicapul unei grănițuiri nedrepte.

— Acele caiete care circulau (poate mai circulă și azi) prin școala generală, numite oracole, aveau înspre final o astfel de cerință: La ce întrebare ai fi vrut să mai răspunzi? *Dumneavoastră, Domnule Soare, aveți vreun răspuns la care n-ați găsit o întrebare?*

— Păi, în mod curent se pun două întrebări, referitoare la ce are în sertar domnul autor, și dacă literatura are vreo treabă cu fericirea. Socotind că deja mi-au fost adresate, mi-aș îngădui următoarele răspunsuri:

a. Glumind (și tot pe jumătate), v-aș putea întreba, la rându-mi: în afară de pistol? Nu știu cum, dar dacă ne uităm în istoria literaturii mondiale, vom găsi o grămadă de scriitori care în sertar, în afara obligatoriilor manuscrise chiar au ținut câte-un revolver, iar unii dintre ei, atinși de o luciditate de care niște inși cu capul în nori n-ar fi fost în veci bănuiți, l-au și folosit. Altfel, cum mă știți ca pe unul care nu aruncă buzduganul viitoarelor sale cărți, chiar dacă sunt la gura tiparniței, nu divulg nimic. Ce va fi, vom vedea.

b. Ca să răspund mulțumitor acestei prea delicate întrebări, ar trebui să și știu ce e fericirea. Ori să fi cunoscut, deopotrivă, atât Raiul, cu haitele lui nesfârșite de câini cu covrigi în coadă, cât și Iadul, unde, între noi fie vorba, nu e loc de așa multă plictiseală. Oricum, acceptând ideea că există, și dacă ar fi să țină așa, ca ploile din Macondo, veacuri întregi, mie, unul, mi s-ar lua ca de mere pădurețe. Opusul ei, suferința, e un adevărat dar (și dat) din perspectiva unui creator, sculptor, poet, pictor sau ce-o fi el. Ce-ar fi fost, de pildă, van Gogh, dacă fericirea asta pământeană ar fi pus stăpânire pe el, târându-l prin laptele și mierea curgând cu nemiluita din sânii planturoși ai unei ursite cu aer de matroană de lupanar din Amsterdam? Vă spun eu, care le știu pe toate: un funcționar bancar scorțos, fumător de trabuc și băutor de bere neagră sau vreun prosper proprietar de măcelării, ce-ar fi murit doborât de podagră. ▪

Aprilie 2022

Volume publicate de Mihail Soare: *Înger de prisos* – versuri, Editura Tiparg, 2007; *Gâlceava mea cu Haydn sau despre Romanța pentru clopot la patru mâini* – versuri, Editura Brumar, 2010; *Eu, Nietzscheanul* – versuri, Editura Rawex Coms, 2012; *Livrescu* – roman, Editura Self Publishing, 2014; *Sfântul Cutare Poetul* – versuri, Editura Betta, 2015; *Tălmăciri politicale (volumul 1)* – eseuri politice, Editura Betta, 2015; *Zavera îngerilor* (cu subtitlul „trei mii și ceva de zile și nopți de poezie") – versuri, antologie de autor, Editura Betta, 2016; *Tălmăciri politicale (volumul 2)* – eseuri politice, Editura Betta, 2016; *Iubirea ca o sârmă ghimpată* – versuri, Editura Betta, 2016; *Dragoste, pupeze și colaci* – roman, Editura Betta, 2017; *Moaștele și alte povestiri* – proză scurtă, Editura Eikon, 2018; *Inflexiuni, eseuri și note de lectură* – Editura Hoffman, 2019; *Livrescu* – roman, ediția a II a, Editura Eikon, 2019; *Ars profetica* – versuri, Editura Eikon, 2019; *Scripturalia* – versuri, editura Eikon, 2021, cu un CD însoțitor conținând versuri în lectura actorilor Maia Morgenstern și Claudiu Istodor; *Mireasa mecanică* – roman, editura Eikon, 2021; *Frizerul, cu viața și morțile lui* – povestiri, editura Hoffman, 2022.

NAPOLEON POP
Institutul Național de Cercetări Economice „Costin C. Kirițescu", Academia Română
"Costin C. Kirițescu" National Institute for Economic Research, Romanian Academy
e-mail: napoleon_pop@yahoo.com

VALERIU IOAN-FRANC
Institutul Național de Cercetări Economice „Costin C. Kirițescu", Academia Română
"Costin C. Kirițescu" National Institute for Economic Research, Romanian Academy
e-mail: cide90@gmail.com

Un divorț prelungit
între economiști și politicieni

Abstract

În lumea academică se spune că divorțul dintre economiști și politicieni a devenit vizibil cu prilejul crizei financiare începute în 2008, când economiștilor li s-a reproșat incapacitatea de a fi prevăzut criza, pe de o parte, și lentoarea cu care ar fi fost însoțite deciziile de asanare a crizei, care trebuiau propuse cu ceva rapiditate de către politic, într-o situație de urgență, de colaps financiar, pe de altă parte. Divorțul în sine durează, de fapt, de mult timp, relația fiind degradată treptat din multe alte motive. Pe fond, există (1) o elită de economiști laureați Nobel, deci cu o pregătire permanentă și cu aplicație spre cercetări și rezultate demne de luat în seamă, și (2) o clasă politică posesoare a unei calități profesionale în decădere cvasiconstantă. Constatare îngrijorătoare, faptul fiind recunoscut public. Secolul XXI, care marchează, culmea, cel mai mare avânt tehnologic al celei de a patra revoluții industriale, a debutat cu avataruri apărute parcă din neant. Și, totuși, acest secol început cu multe speranțe, ne pune în fața unui alt declic de rupere a științei de practică. Fenomenul la care referim în studiul de față este doar o părticică din ceea ce ar trebui să fie colaborarea între politicieni și știință în general, dar specificitatea divorțului la care referim în acest eseu este faptul că el se accentuează.

Cuvinte-cheie: *economie, politică, criză, știință*

The academic world says that the divorce between economists and politicians became visible during the financial crisis that began in 2008, when the economists were criticised for failing to preview the crisis, on the one hand, and, on the other hand, for the slowness in accompanying the solutions to remedy the crisis which should have been suggested by the politicians in an emergency situation, of financial collapse. The divorce itself has been lasting for a long time with the relationship deteriorating for many other reasons. In the background there is (1) an elite of Nobel prize winning economists with permanent training and inclination towards research and results worthy of consideration, and (2) a political class in a quasi-constant professional decline. It is a worrying fact, also publicly acknowledged. The 21st century, which marks the greatest technological advance of the

fourth industrial revolution, started with avatars coming seemingly from nowhere. Yet, this century which began with so much hope, brings us in the face of yet another break between science and practice.
The phenomenon we refer to in the current study is just a small part of what it should have been the collaboration between politicians and science in general, but the specifics of the divorce we approach in this essay is the fact that it deepens.

Keywords: *economy, politics, crisis, science*

„Viața este în așa fel concepută, încât nu poți fi niciodată sigur de nimic, nici de evenimente, nici de oameni: uneori se vor gândi la tine, dar cel mai adesea te vor uita. Deci, dacă nu instalezi ceva stabil în interiorul tău, vei fi permanent zguduit, dezorientat."
Omraam Mikhaël Aïvanhov

În opinia noastră, impasul colaborării politic-specialiști, în sensul cel mai larg al cuvântului, lasă în societate răni adânci, greu de cicatrizat. Explicația este simplă, dar și curioasă. Politicul pune impasul pe lipsa de resurse financiare, efectul fiind răsfrânt tot în economie și performanța ei în materie de finanțe, de care politicul este primul responsabil. Minți care au uitat care sunt atribuțiile statului, date de cetățean acestuia, au subfinanțat, treptat-treptat, domeniile pe care trebuiau să le gestioneze în mod obligatoriu și prioritar. S-au mai adăugat fondurile structurale europene – interpretate total eronat ca fiind ceva fără de care nu se mai poate trăi -, dar care au transformat guvernele perindate în cel mai bogat agent economic, intercorelat adânc în afaceri. Se uită resursa „bugetului de stat" (oare?) pe care noi am susținut-o și am crezut că guvernele o reglementează și o controlează. De tranzacții ar trebui să se ocupe, prin licitații corecte, companii de stat și firme private. Celebrele licitații cu destinație au devenit un alt exercițiu de rupere a specificațiilor tehnice de știință, dar s-au mulat foarte bine tocmai pe lipsa de știință și de cunoștințe a câștigătorilor competiției politice, ca rezultat al unor procese interminabile în justiție și cu investiții mult întârziate sau absente în fondul lor.

Cum s-a ajuns aici se explică prin *schimbarea rolului clasei politice*, din *promovarea intereselor naționale*, în *promovarea intereselor de grup*. Consecința, care ne biciuiește pe toți, este corupția endemică, declarată – culmea! – cu emfază tocmai de politicieni corupți, situație în care economiștii se retrag în cochilia propriilor laboratoare, pentru propria lor siguranță. I s-a creat astfel României, ca Stat Membru al UE (SM), cu mare plăcere bănuim, din partea unora sau altora din politicienii aflați în exercițiul mandatelor vremelnice deținute, o imagine coșmarescă. Ei *nu vorbesc de persoane corupte în România*, ci de *România ca fiind o țară coruptă în totalitate*, ceea ce este o mare jignire adusă, cel puțin, economiștilor români. Cum poți să duci corupția la nivelul unei întregi populații a unei țări, cu pături sociale de milioane de oameni cu cele mai mici venituri din UE, când un obiectiv al acesteia este (al UE, adică, să mai credem?), prosperitatea cetățenilor ei? Da, putem vorbi de o anumită categorie de cetățeni, politicieni care, ajunși unde sunt, nu fac

decât să își reîntoarcă înzecit contribuția pecuniară pentru a deveni și/sau rămâne politicieni.

Dar, cum am putea accepta ieșirile publice cu privire la România, dacă nu ar exista obediența de care dăm dovadă, în mai toate forumurile UE, prin concetățenii noștri, pentru care am cheltuit spre a-i alege să ne reprezinte. Am repetat mereu că România participă doar la consensul stabilit de cei puternici din cadrul UE, ca să ne păstrăm exprimarea academică, și nu cea biologică a spatelui mereu încovoiat.

Fenomenul divorțului economiști-politicieni este pretutindeni, inclusiv în lumea dezvoltată, cu consecințe dezastruoase. *Cauzele* lui *frizează ceea ce este rațional, coerent, predictibil, preventiv, stabilizator în mix-ul de politici publice* aflate în sarcina politicienilor ajunși la putere. România nu face excepție, dacă privim la performanțele ei economice, în cele trei decenii de economie de piață. Constatarea, în egală măsură, a economiștilor și a politicienilor, este că lipsa de viziune pentru dezvoltarea țării pe termen lung ne-a adus unde suntem, codașii Europei. *Nu avem nici în prezent o strategie* care, printr-o singură frază, să spună *ce se dorește a se face în această țară*! Gluma „*avem o țară, ce facem cu ea?!*" rămâne validă.

1. Abordarea urgențelor determinate de riscuri, interne sau exogene, induce impresia unei treceri cu o prea mare ușurință și iresponsabilitate a politicului „pe lângă" ele. Lipsa de preocupare totală pentru pregătirea țării pentru un nou val, al patrulea de exemplu, al pandemiei frizează absurdul. Decorelările structurale dintre politicile publice din domeniu au pus în contradictoriu obiectivele urmărite, iar lăsarea necontrolată a evoluțiilor unor fenomene, excluzând specialiștii, până în faza unor osificări greu de distrus, a devenit o obișnuință păgubitoare. O culme a acestui comportament, ca un alt exemplu, este focalizarea succesului politic pe creșterea economică din anul 2021, într-adevăr un miracol după cea din anul 2020, dar nu face nicio legătură cu cauzele reale ale acestuia. Baza joasă de la care s-a pornit, lăsată de anul pandemic 2020 și evoluțiile colaterale, de natură să destabilizeze macroeconomic țara, țintind în puterea de cumpărarea a monedei naționale, pare economiștilor ceva insuportabil, lovind în inteligența lor. Dar farsa este preluată și de media prozelită și partizană, sub beneficiul unor succese fără fond, adică fără susținere.

România are o creștere economică slab susținută de stimulentele fiscale aflate în sarcina guvernării, chiar dacă de la Bruxelles și Frankfurt vin alte indicații, recomandări și suspendări de reguli constrângătoare. Se pune pe primul loc recunoașterea unui

„Consecința, care ne biciuiește pe toți, este corupția endemică, declarată – culmea! – cu emfază tocmai de politicieni corupți, situație în care economiștii se retrag în cochilia propriilor laboratoare, pentru propria lor siguranță. I s-a creat astfel României, ca Stat Membru al UE (SM), cu mare plăcere bănuim, din partea unora sau altora din politicienii aflați în exercițiul mandatelor vremelnice deținute, o imagine coșmarescă. Ei nu vorbesc de persoane corupte în România*, ci de* România ca fiind o țară coruptă în totalitate*, ceea ce este o mare jignire adusă, cel puțin, economiștilor români"*

istoric care ne-a dus în procedura de deficit excesiv, care putea fi evitat din vreme, reflectând – în fapt – sărăcirea prezentă a populației. Creșterea economică este bazată pe reluarea inițiativei private și a consumului privat agregat, acesta din urmă pe baza economisirilor din anul 2020, pe cale să se epuizeze însă. Problema care dă frisoane este inflația, venită din condițiile ofertei naționale, problemă deja veche, în condițiile în care restructurarea economică a constat în subțierea și demolarea ei, exact în sectoarele care produceau ce era mai necesar pentru consumul populației. Situația sectorului agricol, de pildă, cu performanțe în valoarea adăugată în scădere, rămâne tributară unui sold comercial negativ, în stare să prevestească foametea în această țară!

Singura acțiune guvernamentală „stimulatoare" a fost înghețarea veniturile din salarii și pensii, precum și a altor alocații, fiind omise efectele colaterale mult prea negative ale acestei creșteri economice, privite unidimensional. Actul respectiv a fost însoțit de numeroase intenții de așa-zise îmbunătățiri ale sistemului de remunerații și pensii, prin idei multiple și incoerente, cu soluții posibile schimbate de la o zi la alta, fără noimă, dar și necorelate cu alte politici. Probabil unicul scop a fost inducerea unei panici generalizate, întreținută de nelipsirea subiectului, zi de zi, pe posturile de televiziune, făcând impresia unui joc bine coordonat pentru a-i sări cetățeanului inima din piept. Acest tip nou de austeritate, nedeclarat, a dus la cel mai mare deficit guvernamental din rândul SM ale UE. Fără stimularea ofertei naționale, creșterea economică mereu privită ca ultima prioritate politică, dar și mereu neonorată, contribuie, de fapt, la dinamica altor state. Ca urmare, se importă masiv în lipsa oricărui sprijin guvernamental (nu există o politică industrială, nu este susținută agricultura!), ajutând creșterea economică a statelor care exportă lunar, în lipsa ofertei naționale, cu efectul adâncirii deficitului comercial și de cont curent, dar și al creșterii la circa 50% a datoriei publice a țării în PIB. Datoria publică directă a fost, în primele nouă luni ale anului 2021, de 59,1 miliarde euro. Dacă se au în vedere și deficitele de cont curent și cel comercial, economiștii explică, pe bună dreptate, că, *în loc de relansare*, avem o *politică de supraviețuire*.

Utilizarea masivă a spațiului datoriei publice, fără nicio explicație clară a destinațiilor îndatorării publice (deja la limita a 50% din PIB), nu numai că nu a permis îmbunătățirea stării sociale, dar nu lasă în urmă nicio investiție care să asigure dezvoltarea și restructurarea economică pe termen lung, pentru a spune că efectele ei ajung și în buzunarul cetățeanului. Mai trebuie adăugată inflația bătând noi recorduri în țara noastră, provocată, în prezent, mai puțin de pandemie, cât de lipsa unui concept național propriu privind abordarea liberalizării prețurilor la energie, într-o țară cu 40% din populație la limita sărăciei și excluziunii sociale. S-a tăiat și apoi s-a măsurat, cu artificii temporare ale căror costuri se vor vedea curând și care se vor răsfrânge tot asupra celor vulnerabili. Liberalizarea prețurilor la energie a fost un alt concept preluat mecanic de cel impus în și de UE, fără nicio reacție de poziționare a celor trimiși de noi să ne reprezinte, în raport cu realitățile din țară. Nu încălzește cu nimic că și alte SM au trăit un șoc similar, ele fiind mai pregătite în a-l putea absorbi.

Oare politicienii noștri, prin experții lor de sinecură, sunt informați cu datele Eurostat (Oficiul European de Statistică)? Conform statisticilor oficiale ale clubului select UE, club la care contribuim și noi cu peste un miliard de euro anual, în anul 2020 mai mult de un sfert din populația UE era supusă riscului de sărăcie și excluziune socială, și doar patru

SM depășesc media: România (35,8%), Bulgaria (33,6%), Grecia (27,5%) și Spania (27%). Rezultă că românii și bulgarii au fost cei mai supuși riscului de sărăcie și excluziune socială din UE, iar politicienii noștri ar fi putut, atunci când au înghețat veniturile cetățenilor și în 2021, să fi luat aminte de această realitate cunoscută de mai mult timp și devenită și mai cruntă, după liberalizarea pieței energiei. Ne mai încălzește cu ceva că starea aceasta este confirmată de ani de zile de studii făcute de un institut academic de cercetare– Institutul de Cercetare a Calității? Prin contrast, alte SM au ponderi mult mai reținute: Cehia (11,5%), Slovacia (13,8%), Slovenia (14,3%), Olanda (15,8%) și Finlanda (15,9%). Din păcate, cetățenii României sunt incluși în cei 96,5 milioane de cetățeni ai UE raportați ca persoane supuse riscului de sărăcie și excluziune socială (21,9% din populația totală a UE). Avem și o definiție a riscului de sărăcie și excluziune socială, gravitatea acestuia fiind dată de trei componente: *sărăcie*; *lipsuri materiale grave și defavorizate* din punct de vedere social; *locuințe în gospodării cu intensitate de lucru foarte scăzută*. Știind din Constituție că avem o economie socială de piață, dar și că aprox. 40% din totalul cetățenilor noștri nu se pot bucura de acest angajament politic, se și știa de unde trebuie apucată problematica pe cale să se adâncească? În context, ne miră o creștere a investițiilor străine directe în primele nouă luni ale anului 2021 – un volum de circa 5,3 miliarde de euro, +214,8% – comparativ cu circa 1,68 miliarde de euro în aceeași perioadă a anului 2020, formate din 4.383 participații la capital și credite intra-grup de peste 800 miliarde de euro. La o analiză atentă, este ușor de observat că „ceea ce îi mână" pe nerezidenți să vină în România este golul în oferta națională, de care nu se preocupă politicile publice naționale. Probabil că ei se ghidează, de regulă, după sfaturi economice de care se poate ține cont, ceea ce nu este valabil în România. Domeniile atacate sunt sfera serviciilor, transporturi, comunicații, activități profesionale și administrative, depozite, logistică în sectorul privat, unde statul pare complet inhibat de propriile confuzii, în ce și cum să se implice.

„Vocea economiștilor în a ajuta politicul se pierde ca un ecou tot mai slab în urechile politicienilor prea tineri și fără experiență practică*, dar* omologată cu adeverințe de studii multiple *și nu de diplome autentice, întărind senzația de* divorț definitiv între știință și cunoștințele, presupuse, (ale) specialiștilor care ne conduc. *Nu este de mirare caracterul mai mult decât voluntar al deciziilor politice, cu accent economic, luate fără fundamentare și evaluare a efectelor lor pe diferite termene"*

Recunoașterea că liberalizarea piețelor de gaze naturale și de electricitate s-a făcut greșit are reversul că SM ale UE solicită o implicare comună, de puternică intervenție a statului, pe o piață comună care nu există. Vocea economiștilor în a ajuta politicul se pierde ca un ecou tot mai slab în urechile politicienilor prea tineri și *fără experiență practică*, dar *omologată cu adeverințe de studii multiple* și nu de diplome autentice, întărind senzația de *divorț definitiv între știință și cunoștințele, presupuse, (ale) specialiștilor care ne conduc*. Nu este de mirare caracterul mai mult decât voluntar al deciziilor politice, cu

accent economic, luate fără fundamentare și evaluare a efectelor lor pe diferite termene. CV-uri pe pagini întregi ale unor politicieni nu arată nicio egalitate între studii, puțina practică și locul de decizii unde au fost propulsați. Nu este de mirare nici faptul că politicienii ne conduc spre, de regulă, un populism ieftin în declarații, dar scump în bani, ca monedă de schimb în perpetuarea puterii și spre un nou tip de austeritate, anume nedeclarată, care nu-și are niciun rost în aceste vremuri brăzdate de o criză complexă ca nici o alta, o combinație între o pandemie ucigătoare, fără sorți de a fi complet învinsă, și o economie care trebuie renăscută din cenușă.

A asculta numai de ce vor alții în concertul parteneriatului cu UE devine tot mai îngrijorător, când promisiunile de a deveni proactivi în deciziile UE rămân simple lozinci. UE recunoaște, cu dificultate, la presiunea corului criticilor vehemente ale unor SM (iar România nu este printre ele, deși în țară economiștii au dezbătut la greu problematica energetică actuală), că s-a grăbit cu decizii care, în final, aduc atingere *celui mai important scop al ei*, repetăm, *prosperitatea cetățenilor europeni, deci și a cetățenilor României*. Se recunoaște că, în acest domeniu, s-au făcut pași înapoi, în special ca urmare a măsurilor de subsidiaritate crezute ca infailibile, când însăși UE a trebuit să renunțe temporar, prin suspendare, la cele mai importante constrângeri în pragurile de echilibru macroeconomic ale SM, ca Pactul de stabilitate și creștere (PSC) sau Pactul Fiscal (PF), pentru a putea depăși o situație de excepție, care dă semne că se permanentizează. Poate acest gest semnalizează o deschidere spre unele schimbări, absolut necesare, până la revenirea la regulile PSC, deocamdată suspendate.

Comisarul pentru economie, Paolo Gentilomi, a declarat pe 19 octombrie 2021, în fața miniștrilor de finanțe ai SM, că se impune o revizuire PSC, regulile lui de austeritate fiind captive pentru dezvoltare (3% deficit bugetar și 60% prag de îndatorare) și elaborate în baza unor date de echilibre economice ale altor timpuri. Sunt opinii tot mai multe că și manualele de economics trebuie rescrise[1], interpretarea lor fiind rămasă prea dogmatică, în multe privințe, față de realitățile economice din lume. Constrângerile PSC nu mai corespund actualelor condiții economice, conturate cu tușe groase și impuse de efectele economice ale pandemiei. Probabil că dezbaterile pe subiect se vor încheia, ca și cele inițiate în 2010, reafirmând poziția unor susținători ca ele să rămână sacrosante pentru a se evita spirala datoriilor publice.

Se pare că este vorba de resentimente combinate cu xenofobia, încurajată de unele SM nordice, la adresa unor SM sudice, inclusiv România, care nu și-au gestionat bine finanțele. Modul cum vede P. Gentilomi exercițiul intră în aceeași lentoare caracteristică UE pentru lucruri esențiale (cum a fost crearea Fondului de Redresare și Reziliență – FRR), un consens inițial, o propunere legislativă și un acord exact în pragul ridicării suspendărilor PSC, adică în ianuarie 2023, cu efectul toporului care cade pe o buturugă în putrezire. La acea dată încă nu ne puteam exprima unde vor fi, ca nivel în PIB, datoriile publice ale multor SM. O speranță temporară, că așa sunt declarațiile vremii, este dată de faptul că miniștrii de finanțe ai G20 și bancherii centrali, reuniți

[1] O recomandare, pentru care Institutul Național de Cercetări Economice „Costin C. Kirițescu" al Academiei Române merită a fi remarcat, este promovarea versiunii în limba română a importantului opus al lui *John Komlos*, *Principiile economiei într-o lume postcriză*, 576 p., editat de Centrul de Informare și Documentare Economică – Academia Română, 2019.

în toamnă (2021) la Washington, s-au angajat să evite, deocamdată, orice retragere prematură a sprijinului pentru economie, dar cu monitorizarea dinamicii inflației, în sarcina băncilor centrale. Rezerva luată cam știm unde duce dar, ca economiști, sperăm că nu spre „vechiul normal", greu de gestionat după opinia noastră într-o lume pe care toți și în mod global spunem că este în schimbare. De la o inflație temporară sau de tranzit, ultimul mesaj al economiștilor este vigilența și prudența.

2. Că vorbim despre economie sau politică, în orice ordine a acestora, *vorbim de fapt despre oameni*. Niciuna dintre cele două nu poate exista în afara oamenilor, a acțiunii și interacțiunii acestora. Ei sunt subiectul sau actorii celei mai materiale ecuații care trebuie să ne asigure existența, și nu numai pe cea biologică, ci și pe cea spirituală, a conviețuirii sociale în armonie. Sistemul democratic și *economia de piață* au reușit, măcar teoretic, *să pună în cea mai bună dinamică funcționarea respectivei ecuații*. După unii experți, realizarea unui optim istoric, ar fi cea mai mare datorie a politicului, care, din păcate, mai mult vorbește despre, declamă și promite prosperitatea cetățenilor pe care îi conduce. De la vorbe la fapte, în cei 30 de ani în care România crede că și-a (re)însușit valorile democrației și economiei de piață, calea s-a dovedit a fi lungă și dificilă (s-a mai vorbit de luminița de la capătul tunelului în această țară, încercându-se punerea unei borne a speranței!). Au fost mereu începuturi, iar temeliile „grelelor moșteniri", lăsate de predecesori, mereu negate, au fost schimbate cu rezultatul adâncirii discrepanței dintre obiective și performanță.

Ceea ce s-a văzut, cu o gravitate de neexplicat pentru cetățeni, este faptul că nu întotdeauna competența a fost de vină, mai ales în domeniul sanitar și al sănătății, unde avem o elită de execuție profesională. Prioritatea absolută și urgența acestui timp pare să fi fost amânate de o sabotare a cercetării naționale și a declarațiilor specialiștilor, la care se adaugă vizibila lipsă de preocupare de pregătire preventivă, pentru valul mereu următor al pandemiei în sarcina statului. Din primăvara lui 2021, politicul știa de agresivitatea sporită și viteza de contaminarea crescută a variantei Delta, dar nu a luat nicio măsură. Evaluări greșite al INSP, subdimensionate, sub nivelul valului doi al pandemiei, în termeni de paturi ATI și medicamentație, pun la încercare credibilitatea unei structuri din propria grădină a Ministerului Sănătății. Să fie vorba și aici de sinecuri politice în loc de specialiști? Ne mai întrebăm de ce suntem la limita eșuării oricărui program de guvernare, ca să nu spunem a statului prin instituțiile sale? Auzim despre un nou val al pandemiei în România

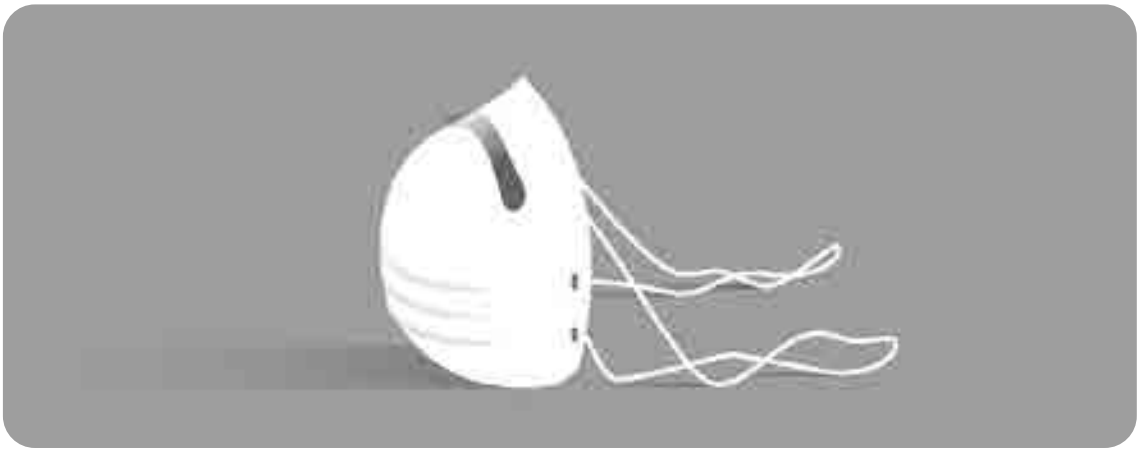

cu un vârf începând cu luna februarie 2022. Lunile rămase sunt puține, dar nu se aude nimic despre o implicare de perspectivă, cu pregătirea noastră din timp sau, poate, urmăm neînvățata lecție a gestionării valului anterior? (Ioan-Franc, Diamescu, 2021)[2].

3. *Europenizarea României*, începând cu anul 1990, după un stadiu de totalitarism introdus cu forța, a însemnat asumarea și gestionarea unei economii libere, deschise și supuse riscurilor, în contrapartidă cu libertatea individului de a porni de la șanse egale și de a avea inițiative private, de confruntat într-un mediu concurențial, deci cu asumarea unor riscuri pe piețe deschise. În acest cadru, raportul dintre stat și piață ar fi însemnat un alt tip de contract social cetățean-stat. Nici după 30 de ani însă, cu alternanțe la putere ale politicului, nu s-a reușit să se răspundă la întrebări capitale pentru România: *cât stat și câtă piață?; care este rolul statului într-o economie de piață?; cum se împarte responsabilitatea între cetățean, cu drepturi inalienabile, și cea a statului, care trebuie să apere aceste drepturi și să răspundă criteriilor democratice de guvernare?; câte ministere, puține și eficiente, responsabile etc*. Iată ce a condus la un melanj de ideologii de dreapta și de stânga până la rezultatul guvernanțelor fără ideologii clare, dar și fără rezultate economice notabile. Un ritm de creștere răsunător minim ascunde multe anomalii.

Răspunsul pare să fie simplu, *necunoașterea proprietății termenilor de democrație și economie de piață, amalgamarea lor până la sensul contrar al acestora, pentru că una legiferăm și alta practicăm*. A se ajunge la a propovădui desființarea proprietății private (clamată de reziști azi!), ceea ce omoară inițiativa, nu este decât dovada infantilismului celor care nu au cunoscut totalitarismul, decât prin avantajele părinților lor, încartiruiți în sistemele de opresiune a libertății cetățeanului (vezi declarații ale unui premier desemnat sau perla unui ministru al justiției, neomarxist, potrivit căruia drepturile omului sunt un lux!). În cel mai bun caz, aplicăm cu destoinicie excepțiile de la reguli, cu destinații precise, după modelul plin de originalități ale politicienilor noștri, pentru *a practica ceea ce convine unora puțini, cu efectul dezechilibrelor care se adună și se adâncesc pentru ceilalți, cei mai mulți*.

Economia și politica sunt științe, dar în loc a le combina în sensul cunoștințelor lor solide și performanțelor, le contrapunem cu bună știință. Rezultatele sunt emiterea de opinii politice care frizează *mirarea economiștilor*, iar politicile publice *trimit în derizoriu cele mai simple corelații de macroeconomie*, care și-au dovedit trăinicia practică, singurele pe care se poate construi ceva sănătos, bugete, consolidare fiscală, datorie publică etc. Expuneam într-un alt articol al nostru (Pop, Ioan-Franc, 2021)[3] că *legal avem o economie socială de piață*, conform Constituției, dar programele de guvernare păcătuiesc prin *obiectivul creșterii fără dezvoltare economică*, indiferent dacă ele încep cu resursele de creat pentru a da tenta socială economiei de piață, ulterior prin alocarea bugetară sau cu distribuția socială a acestora, identificarea resurselor rămânând mereu la urmă. Realitatea face ca importanța acordată socialului să fie în grija celor care împart banii și nu neapărat în nivelul resurselor de distribuit.

În contopirea ideologiilor s-a ajuns, culmea, ca *statul să stopeze legi, prin lege*, pentru creșterea veniturilor și a cheltuielilor sociale,

[2] V. Ioan-Franc; A.M. Diamescu (2021) – *Pandemia. Lecții* deocamdată *învățate?!*, în „Pandemia. Constrângeri și oportunități economice", Editura Academiei Române, pp. 557-571.
[3] N. Pop; V. Ioan-Franc (2021) - *Suntem economie de piață sau economie socială de piață?*, în Academica, nr. 11.

„Nici după 30 de ani însă, cu alternanțe la putere ale politicului, nu s-a reușit să se răspundă la întrebări capitale pentru România: cât stat și câtă piață?; care este rolul statului într-o economie de piață?; cum se împarte responsabilitatea între cetățean, cu drepturi inalienabile, și cea a statului, care trebuie să apere aceste drepturi și să răspundă criteriilor democratice de guvernare?; câte ministere, puține și eficiente, responsabile etc. [...] *Un ritm de creștere răsunător minim ascunde multe anomalii"*

dar cu solicitarea maximului de responsabilitate din partea cetățeanului, indiferent de ipostaza acestuia, de simplu consumator sau întreprinzător, dar care să contribuie corect și la timp la veniturile statului, toate venite din surse private. Sunt politicieni care oripilează cu sintagma „venituri publice", când uită resursa acestora, la fel și la sintagma mult și intens repetată „pensii de stat" (care? cele din contribuția pe viață activă, a cetățenilor din veniturile lor!), pentru a da nota efortului statului de a le plăti, când, în realitate, *statul nu face decât să administreze prost un fond al contribuțiilor cetățenilor peste timp. Nu știm ce caută fondul de pensii în structura bugetului de stat, decât în sensul libertății unor politicieni de a-l manipula*, cu deficitele altor bugete de cheltuieli, acestea din urmă fiind cheltuieli publice, în sensul că trebuie dat socoteala pentru ele în fața cetățeanului. Cetățeanul contribuabil este liber să-și găsească singur drumul, prin labirintul instabil și impredictibil creat de cel care ar trebui să gestioneze, și el, din riscurile economiei de piață și să se asigure că ele, riscurile, se vor răsfrânge cât mai puțin asupra cetățeanului.

4. A făcut cineva un grafic simplu pentru a vedea că drumul sinuos al unei firme/companii intrate pe piață în România, este puțin sub 2 săptămâni (în Franța 20 de minute!), dar este plin de ace de seringi cu conținut toxic pentru viața lor, impuse de stat, care vlăguiește chiar și cele mai sănătoase firme autohtone? Se știe și nu se face nimic ca firmele decapitalizate și fără profit, dar cu datorii comerciale sau restante la credite neonorate peste termene legale, abia pot fi scoase de pe piață, cu formalități care durează ani de zile? Poate ar fi sarcina MFP să facă această ordine, când se plânge de evaziune fiscală continuă. Cetățeanul contribuabil are și el datoria să-și gestioneze propriile riscuri. S-a ajuns doar la a contempla rezultatele unui divorț continuu și urât între politic și economia reală, dar acest lucru nu a fost așa de la începutul tranziției sistemice a României. Efectele s-au consolidat treptat, prin diminuarea până la ruperea cooperării dintre policitenii care ajung să guverneze după ureche, disonant, și fără să comunice unii cu alții, și economiștii sadea ai acestei țări, care urmăresc fenomenele de ani de zile, peste multe cicluri electorale și își spun apăsat păsul, fără să fie luați în seamă.

Am prezentat cu multe ocazii implicarea economiștilor români din Academia Română, prin institutele componente ale Institutului Național de Cercetări economice „Costin C. Kiriței escu" (INCE). Aceștia și-au susținut temeinic participarea responsabilă la *trei strategii majore – 1990, 1995, 2000* – prin care s-a reușit punctarea unor viziuni, începând cu tranziția sistemică și terminând cu aderarea României la UE

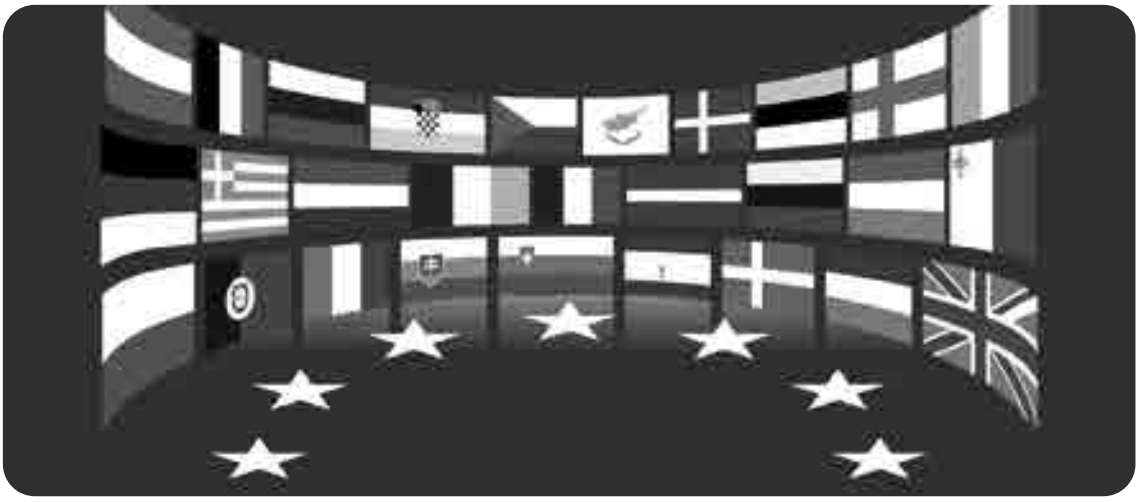

(Chivu, Ioan-Franc, 2018)[4]. A fost o implicare de succes, dacă respectivele strategii au rezistat în aplicare. Mulți cercetători au ocupat funcții de demnitate publică la vârste de 40-45 de ani, ceva mai maturi decât cei de azi, *cu diplome reale, cu competențe dovedite*. Și, aparținând unei categorii de breaslă unde comunicarea era obligatorie, dovedind respectul și solicitudinea în ierarhiile în care au lucrat. Ar mai trebui să știe cei din actuala generație de guvernanți, cu *studii efemere în străinătate*, că *în toate institutele economice ale Academiei Române s-au făcut studii complexe, mult înainte de 1990, privind democrația, capitalismul și economia de piață, mecanismele ei de funcționare*, teme care erau predate și la facultăți. A existat CEPECA, unde s-au făcut cursuri de perfecționare în marketingul și managementul internațional, în baza legilor pieței libere. A existat, așadar, o pregătire legală în sistemul capitalist, subtilă, chiar dacă era motivată de critica comparativă a celor două sisteme ideologice.

5. *Două fenomene* de la noi sunt de evocat, ca *început al divorțului dintre politicieni și economiști*. Primul este că economiștii din primele guvernări au fost tehnocrați, iar cei care au accedat în politică, ca deputați, senatori, miniștri secretari de stat au reușit, prin competența lor profesională recunoscută și afirmată de rezultatele în aplicarea strategiilor. În prezent, *fără a aduce un prejudiciu tinereții politicienilor*, criteriile de competență au fost înlocuite cu mărimea contribuțiilor la partide, iar produsul legislativ, care pune în mișcare economia, ajunge să fie validat tot mai mult pentru constituționalitate, dacă nu de procuratură și judecători. Or, acest lucru demonstrează că numărul surprinzător de diplome trecute în CV-uri, obținute la astfel de vârste, nu validează competențe reale, ci urcarea în grabă a unor trepte[5] spre afirmarea politică. În fața cui? A șefilor de partide, după chipul și asemănarea lor!

Al doilea fenomen, care îl completează pe primul, a fost politizarea excesivă a funcțiilor publice și coborârea lor spre trepte inferioare, ceea ce a determinat diminuarea prezenței economiștilor unei generații, pe motivul că nefiind angajați politici, nu mai prezentau încredere. Pentru cine și în ce nu mai prezentau încredere, rămâne întrebarea retorică

[4] L. Chivu; V. Ioan-Franc (2018) – *Evoluția cercetării economice din România în ultimul secol*, Studii economice, nr. 4/2018, Institutul Național de Cercetări Economice „Costin C. Kiriței escu" – Academia Română.

[5] Și cât de mult înșală treptele suite repede!

pe care ne-o punem mulți dintre noi (Pop, 2021)[6]. Din punct de vedere practic, este bine să amintim că, la aplicarea Acordului de Asociere și al celui de Aderare al României la UE, era obiceiul de a se pleca cu mandate date de guvern sau de parlament, ceea ce în prezent nu se mai practică. Nu se cunosc interesele susținute în mulțimea de comitete de la Bruxelles, dar avem parte de surprize. Se află doar de consensul asigurat la dictarea altora, care dă peste cap pe cei din țară prin aplicabilitatea lor ulterioară. Rezultatul, veșnicele critici ale Comisiei Europene, fie că nu sunt respectate regulamentele, fie că nu se transpun corect directivele. Toate cosemnate în rapoartele de recomandări de țară. Este trist că unele dintre ele reprezintă pași înapoi la unele reforme deja aplicate, iar la altele produc senzația de a nu fi fost citite sau lăsate în nepăsare, dacă sunt, în mod repetat, reluate (Ioan-Franc, 2019).

Dreptul european de la aderarea României de jure la UE poate ar fi fost mai favorabil, măcar prin prisma unor expertize antelegiferare, cerute de guvern celor 80 de institute de cercetare ale Academiei Române, cu toate specialitățile convergente cerințelor legiferării europene. Am recunoscut că nu suntem activi în forurile UE și, de 15 ani, ne promitem să fim proactivi în organismele europene, dar pentru acest lucru trebuie mers acolo cu substanța intereselor naționale asumată, dublată de cunoștințe și expertize date de specialiștii pe care, încă îi mai avem, politicienilor care ne reprezintă. Și aceasta în condițiile în care cercetarea în România, pe lângă faptul că nu este luată în seamă, este și subfinanțată cronic. În epoca totalitarismului, România avea peste 23.000[7] de cercetători, funcție la care se ajungea cu greu. Scopul era perfecționarea cunoștințele teoretice din facultate și apoi, cu curaj, „strecurarea" în practica politicienilor. În prezent, numai Institutul Național de Cercetări Economice „Costin C. Kirițescu", din zona studiilor economice din toate domeniile structurii economiei românești, are de 10 ori mai puțini cercetători decât în 1990 (circa 230), ca să nu mai spunem că banii alocați din buget sunt exclusiv pentru salarii. Documentarea se adună de unde se poate, dar te poți felicita numai cu internetul! Că să ajungi în cercetare trebuiau doi ani în producție. În prezent, pentru prima treaptă de cercetător gradul III (care cere obligatoriu un doctorat, scos pe repede înainte, e drept), salariul net este aproape de cel minim. Oare ce pasiune înlocuiește necesarul material pentru o viață decentă? Un loc de muncă sau pasiunea, sau devoțiunea pentru obiectivitate, singura care aduce satisfacție, chiar dacă în prezent ea se irosește într-un gol fără ecou?

O slabă revenire a cercetării academice a avut loc în anul 2018, odată cu crearea Comisiei Naționale pentru proiectul planului de pregătire a aderării României la zona euro, alături de reprezentanți ai partidelor, patronatelor și sindicatelor. S-a reușit un consens relativ comparabil cu cele realizate pe strategiile anterior menționate, iar asumarea planului s-a făcut sub cupola Academiei Române, ca un simbol al unirii forțelor politice pentru un proiect național, devenit de importanță geoeconomică și geostrategică. Se mai amintește vag de el, iar data unei posibile adoptări a euro este plimbată, ca o bilă de biliard, și nu neapărat din cauza crizei pandemice sau economice. S-a reușit însă performanța de a nu mai respecta niciun criteriu din matricea de la Maastricht și nici includerea

[6] N. Pop (2021) – *Despre o anume fericire. Memorii, mărturii și atitudini din tranziție*, Editura Expert, București.
[7] Dintr-un total de 55.957, cercetători și proiectanți cu studii superioare, Anuarul statistic al României, 1991, pag. 190.

realizării lor, cu seriozitate, în programele de guvernare. Este stilul ameţitor de a crea incertitudine sau confuzie, voită sau din necunoaşterea repercusiunilor asupra celor din afara noastră, care ne monitorizează declaraţiile politice. Am subminat, de fapt, reputaţia României, pentru a putea ieşi din clauza de derogare de la euro, iar veşnica comparabilitate că mai sunt SM care amână este un subterfugiu ieftin. Poate fiecare SM cu derogare are considerentele lui. Dar România pare că nu a înţeles că euro este un proiect politic, iar pentru izolarea ei regională euro a devenit un proiect geopolitic. Guvernarea, dincolo de declaraţiile cu datele posibile, este departe de a se focaliza pe obiectiv, având alte priorităţi, suficient de personalizate în PNRR-ul cu greu aprobat de Comisia Europeană, la limita de termen.

6. Elaborarea PNRR-ului este un alt exemplu al unui divorţ, chiar mai amplu, în ceea ce priveşte stilul secretos de a-l pune în pagină, se pare de o singură persoană (şi dactilografa). El a mirat membrii din coaliţie că nu au fost consultaţi, ci doar au fost puşi în faţa faptului împlinit cu obiective guvernamentale netrecute. Ba mai mult, nici măcar nu a fost trimis membrilor parlamentului. Această ţară se va îndatora, însă, cu partea de credite din cei 29,8 miliarde de euro. Chiar şi după semnarea lui simbolică, de către şefa Comisiei Europene, Ursula von der Leyen, el a fost ţinut la secret. Ca să nu mai vorbim de faptul că nu s-a înţeles ce trebuie să cuprindă respectivul program (trimis de trei ori la refacere, în acelaşi cerc secretos). Înţelegerea rezulta chiar din titlul Fondului de Redresare şi Reziliență (FRR), un fond aprobat cu o mare dificultate de negociere şi aprobare politică şi cu întârziere faţă de urgenţa impusă de asanarea efectelor economice ale pandemiei. Ceea ce s-a întâmplat cu respectivul program, care poate cu greu va aduce banii cei mai mulţi după începerea anului 2022, *frizează conceptul de democraţie într-o ţară care spune că are o economie de piaţă socială, funcţională*. Autorii ne miră prin cunoştinţele lor subţiri despre economia naţională şi trebuinţele ei pentru redresare. Sau, poate, este vorba despre economia lor, de care economiştii nu au cunoştinţă!

Mulţi politicieni spun despre FRR că este colacul nostru de salvare, exprimare care, din punct de vedere academic, are multe înţelesuri, nu foarte greu de a fi decelate: la mila altora, incapacitate proprie, sărăcia bugetului etc. Poate este o autocritică a rezultatelor de guvernare, sau a celorlalţi dinainte, o sarabandă interminabilă şi recurentă de critici, pentru dezvoltarea

Sursă: mipe.gov.ro/pnrr

României (Ioan-Franc, Diamescu, 2021)[8]. Cert este că propriul nostru PNRR nu dă dovadă de o fundamentare științifică, la un moment grav pentru economia noastră, care nu numai că trebuie îmbunătățită competitiv prin redresare, dar trebuie și restructurată în fața provocărilor – schimbări climatice, economia verde, digitalizare – dacă se dorește să o facem și mai rezistentă la noile riscuri. Despre restructurări putem vorbi la confluența a *două fenomene* de anvergură, total nefericite, foarte *stupid suprapuse, economia verde cu creșterea prețurilor la energie*. Despre modul de a ajunge la o economie cu carbon zero, personalități ale științei au atras atenția asupra iluzoriei dorințe de ajungere cu o mare viteză la un... perpetuum mobile. Nu este o glumă, ci o metaforă plecată de la două considerente. Primul, care a dominat mult timp polemica generală, a fost minimalizarea pericolului schimbărilor climatice, cu minimizarea efectelor, ca să se ajungă azi la concluzia unei posibile inversări, după depășirea punctului critic al unui posibil control. Al doilea considerent a ținut de costurile atingerii unei economii cu carbon zero, de care am devenit cu toții foarte conștienți. Demararea restructurărilor, spre o economie cu carbon zero, se pare că va fi mai poluantă și mai costisitoare, până se va intra în linie derapată în obiectivele Acordului de la Paris. Țările emergente au probleme reale în transformarea industriilor, cauzele fiind lipsa resurselor financiare pentru dezvoltare, în general, și sărăcia populațiilor în special. În acest pat al lui Procust se înscrie și România, dacă ar conta numai pe bugetul ei anual.

Economia cu carbon zero și, mai ales, cu viteza agreată de a atinge obiectivul, incumbă costuri pentru următorii 30-50 de ani cât asimilarea beneficiilor economice a ultimelor două revoluții industriale, care, cel puțin, erau conexe și continuatoare de transformări spre modernitate, lipsite de grija costurilor energiei și a poluării. Inovațiile tehnologice sunt la îndemână și acum, ele au depășit declarațiile îngrijorătoare ale politicienilor, dar necesită investiții de reconversie totală, cu efecte sociale deosebite, la a căror finanțare statul român nu face niciun fel de precizări și de implicare. Ce să creadă mediul privat în astfel de condiții, cu privire la seriozitatea pericolului? Desigur, războiul cu schimbările climatice a devenit necesar pentru că ele aduc, deja, atingere speciei umane. Tot ea este chemată să-și pună forța de muncă în valoare și credem că, cu guvernări înțelepte, în care știința, cunoștințele și competențele fac parte integrantă din drumul spre decizii corecte, munca oamenilor va fi recompensată corect.

România a început bine, reușind, prin inițiativa privată a unor investitori români și străini, să facă o străpungere bună în domeniul energiei regenerabile de mai bine de un deceniu (mori de curent și parcuri fotovoltaice). Să ne aducem aminte cu ce greutate au fost conectate la sistemul energetic național și cum toate stimulentele promise au dispărut încetul cu încetul. Despre cele două capacități nucleare – 3 și 4 –, nepuse încă în funcțiune, s-au scris tomuri de studii de fezabilitate și formule de finanțare, dar au trecut 30 de ani și nimic nu s-a întâmplat, pe fondul unei mult cântate necesități a unei strategii de securitate energetică a României. În prezent, într-un haos financiar total, avem politicieni care vorbesc despre independența energetică a României (!), când nu reușim să valorificăm resursele proprii, prin care am putea acoperi consumul de gaze în proporție de 90%, o spun specialiștii. Dar, cineva parcă ne oprește să facem exploatarea lor optimă

[8] V. Ioan-Franc; A.M. Diamescu (2021) – *Criza de după criză – reziliență sau resetare?*, Amfiteatru economic, 23(58).

și să ne obligă să menținem goale depozitele de gaze. Am închis centrale electrice pe cărbune, iar cea pe gaze cu tehnologie modernă, de la Iernuțeni, stă neterminată de ani buni. Vrem să demonstrăm politic, din nou (cui?), că suntem primii ascultători a ceea ce decid alții, indiferent de haosul creat în plan național? Exploatările off-shore de țiței și gaze sunt în faza incipientă, iar data comercializării lor totale este încă necunoscută.

Întrebarea unor economiști este simplă. De unde atâta orbire? Este ea proprie din incompetență sau vine de la alții? 20% din producția de electricitate din energie nucleară, deocamdată mai puțin poluantă, este puțin pentru consumul României? Ce era dacă ajungea la un procent de 40%? Dacă Germania nu vrea energie electrică nucleară (deși în ultimele luni există o presiune politică pentru a se renunța la această interzicere) și-a întins meandrele spre gazul rusesc, decizie de care nu are nimeni vreo apăsare pentru a fi asigurat și altor SM, printre care și România. Am fost obligați să tergiversăm investițiile pentru energia electrică nucleară, când Franța producea mai mult de 70% din necesarul său de energie electrică prin centrale nucleare proprii? Am așteptat decizii de la UE, care au devenit năucitoare în prezent pentru mai toate SM. Birocrații de la Bruxelles au reușit conjuncturarea unui program de atacare a schimbărilor climatice cu cea mai dinamică, în zile, a creșterii costurilor la gaze și energie electrică. Impactul pentru România este devastator, consumatorii casnici și firmele fiind atacate cu costuri la utilități de neimaginat. Ce să mai comentăm acei politicieni români care au subscris la Bruxelles sau Strasbourg, mari guralivi în țară și tăcuți în conclavurile de decizii ale UE, care ne privesc în cel mai esențial domeniu? În prezent, nu mai știu cum să stăpânească acum facturile înrobitoare pentru cetățeni și producție, când se vrea o economie competitivă, inclusiv prin conversie structurală de tip Green Deal. Liberalizarea prețurilor la energie în România s-a făcut la un moment total inoportun, dar mai ales total nepregătit. Consecințele vor fi de durată, o spun specialiștii care nu văd momentul stabilizării creșterii prețurilor la energie, ca urmare a necesarului în creștere, inclusiv pentru conversia în alte surse regenerabile. *Cum se poate ca aceiași politicieni, care au înghețat veniturile și au redus bugetele, să pretindă de la populație facturi cu 20-30-50% mai mari, în două-trei hopuri cu aceeași majorare, și să nu gândească că pun pe butuci o industrie și așa sărăcăcioasă în oferta de export, sau un sistem sanitar care are nevoie acum de mai multă energie electrică și încălzire*. Oare cum își vor plăti utilitățile majorate, de acum încolo, spitalele statului? Despre bugetul pe anul 2022 nu se știe nimic.

Avem o liberalizare făcută în cel mai important domeniu, care ține o economie funcțională și, de ce nu, și competitivă, cel al energiei. Fără energie, nimic nu se mișcă și este greu a o mai întoarce din drumul liberalizării prețurilor, dacă efectele ei nu au fost bine determinate și, mai ales, cum vor fi distribuite costurile noi. Se știa că în UE nu există o piață unică, reglementată, a energiei. Se știa că pe această piață ipotetică există monopoluri, dar și multe egoisme, ca cele practicate de Germania. Acum, sub presiunea socialului, se caută soluții comunitare la faptul dezlănțuit și bine completat de programul UE Green Deal, elaborat de niște birocrați, care și-au dovedit de multe ori incompetența. Din păcate, aceștia din urmă sunt foarte penetranți în a convinge politicienii de cel mai înalt rang prezenți la Consiliile Europene. Ca economiști, spunem că de acum încolo, soluții perene de

ușurare sau control al situației în cauză nu mai există, iar cele de plafonare, acordare de subvenții, amânări de plată, vouchere etc. sunt paliative temporare, iar costurile finale vor fi plătite tot de utilizatori, cu cât mai amânate, cu atât mai mari. FMI asigură, alături de o agenție națională, că prețurile la energie vor mai crește ani la rând. Plimbatul problemei de la furnizori la producători nu mai are niciun sens, atâta timp cât aceștia nu investesc nimic în propria infrastructură din profiturile devenite exorbitante. Dar, în România, mai este o problemă cu guvernanța corporativă (*Ordonanța de urgență nr.109/2011 privind guvernanța corporativă a întreprinderilor publice, aprobată cu modificări și completări prin Legea nr.111/2016, cu modificările și completările ulterioare*) prin care, în baza unui simplu „memorandum" al MF și aprobat de premier, toate companiile de stat, printre care și producătorii de energie, trebuie să verse la buget, de ani de zile, 90% din profit ca dividende. Despre ce investiții să mai vorbim în afară de faptul că echipamentele se uzează și nu există bani de reparații sau de reabilitare, iar cele zece procente din profit, rămase la dispoziție, au o folosire bine reglementată.

Invocarea „să rezolve statul!" este aberantă, ca și când după implicarea lui la o astfel de urgență, tot de el declanșată, vor fi mai multe gaze și electricitate. De unde să apară, instantaneu, o ofertă națională mai mare? Piețele nu funcționează după norme juridice ale guvernului sau legi ale parlamentului, iar toate ideile de a aduce o reparație unui gest negândit de stat, are ca rezultat reversul așteptat, descurajarea investițiilor acolo unde ar fi cel mai necesare. *Economiștii*, cu referire la soluție, *spun că sunt doar un calmant, care nu vindecă boala, o amână cu puseuri ulterioare și mai mari. Tendința spre un etatism fragmentat și populist, susținută de prozeliți care și-au dovedit incapacitatea profesională, ar trebui să ridice întrebarea dacă nu cumva chiar statul a determinat criza și explozia facturilor, iar din acest punct de vedere sunt evidente exemplele de închidere prematură a minelor și a centralelor electrice pe cărbune, altele lăsate să falimenteze*, de introducere a sistemului de certificate CO2. Problema crizei energetice este europeană și globală. Soluția agreată este de a da vina pe factorii exogeni, ca motiv al exonerării politicienilor de responsabilitatea unei guvernări performante în plan național.

Economiștii au atras atenția mereu că intervenționismul statului, acolo unde nu este necesar, *conduce la un alt intervenționism, iar criza energiei din România confirmă acest cerc vicios*. Noul intervenționism în „calmarea" crizei se înscrie în cauzele altor intervenții etatiste, făcute greșit cu ani buni în urmă.

7. Ajungem la modul în care Romania s-a pregătit încă un val (al patrulea!) al pandemiei și surprinderea că valul inflaționist ne-a cuprins în gheare. Prognozele de inflație cresc de la lună la lună, deficitul balanței comerciale și de cont curent crește. La fel și cursul leului, care este la buza prăpastiei de a cădea la peste 5 lei pentru un euro. În timp ce *pentru economiștii și analiștii economiști gândirea este holistică, cauze și efecte* (nu îndreptarea efectelor este soluția), cu soluția atacării cauzelor, cu calm și o gândire deschisă, argumentată pe lecții ale crizelor anterioare, *politicienii* noștri, fiecare după ce minister păstorește, *se gândesc la soluții parțiale*, care îi privesc exclusiv și care lovesc cu forța bilei de biliard soluții preconizate de responsabilii altor domenii. Este evidentă lipsa de comunicare și de convivialitate la o masă comună politicieni-economiști, nu se fac consultări nici între politicienii de diverse culori din veșnicele motive ale „grelei

moșteniri", pe care o lasă mai departe, de la unii la alții. Și atunci, *unde a ajuns această țară, când dialogul constructiv este minat de ură*?

Este cazul unei decelări a unei realități, cel puțin ca o opinie asumată: este vorba de recunoașterea realității că asistăm la o slăbire a calității parlamentului ca organ legiuitor, greșeala pornind de la selecțiile „pe sprânceană", făcute de președinții de partide pentru alegerile de deputați și senatori. Suntem, noi înșine, autorii acestui recurs, cazuri care au văzut că vârsta și competențele justificate de diplome autentice și de practică au fost schimbate pe mărimea contribuțiilor pentru a fi selectați în eventuale demnități sau în alegeri. Nu avem nimic cu vârsta, ci cu onestitatea înțelegerii, celor în cauză, a mărimii pălăriei pe care și-o pun pe creștet și cea a responsabilității față de națiune (oare? sau am devenit un simplu popor?).

Și, pentru că am ajuns la efectul nefast al unui parlament slab, din punctul de vedere al expertizei de bază, al vitezei lente de acțiune, o focalizare panicardă pe legiferare, derutantă, spre o complexitate impracticabilă, în afara obligațiilor ca SM al UE etc., ar fi bine să privim în istoria omenirii, poate în cea mai iluminată din punctul de vedere al învățămintelor, încă valabile și azi. Pitagora este un exemplu de matematician filozof, care a lăsat unele sfaturi în „Legile morale și politice"[9]. Oare o invitație generală ca „*Viața cumpătată, în slujba binelui și a dreptății, trebuie să stea și la baza alcătuirii politice a unui stat*" nu sună ca un articol de constituție sau ca miezul unei guvernări? Sau pentru politicieni: „*Nu răspândiți vestea unei fapte rele! Faceți în așa fel încât să-i dispară cât mai curând și cele mai mici urme. Lăsați răul să moară*!", ori pentru media, ar fi bine: „*să crezi doar pe jumătate pe cei ce vin să pârască fapte rele*". Și către parlamentarii români: „*Legiuitorule! Nu lăsa oamenilor de stat timpul să se deprindă cu puterea și onorurile!; Legiuitorule, bagă de seamă să nu te înșeli!; Drepturile omului nu sunt la fel cu ale popoarelor, din cauză că oamenii deveniți «popor» încetează a mai fi oameni; Puțin «popor», dar mulți cetățeni!; Supune-te legilor, chiar dacă sunt proaste!; Nu te supune oamenilor, dacă nu sunt mai buni ca tine*; *Nu chemați în magistraturi decât bărbați ce sunt în săptămâna mare a vieții lor"*. Și către sistem: „*Lucrul cel mai rușinos al unei stăpâniri este pândirea și iscodirea oamenilor*".

8. Revenind la problema zilei, cea a costurilor energiei care, după multe opinii, chiar și al Consiliului concurenței, acestea vor crește ani de-a rândul, avem și opinii divergente la nivel de specialiști de prim rang. În timp ce unii vorbesc de un simplu puseu spre un platou mai ridicat, după care consumarea efectului de bază va duce spre creșteri minore, realitatea îi îndeamnă chiar și pe aceștia (FMI) spre vigilență crescută. Până și Comisia Europeană, la criticile și recomandările multor SM (ca Franța și Italia!) și-a propus să reflecteze serios la problema prețurilor energiei. Din păcate, vine cu o Comunicare (interesant termen!) *privind prețurile la energie, pentru a aborda creșterea excepțională a prețurilor la energie la nivel mondial, care se preconizează că va dura pe tot parcursul iernii, și pentru a sprijini populația și întreprinderile europene.* Dacă citești comunicarea, *ca economist, ți se pare stupefiantă prin superficialitatea repetării unor cunoscute, dar și subțirimea promisiunilor pe care UE urmează să le facă, poate cu efecte prin anul 2024*. Cât de prompt va fi răspunsul Comisiei Europene se poate observa din textul Comunicării: „*Comisia*

[9] Pitagora – *Legile morale și politice*, Editura Antet, 2003.

Europeană a declarat că va examina, de asemenea, măsuri potențiale pe termen lung, pentru a proteja țările de creșterea prețurilor, inclusiv achiziții comune de gaz natural..... și va cere Băncii Europene de Investiții să aibă în vedere accelerarea «investițiilor în tranziția verde, în vederea reducerii riscurilor unor viitoare perturbări» pe piața energiei". Restul măsurilor pe termen scurt (sprijinul de urgență pentru venituri acordat consumatorilor casnici, ajutoare de stat pentru întreprinderi și reduceri specifice în materie de taxe și impozite) sunt cele propuse de multe SM, ele circulă și în România, dar libertatea de a alege între ele, pentru a minimiza temporar efectele liberalizării pieței energiei în SM, se va dovedi, în fapt, un eșec, recuperat pe spinarea contribuabililor. Efectele vor rămâne, guvernele însă se pot schimba!

Cu privire la măsurile pe termen mediu, pentru un „sistem energetic decarbonizat și rezilient", de altfel vehiculate doar ca promisiuni în rândul SM prin guvernele acestora, ele intră în ceea ce nu s-a făcut la timp. Din propunerile Comisiei Europene reținem, spre exemplificare, intensificarea investițiilor în energia din surse regenerabile, creșterea eficienței energetice, eficientizarea licitațiilor pentru sursele regenerabile, simplificarea acordării de licențe și autorizații, creșterea capacităților de stocare, realizarea bateriilor cu hidrogen, analiza avantajelor și dezavantajelor organizării actuale a pieței energiei electrice comunitare, pentru noi recomandări Comisiei, revizuirea Regulamentului privind securitatea aprovizionării printr-o mai bună utilizare și o funcționare a stocurilor de gaze în Europa, stimularea beneficiilor unui sistem voluntar de achiziționare în comun de către statele membre a unor stocuri de gaze naturale etc. Agenda, pe cât de cuprinzătoare, pe atât de greu de realizat, în lipsa stabilirii unor priorități prin care ducerea lor la bun sfârșit să ajute soluționarea altora.

Problema urgenței este grav asociată efectelor pandemiei, spune Jeff Currie (Currie, 2021)[10], economist la Global Head of Commodities Research în cadrul *Global Investment Research Division at Goldman Sachs*. Acesta concluzionează că o perioadă de presiune a prețurilor la materiile prime de bază se va prelungi, din cauza impactului unei infrastructuri inadecvate, comparativ cu cererea în creștere după pandemie. Răul nu poate fi pus pe seama lipsurilor vechii economii, de la energie, materii prime și agricultură sau a dificultăților în lanțurile de transport și distribuție. De fapt, rădăcinile prăbușirii de pe piețele respective sunt efecte nesoluționate ale crizei financiare din

„Răul nu poate fi pus pe seama lipsurilor vechii economii, de la energie, materii prime și agricultură sau a dificultăților în lanțurile de transport și distribuție. De fapt, rădăcinile prăbușirii de pe piețele respective sunt efecte nesoluționate ale crizei financiare din 2008, urmată de un deceniu în scădere a profiturilor și a subinvestițiilor cronice în diverse domenii și în vechile structuri și infrastructuri economice, una dintre ele fiind sănătatea"

[10] Vezi editorialul din Financial Times: „*The revenge of the old economy*" octombrie 2021.

2008, urmată de un deceniu în scădere a profiturilor și a subinvestițiilor cronice în diverse domenii și în vechile structuri și infrastructuri economice, una dintre ele fiind sănătatea. Despre infrastructură vorbim și în cazul lanțurilor de distribuție, care nu mai fac față din cauza dotării insuficiente a porturilor, a căilor de acces până la ele, a spațiilor de depozitare în așteptarea vaselor plecate cu ce au putut, toate generând penurii de materiale și echipamente pentru redresarea industriilor, una dintre ele, cea de autovehicule, suferind de lipsa cipurilor, de exemplu.

O infrastructură învechită, lipsită de investiții adecvate, este modul în care *vechea economie*, pur și simplu târâită prin austeritate, *se răzbună în prezent*. Iată o analiză care se potrivește mănușă modului în care au înțeles guvernele României să acționeze, înainte de a da vina pe factori exogeni sau autoliniștirea de a nu fi singurii în acest haos. Trebuie să amintim că pericolul stagnării economice, după 2008, a fost gestionat de băncile centrale, prin instrumentul relaxării cantitative pentru a susține piețele. Noroc că în *băncile centrale fără economiști profesioniști nu se poate*, iar independența lor necesită dezbrăcarea unor politicieni profesioniști de haina comportamentului politic compromițător. Dar, în cadrul acestor susțineri/stimulente ale băncilor centrale, fenomenul de inegalitate s-a adâncit, întrucât cei cu venituri mici s-au confruntat cu înghețarea veniturilor, „ajutată" și de nivelul jos al dobânzilor la depozite de economisire, insecuritatea economică și accesul limitat la credite și active, iar cei cu venituri mari au beneficiat de active financiare umflate, ca urmare a relaxării cantitative[11] (Currie, 2021).

9. Ne apasă cu forță inflația prevestită din varii motive, dar și ea este pusă în mod accentuat tot pe seama efectelor economice ale pandemiei. Este un alt domeniu major de dispută între economiști și politicieni. Conform datelor oficiale (Eurostat și INS), România se numără printre SM cu una dintre cele mai ridicate rate ale inflației, cu 5,2% în septembrie 2021 (2,1% în septembrie 2020), comparativ cu media din ZE de 3,4%. În noile condiții, rata anuală a inflației în septembrie 2021 a fost de 6,3% (INS), ceea ce împinge ținta de inflație a BNR tot mai sus. În cazul României, ea reflectă scumpirile la produsele nealimentare, cu 8,71%, la mărfurile alimentare, cu 4,26%, iar la servicii, cu 3,75%, departe de a fi oprite. În timp ce dezbaterea în alte zone geografice (SUA sau ZE) rămâne calată pe o inflație temporară, cu posibila încetinire în 2022, în România ea este deja persistentă, cu probabilitatea de a ajunge în 2022 și la 10%, ceea ce înseamnă un nou ciclu de politică monetară de țintire a inflației cu neajunsurile ei, pentru politicieni, cetățeni și mediul de afaceri: dobânzi mai mari, credite mai scumpe, criterii de acordare a creditelor întărite, toate de natură să reducă din efectele stimulentelor promise în plină criză pandemică. Pe fondul unui blocaj financiar între firmele românești de peste 320 miliarde de lei (creanțe neîncasate și debite neplătite), nu este de mirare că analiștii economici prevăd posibila închidere sau falimentare a peste 100.000 de firme sau, în cele mai bune cazuri, o restructurare a multora dintre acestea (analiza BNR), în baza unei inventivități manageriale care să le optimizeze coturile operaționale, în raport cu riscurile extinderii blocajului financiar, a restricționării accesului la finanțare și a încrederii tot mai scăzute în partenerii de afaceri.

Oficiul Național al Registrului Comerțului comunica că, la data redactării

[11] J. Currie (2021) – *Commodity prices are surviving*, the Economist, Finance and economics, 16.01.2021.

„Când se vorbește de haos, nu îl poți descrie fragmentat, izolat, localizat, ci este o stare generalizată, din care cu greu se mai poate vedea o ieșire victorioasă pe termene scurt. Din păcate, economiștii pot recomanda*, în continuare, dar* responsabilitatea este a politicului"

studiului nostru,[12] în perioada ianuarie-septembrie 2021, au fost radiate 47.091 de firme, comparativ cu 36.337 de radieri în aceeași perioadă a anului 2020, o creștere de circa 30%. Ceea ce intrigă este faptul că cele mai multe firme au fost radiate în localitățile/zonele considerate poli ai creșterii economice: București (+31.8%), județele Timiș (+31,55%), Constanța (+28,68%) și Cluj (+18,99%). Aceasta, pe de o parte. Domeniile cu cele mai multe radieri au fost din cele mai importante motoare ale economiei, comerț, construcții și industria prelucrătoare, pe de altă parte. O analiză a Sierra Quadrant, o asociație românească a profesioniștilor în insolvență, concluzionează, cu privire la mediul de afaceri în contextul interpretării simpliste a creșterii economice (deja peste PIB-ul potențial, erodat de politici publice eronate), că „*majorarea fără precedent într-un termen atât de scurt a costurilor operaționale, pe fondul scumpirii carburanților, energiei electrice, gazelor, transportului, materialelor de producție, la care se adaugă și deprecierea cursului euro, toate vin să creeze dificultăți majore majorității companiilor din România, cu efecte directe în scăderea producției și a vânzărilor..... Creditul furnizor s-a transformat, din păcate, într-o adevărată capcană pentru multe IMM-uri..... Neîncrederea, scăderea apetitului pentru business, sunt precum un cancer pentru economie*". Pericolul iminent pentru politicienii care promit investiții este că tot mai multe companii câștigătoare ale unor licitații încep să ceară avansuri financiare tot mai mari la lucrările efectuate, dar sunt pe cale și să rezilieze contracte aflate în derulare. Se mai adaugă lipsa forței de muncă!

10. *Situația de divorț dintre economie și politic este mult mai extinsă decât cele două exemple critice la care am făcut referire, respectiv pregătirea politică a României pentru al patrulea val al pandemiei și interpretarea corectă a creșterii economice din anul 2021*. Când se vorbește de haos, nu îl poți descrie fragmentat, izolat, localizat, ci este o stare generalizată, din care cu greu se mai poate vedea o ieșire victorioasă pe termene scurt. Din păcate, *economiștii pot recomanda*, în continuare, dar *responsabilitatea este a politicului*. Avem însă un efect nefast în calitatea dialogului dintre cei care conduc politic și cetățenii de rând. În toate ipostazele lor, agenții economici, la care se adaugă media, au răspunderi majore. Dacă de la cel mai înalt nivel politic există exprimări academice ca dezastru, catastrofă sau eșec, să nu mire trivialitatea cuvintelor cu care se exprimă cealaltă parte a divorțului, greu de reprodus în totalitate: în afară de incompetență, ori amatorism, nu e loc de gafe, ci iresponsabilitate. Este etapa cea mai urâtă a unui divorț, a confruntării verbale agresive, continue, până la momentul în care cineva trebuie să răspundă de haosul în care s-a ajuns. Această poziționare verbală nu înseamnă că există două Românii, deși se spune că societatea românească este deja prea mult divizată.

[12] Redactarea s-a finalizat la sfârșitul lunii noiembrie 2021.

Noi credem într-o singură Românie, încă bogată și inteligentă, dar care nu are loc în preocupările meschine ale politicului actual. Așa gândea și Thomas Mann[13] în memoriile dedicate scrierii lucrării sale „Doctor Faustus", în 1945, unde încerca să-și explice dezastrul Germaniei de după al doilea război mondial. Mann a crezut într-o singură Germanie, cu o mare tradiție culturală. Prăbușirea (subl. ns.) ei s-a produs prin accesul la decizii al „*celor mai slabi profesional, civic și moral*".

11. Și, pentru a închide cercul guvernării fără știință, conform datelor INS, validate și de Eurostat, în anul 2020 România a înregistrat cea mai scăzută pondere în PIB a cheltuielilor de cercetare – dezvoltare din ultimii șase ani (0,47%), sub nivelul postaderare la UE consemnat în 2008 (0,55%) și vârful atins în 1995 de 0,75%. Acest nivel trebuie privit în consecințele acestuia pentru economia românească, devenită tot mai mult o piață de desfacere, cu alterarea unor deficite comerciale și de cont curent, puținele inovații fiind lipsite de forța necesară unor restructurări economice menite să crească diversitatea și competitivitatea ofertei de produse românești, inclusiv pe piața internă. Pentru perspectivă, trebuie să ne întrebăm: *cum va putea răspunde România obligațiilor de aplicare a obiectivelor pentru stăpânirea schimbărilor climatice?* Iar din punctul de vedere al deficitului de forță de muncă în creștere, *cum va reuși să realizeze la timp proiectele prevăzute în PNRR, aflat sub una dintre cele mai stricte monitorizări din partea Comisiei Europene?* ■

[13] Th. Mann – *Doctor Faustus*, Editura Rao, București, 1995.

REFERINȚE

L. Chivu; V. Ioan-Franc (2018) – *Evoluția cercetării economice din România în ultimul secol*, Studii economice, nr. 4/2018, Institutul Național de Cercetări Economice „Costin C. Kirițescu" – Academia Română.

J. Currie (2021) – *Commodity prices are surviving*, the Economist, Finance and economics, 16.01.2021.

J. Currie (2021) - „*The revenge of the old economy*", Financial Times, octombrie.

V. Ioan-Franc (2019) – „*Une seule Europe, unie pour les prochaines générations d'européens. Quelques questions qui nous inquiètent"*, în Complejidad económica: Una Península Ibérica más unida para una Europa más fuerte, RACEF, Barcelona, pp. 221-240.

V. Ioan-Franc; A.M. Diamescu (2021) – *Pandemia. Lecții* deocamdată *învățate?!*, în „Pandemia. Constrângeri și oportunități economice", Editura Academiei Române, pp. 557-571.

V. Ioan-Franc; A.M. Diamescu (2021) – *Criza de după criză – reziliență sau resetare?*, Amfiteatru economic, 23(58).

J. Komlos, *Principiile economiei într-o lume post-criză*, 576 p., editat de Centrul de Informare și Documentare Economică – Academia Română, 2019.

Th. Mann – *Doctor Faustus*, Editura Rao, București, 1995.

Pitagora – *Legile morale și politice*, Editura Antet, 2003.

N. Pop (2021) – *Despre o anume fericire. Memorii, mărturii și atitudini din tranziție*, Editura Expert, București.

N. Pop; V. Ioan-Franc (2021) - *Suntem economie de piață sau economie socială de piață?*, în Academica, nr. 11

Anuarul statistic al României, 1991, pag. 190.

EDITURA Expert

Tel. 318.24.38; 318.81.06
E-mail: edituraexpert@gmail.com

caiete
critice
vă recomandă: